

ADABIYOT O'QITISH METODIKASI

- ✓ badiiy asar tahlili
- ✓ qadimiy so'z talqini
- ✓ talqin, sharh va izohlar
- ✓ lug'at va ma'no

Боқижон Тўхлиев

***АДАБИЁТ УЎҚИТИШ
МЕТОДИКАСИ***

(Амалий ва лаборатория машғулоти)

Тошкент 2012

УДК: 372.882 (075)

ББК 83я73

Т98

Тўхлиев Боқижон.

Адабиёт ўқитиш методикаси: амалий ва лаборатория машғулоти/ масъул муҳаррир Қ. Йўлдошев. ЎзР Олий ва ўрта махсус таълим вазирлиги Низомий номидаги Тошкент давлат педагогика университети. — Т.: Алишер Навоий номидаги Ўзбекистон Миллий кутубхонаси нашриёти, 2012. — 144 б.

ББК 83я73

Масъул муҳаррир: Қозоқбой Йўлдошев, п.ф.д., профессор

Тақризчилар: Марғуба Мирқосимова, п.ф.д., профессор
Нурбой Жабборов, ф.ф.д., профессор

Адабиёт ўқитиш методикаси (амалий ва лаборатория машғулоти) олий таълимнинг бакалавриат босқичи талабаларига мўлжалланган. Унда дастурда кўзда тутилган мавзулар бўйича машғулотлар мазмуни қамраб олинган. Қўлланмадан талабаларгина эмас, умумий ўрта таълим мактаблари, академик лицейлар ва касб-ҳунар коллежларининг ўқитувчилари, шунингдек, аспирант ва тадқиқотчилар ҳам фойдаланишлари мумкин.

Ушбу ўқув қўлланмаси Низомий номидаги ТДПУ Илмий кенгашида муҳокама қилинган ва нашрга тавсия этилган.

ISBN 978-9943-06-276-4

- © Алишер Навоий номидаги Ўзбекистон Миллий кутубхонаси нашриёти, 2012 й.
- © Низомий номидаги ТДПУ, 2012 й.

АМАЛИЙ МАШҒУЛОТЛАР

1-машғулот

Асарни образлар тизими орқали ўрганиш. Образларга сингдирилган маъно ва мазмун. Образлар таснифи

(А. Қодирийнинг «Ўткан кунлар», Чўлпоннинг «Кеча ва кундуз», Алишер Навоийнинг «Фарҳод ва Ширин» асарлари мисолида)

I. Дарснинг мақсади: Талабаларнинг бадиий асарни образлар тизимига кўра таҳлил қилишга оид билимларини мустаҳкамлаш, уларнинг шу йўналишдаги кўникма ва малакаларини ривожлантириш.

Талабалар билиши керак:

- бадиий образ моҳияти, уни ўқувчиларга ўргатиш йўл ва усулларини;

- бадиий асар образлари таҳлилида назарий маълумотлардан фойдаланишни;

- бадиий матнга таянган ҳолда асардаги образларни тавсифлашни ва уларга муаллифнинг муносабатини аниқлашни;

- эпик, лирик, драматик турдаги асарларда намоён бўладиган образларни бир-биридан фарқлашни;

- ўқувчиларга асарлардаги образлар ҳақида муаллифларнинг бадиий ниятларини ҳисобга олган ҳолда оғзаки ва ёзма мулоҳаза билдиришлари учун шароит яратиб беришни;

- ўқувчиларга «Адабиётшунослик терминлари луғати», «Имло луғати» сингари қўлланмалар ҳамда зарурий илмий адабиётлар билан ишлашни ўргатишни.

Талабалар бажара олишлари керак:

- ўқувчиларни бадиий образ табиатини таҳлил қилишга йўналтира олишни;

- ўқувчиларга насрий асарнинг бирор лавҳаси ёки қаҳрамонга доир парча асосида оғзаки ва ёзма равишда қисқа ҳамда кенгайтирилган режа туздиритишни;

- шу режага таянган ҳолда асар қаҳрамонлари табиатини илғай ва изоҳлай олдиришни;

- уларда дарслик-мажмуадаги ва синфдан ташқари мустақил равишда ўқилган китобдаги маълумотларни умумлаштиришга оид кўникма ва малакаларни узлуксиз ҳолда ривожлантиришни;

- турли луғатлар ва бадиий асарлардан фойдаланишни.

Муҳокама қилинадиган масалалар:

1. Бадиий асардаги образлар тизимини аниқлаш.
2. Уларни аниқлаш йўллари.
3. Таълимнинг турли босқичларида бадиий асардаги образлар устида ишлаш йўллари.

Машғулотга тайёрланиш:

1. А.Қодирийнинг «Ўткан кунлар», Чўлпоннинг «Кеча ва кундуз», Алишер Навоийнинг «Фарҳод ва Ширин» асарларини яна бир марта ўқиб чиқиш.

2. Мазкур асарлар ҳақидаги адабиётшуносликда мавжуд бўлган тадқиқотлар билан танишиш.

3. Адабиёт ўқитиш методикасига алоқадор бўлган дарслик ва қўлланмалардан мавзуга оид материалларни ўзлаштириш.

4. Қуйидаги китобларнинг тегишли саҳифаларини конспектлаштириш:

1) Қ. Йўлдошев. Адабиёт ўқитишнинг илмий-назарий асослари. – Тошкент: Ўқитувчи, 1996.

2) М. Мирқосимова. Ўқувчиларда адабий таҳлил малакасини шакллантириш ва такомиллаштириш асослари. – Тошкент: Фан, 2006.

3) Б.Тўхлиев. Адабиёт ўқитиш методикаси. Ўқув қўлланма. – Т.: Алишер Навоий номидаги Ўзбекистон Миллий кутубхонаси нашриёти, 2010.

Дарснинг бориши:

Талабаларнинг мустақил ишлари:

Талабалар эътиборини мавзуга қаратиш учун тахминий саволлар:

- Образ деганда нимани тушунасиз?
- Бадиий асардаги образлар мантиқини ким белгилайди?
- Бадиий асардаги образлар тавсифида нималарга эътибор бериш керак?
- Бадиий образ тасвирида муаллиф нуқтаи назари қандай аниқланади?

Умумий ўрта таълим мактаблари учун адабиётдан такомиллаштирилган дастур билан танишиб, унда айрим асарлардаги образлар билан танишиш тавсия этилган бандлар мазмунини ўрганиш. Бунинг учун қуйидаги саволларга жавоб олиш талаб қилинади:

1. Дастурда бадиий образларнинг қайси жиҳатларини ўрганишга кўпроқ эътибор берилган?

2. Дастур талаблари дарсликларда қай тарзда акс этган?

3. Дарсликлардаги образлар таҳлили ва талқини ҳақида нималар дея оласиз? Уларнинг ўзи билан кифояланиш мумкинми? Нима учун?

М. Мирқосимованинг «Ўқувчиларда адабий таҳлил малакасини шакллантириш ва такомиллаштириш асослари» монографиясининг «Эпик асардаги қаҳрамон образи устида ишлаш» қисмини ўқиб чиқинг. Бу ҳақда ўз мулоҳазаларингизни билдиринг. (М. Мирқосимова. Ўқувчиларда адабий таҳлил малакасини шакллантириш ва такомиллаштириш асослари. — Т.: Фан, 2006. — 58-59-бетлар).

Мазкур мулоҳазалардан конкрет бир асар таҳлилида қандай фойдаланиш мумкинлигини изоҳлаб беринг.

Методист олим Қ. Йўлдошев шундай ёзади: «Қаҳрамонларни ҳаётий воқеалар оғушида кўрсатиш хусусияти эпик асарларда инсоний кечинмаларни тасвирлар жараёнига жойлаш имконини беради ва ўқувчидан бу сезимларни илғаб олиш талаб қилинади. Адабиёт ўқитувчиси ўз ўқувчиларида айти шу малакани — эпик асар замиридаги бадиий маънони илғай олиш ва мантиқий хулосага кела билишни шакллантириши муҳим вазифа ҳисобланади» (Қ. Йўлдошев. Адабиёт ўқитишнинг илмий-назарий асослари. — Тошкент: Ўқитувчи, 1996 йил. — 127-бет.)

1. Ушбу мулоҳазани қандай тушунасиз, изоҳлаб беринг?

2. Уни амалий жиҳатдан 5-, 6-синфларда, шунингдек, академик лицейларнинг 1-, 2-, 3-босқичларида ўрганиладиган асарлар мисолида исботлашга уриниб кўринг.

3. Қ. Йўлдошевнинг (Ўқитувчи китоби. 7-синф «Ўзбек адабиёти» дарслик-мажмуаси юзасидан методик қўлланма. — Т.: Ўқитувчи, 1997) китобида «Равшан» достонининг таҳлили берилган. Уни ўқиб, асарнинг образлар тизими ҳақидаги муаллиф мулоҳазаларини кузатинг. Унга таянган ҳолда ўзингиз мустақил тарзда «Равшан» достонининг образлар тизими» мавзусидаги иншонинг кенгайтирилган режасини тузинг.

4. 7-синфда Абдулла Қаҳҳорнинг «Ўғри» ҳикоясини ўрганиш учун 2 соат вақт ажратилган. Улардан бирида асарнинг образлар тизимини таҳлил қилишга бағишланган дарснинг қисқача конспектини тузинг.

5. Лирик, эпик, драматик асарларнинг қаҳрамонларини таҳлил қилиш ҳамма вақт ўзига хос ёндашувларни талаб этади. Буни академик лицейларнинг учинчи босқичидаги адабий материаллар

мисолида тушунтириб беринг.

6. Абдулла Қодирийнинг «Меҳробдан чаён» асаридаги образлар тизимини ўрганиш учун турли-туман кўرғазмали қуролларни тавсия этиш мумкин. Сиз қандай шаклдаги кўрғазмали қуролни тавсия этган бўлар эдингиз? Унинг эскизини тавсифлаб беринг.

7. Раънонинг маънавий жиҳатдан бой қиз эканлигини асардан олинган мисоллар билан исботлаб бериш керак бўлади. Шу хислатларни кўрсатувчи кўчирмаларни алоҳида карточкалар ҳолида тўплаб, уларнинг кетма-кетлигини белгиланг. Бунда сиз романдаги кетма-кетликни сақлаб қолдингизми ёки уларни ўзгартирдингизми? Нима учун?

8. Абдулла Қодирий айрим образларнинг ўзига хослигини кўрсатиш учун уларнинг нутқига айрича аҳамият беради. Буни аниқ мисоллар воситасида кўрсатиб беринг.

9. Асарда қаҳрамонларнинг руҳий ҳолати тасвири устувор мавқе тутади. Сиз адибнинг психологик тасвир устаси эканлигига қайси ўринларда амин бўлдингиз? Жавобингизни изоҳланг.

10. Баҳодир Каримнинг «Абдулла Қодирий: танқид, таҳлил ва талқин» китобидаги «Бадиият масаласи ва айрим назарий қарашлар баҳси» қисмини ўқиб чиқинг. Унда «Ўткан кунлар» қаҳрамонларига турлича қарашларнинг таҳлили келтирилган. Уларни ўқиб чиққандан сўнг қуйидаги саволларга жавоб беринг:

а) Ойбекнинг Кумуш, Отабек, Юсуфбек ҳожи ҳақида айтган «бўяб берилган», «осмон гўзали» деган мулоҳазаларини қандай изоҳлаш мумкин? Бугун ҳам шу баҳода муқим қолиш мумкин деб ўйлайсизми?

б) Ўзбек ойимга турли мунаққидлар томонидан берилган баҳоларни кузатинг. Ўз фикрингизни билдиринг;

в) М. Қўшжонов қаҳрамон кайфиятини осмонда учиб юрган қушларга қарама-қарши қўяди. Бундан олим нима мақсадни кўзлайди?

11. «Ўткан кунлар» романининг образлар тизими мавзусига оид кўрғазмали қуролнинг эскизини тузинг. Уларнинг компьютер вариантдаги слайдлари учун материаллар тайёрланг.

12. «Ўткан кунлар» романида аёллар образи» мавзусидаги иншонинг қисқача ва кенгайтирилган режаларини тузинг.

II.

1-топшириқ.

«Чўлпон «Кеча ва кундуз» устида қизгин ишлаётган, «Кеча» романи ҳали китоб ҳолида чоп этилмаган бир пайтда — 1935 йилда эълон қилинган «Қизиқлар» номли бир мақоласида: «Подшоҳлар, султонлар, хонлар ва бекларнинг қамчиларидан қон томган замонларда, **халқ кўпчилиги ўз дардини бир юлгун бачкисига ҳам айта омаган даврларда**, халқнинг оғир аҳволини, мамлакатнинг қора кунларини, кўпчилик фуқаронинг дард ва ҳасратини биронта сарой ёки халқ қизиғи чиқиб ҳазил **йўли билан едириб** юборар эди (таъкидлар бизники — Д. Қ.)» деб ёзган эди... Ўтмиш баҳона замонасига топиб баҳо берган Чўлпон, айна пайтда, ўзининг ижодий манерасига ҳам ишора қилади, ўқувчиларга ўзининг асарини (асарларини) англаш учун калит беради гўё».

(Куронов Д. Чўлпон насри поэтикаси. — Тошкент: Шарқ, 2004. — 115-бет.)

Бу фикрларни асардаги қайси образлар воситасида тасдиқлаш ёки инкор қилиш мумкин. Мулоҳазаларингизни асардан олинган мисоллар билан асослаб беринг.

2-топшириқ.

Асардаги Зеби, Акбарали, Мирёқуб образларининг ижтимоий-маънавий тадрижини кўрсатувчи жадвал тузинг. Унда ҳар бир образнинг нутқидан, шунингдек, улар ҳақида бошқа қаҳрамонлар билдирган мулоҳазалардан фойдаланинг.

3-топшириқ. Бадиий асарнинг образлар тизими ҳақида қандай режалар тузиш мумкин. Таҳлил қилинаётган асарлар мисолида шундай режа намуналарини тузинг. Бошқа курсдошларингиз тузган режалар билан танишиб, уларнинг ютуқ ва камчиликларини биргалашиб таҳлил қилинг.

4-топшириқ. «Мирёқубнинг романда тасвирланган вақтга қадар бўлган ҳаёти ҳам тадрижий берилганини сезиш қийин эмас. Шундай экан, Мирёқубдаги эволюцияни анча илгаридан, тахминан, 15 йиллик ўтмишдан бошлаб кузатиш лозим». (Д. Куронов Чўлпон насри поэтикаси. — Т.: Шарқ, 2004. — 129-бет.)

Мазкур фикрларга романдаги тасвирлардан далиллар келтиринг. Кўчирмаларнинг мантиқий изчилликда эканлигини асослаб беринг.

5-топшириқ. Романда Мирёқуб Акбарали билан муносабатда «маълум роль ўйнашга, ўзининг чин муносабатини юзага чиқармасликка мажбур» ҳолда тасвирланган. Ана шу тасвирлар

гадрижини кузатиб, тушунтириб беринг. Фикр-мулоҳазаларингизни романдан олинган далиллар билан асосланг.

6-топшириқ. Мирёқуб Акбарали мингбошининг меросхўрсиз қолишидан жиддий манфаатдор эди. Шундай экан, мингбошига Зебини олиб бериш билан меросхўрлар сафини яна кўпайтириб қўймасмиди? Уқувчиларга шу муаммони қандай шакл ва усулларда етказиш мумкин деб ўйлайсиз? Мулоҳазаларингизни билдириңг.

7-топшириқ. Қуйидаги парчани ўқинг. Диалогга эътибор беринг. Уларга таянган ҳолда асарнинг қайси образларига хос бўлган хислатлар ҳақида мулоҳаза юритиш мумкин, деб ўйлайсиз?

Товоқ бўшалиб, ўртадан кўтарилди, унинг ўрнига катта чойнакда чой келди. Шундан кейингина мингбошининг гап-сўзга кўчмак истагани маълум бўлди.

— Қани, қиздан гапир энди, бетавфиқ! — деди у. — Отаси нима депти?

— Сиз илгари қизнинг ўзидан гапириб беринг. Қалай, овози маъқул бўлдимми?

— Сўраб нима қиласан? Сенга бутун авлиё-анбиёларни шафе келтириб айтаманки, ўша қиз менга насиб бўлса, ундан кейин хотин олишни бас қиламан!

— Ҳеч кимни шафе келтирмай тура туринг ҳали. Кейинги иккитасини олган вақтингизда ҳам, ҳар сафар «бас энди! Шу — охиргиси!» дердингиз. Бўлмайдиган ваъдаларни тил учига келтирманг, ичкарида тура турсин... Вақти келганда, ваъда бермасдан ҳам биттага таяниб қолсангиз бўлаверади...

— Ишонмаганингни қара, бенамоз! Мен астойдил гапираётирман. Худо битта, сўз битта!

— Хўҳ-хў!.. Ҳали шу даражага бориб қолдингизми? Бўлган экан!

— Нимасини айтасан. У келса, учовидан ҳам кечмоқчиман. Учовига қайрилиб қарамай, дейман... бор-йўғимни ўшанга берай, дейман...

— Сизга нима бўлди, хўжайин? Ақлингиз жойидами? Ё йўқми? Мингбоши кўзларида аллақандай бир изтироб бор эди. Унинг оғзидан чиққан сўзлар, тилдагина айтиладиган сўзларга ўхшамасди. Мирёқуб бутун умрида кўрилмаган бу ҳол қаршисида шошиб қолди. Яна бир неча марта бошини эгиб, «хўҳ-хў-хўҳ-хў» дея такрор қилди.

Орага жимлик чўкди. Фақат Мирёқубнинг чуқур ўйга кетиб, торта-торта чой ичгани эшитиларди. Мингбоши қўлидаги чойни

ҳеч бир лузумсиз айлантириб, совутмоқ билан овора эди.

— Ҳуҳ-ҳу! — деди яна Мирёқуб. — Отаси қурғур яқин келмайди-ку.

— А? — деди мингбоши. Чойни ерга қўйиб, бутун вужуди билан Мирёқубга тикилди.

— Суфиси қурғур ёмон тақводор экан, хўжайин.

— Нима депти?

— Айта берайми?

Мингбоши қичқирди:

— Айтмай нима қиласан! Яширармидинг?

— Умрида пешонаси сажда кўрмаган одамга қиз бераманми? — депти...

Мингбоши негадир «қаҳ-қаҳ» солиб кулди:

— Тоza авлиё экан-ку, — деди. — Бенамозга қиз бермас эканми? А, авлиёси тушкур-ей!

— Ундан кейин, бетавфиқ, бузуқ юрадиган, депти...

Мингбоши яна «қаҳ-қаҳ» солди:

— Сен билан юриб, шундай бўлдим, бетавфиқ! Эпла энди ўзинг. Мен бир иш қилиб оламан қизни! Менга бермай кимга беради?

Шу чоққача зўр бериб алланарсаларни ўйламоқда бўлган Мирёқуб яна чўнтагидан соатини олиб қаради:

— Ҳуҳ-ҳу, — деди, — ун иккига яқинлашиб қолибди. Мен кетдим, хўжайин.

Урнидан турди.

— Шошма, — деди мингбоши, у ҳам ўрнидан турган эди. — Маслаҳат нима бўлди? Отаси бермайди, деб кета бераманми?

Мирёқуб кавишини кийиб, салласини бошига қўндиргач, мингбошига яқинлашди.

— Хотиржам бўлинг, хўжайин! — деди. Овозида жиддийлик, кескинлик ва ўзига ишонч тўлиб ётарди. — Отасини унутамиз, қиз сизники бўлади. Мен ўзим бажараман бу ишни.

Мингбоши унинг орқасига бир-икки марта уриб қўйиб:

— Сенга ишонаман, сенга, йўлворсим, йўлворсим! — деди.

8-топшириқ. Акбаралининг қуйидаги мулоҳазалари билан танишиб чиқинг. У нима учун шундай хулосаларга келмоқда, изоҳлаб беринг:

Ўзи учун Мирёқубдан бошқа чин кўнгилдан куядиган одам йўқлигини мингбоши яхши биларди. Шу учун унинг бу кўнги ҳаракатини сира англаёлмай қолди. Аравасидан тушмай туриб, «Хўжайин, сизни газета урибдилар!» деди, сўнгра ўша газетни

(ўша газетнинг ўзини) узатди... Бу нима гап? Тушими, ўнгими? Ё ишонган тоғи ҳам ағдарилмоқчими? Ё Мирёқуб ҳам бошқа ёқадан бош кўтармоқчими? Мирёқубсиз унинг кунни кун бўладими? Бу давлатлар, обрўлар, амаллар, катталиклар... ҳаммаси қамишининг тўзғоғидай бир нафасда тўзиб кетадими? Мирёқуб бурунги Мирёқуб бўлса, то мингбоши ўзи гап очмагунча, бу қора хабар тўғрисида гап очишга ҳам ботинолмаслиги лозим келарди... Албатта, кўнгилларида ҳеч гапни сақламайдирган оғзи бўш одамлар бўлади. Лекин унақа одамларнинг номлари «Мирёқуб», айниқса «Мирёқуб эпақа» бўлмайди. Мирёқубнинг тишлари, ҳар ҳолда, лабларидан кучлироқ-ку! Лабларини тишлари орасига олса, тили ўлгур, бир оз кўмилиб турарди-ку... Фақат Мирёқуб ҳеч бир ишни билмасдан қилмайди!

9-топшириқ. Мирёқуб шу даражага қандай эришган? Мисоллар билан асослаб беринг. Мазкур мисол ва намуналар асосида Абдулла Қодирийнинг «Ўткан кунлар» романи ҳамда Алишер Навоийнинг «Фарҳод ва Ширин» дostonларидаги асосий образлар тавсифи учун материаллар тўпланг.

Айрим образлар тавсифида портрет тасвири, диалог ва монологларнинг ролини кўрсатиб беринг.

10-топшириқ. Қаҳрамоннинг ўз сўзлари орқали тавсифланишига мисоллар келтиринг.

11-топшириқ. Асардаги образларнинг маънавий дунёсини кўрсатиб берувчи мисол, факт ва далилларни кўрсатинг.

12-топшириқ. Энди қуйидаги саволларга жавоб беринг:

Айрим образларнинг маърифий-тарбиявий аҳамияти ҳақида нималарни айтиш мумкин? Улардаги адиб бадиий маҳорати ҳақида нималар дея оласиз?

13-топшириқ. Адабиётшунос олим Д. Қуроновиқнинг қуйидаги қайдларини ўқинг. Унга ўз мулоҳазаларингизни билдиринг:

«... конкрет асарнинг поэтик хусусиятлари ҳақида фикр юритганда уни юзага келтирган объектив ва субъектив омилларни назардан қочирмаслик лозим бўлади. Шу боис ҳам «Кеча» поэтикаси ҳақидаги мулоҳазаларимизни айни шу омилларни ўрганишдан, асар («текст»)нинг кенг маънодаги «контекст»ини тасаввур этишдан бошлаш мақсадга мувофиқдир»¹.

¹ Қуроновиқ Д. Чўлпон насри поэтикаси. – Т.: Шарқ, 2004. – 106-бет.

14-топшириқ. Асардаги етакчи қаҳрамонлардан иккитасининг образлари учун материаллар тўпланг. Уларни қуйидаги жадвалга мослаштиринг:

Портрет тасвири	Энг муҳим тасвир воситалари	Қаҳрамонларнинг ички кечинмалари тасвири	лари

III. Алишер Навоийнинг «Фарҳод ва Ширин» достонининг образлар тизими таҳлили учун қуйидаги материалларни тайёрланг:

1. Асардаги энг муҳим портрет тасвирларини карточкаларга олинг.

2. Улардан дарс жараёнида фойдаланиш йўллари ҳақида гапириб беринг.

3. Қаҳрамонларнинг бир-бирларига нисбатан билдирган фикр-мулоҳазаларини ўрганинг. Бунда уларнинг қандай хислатлари намоён бўлади.

4. Достондаги диалог ва монологларнинг айрим образлар ўзига хос хусусиятларини кўрсатиб беришдаги ўрни ва аҳамиятини изоҳлаб беринг.

5. Академик лицейларнинг иккинчи босқичи учун «Фарҳод ва Ширин»нинг образлар тизими мавзусида кўرғазмали қуроолларнинг эскизини тузинг.

6. «Фарҳод образига тавсиф» мавзуси учун иншонинг қисқа ва кенгайтирилган режаларини тузинг.

Талабаларнинг мустақил ишлари учун вазифалар:

«Фарҳод ва Ширин» достони асосида қуйидаги вазифаларни бажаринг:

1. Фарҳод образи тавсифи учун материаллар тўпланг.
2. Ширин образи тавсифи учун материаллар тўпланг.
3. Хусрав образи тавсифи учун материаллар тўпланг.
4. Фарҳод ва Хусравнинг қиёсий тавсифи учун режа тузинг.
5. Асар матнидан ҳар тўртала режага муносиб бўлган эпиграфни танланг. Нима учун айти шу эпиграфни танлаганингизни асослаб беринг.

6. Режалардан бири асосида иншо ёзинг.

Умумий ўрта таълим мактаблари учун Адабиёт дастурида қуйидаги кўрсатмалар берилган: «*Фарҳод ва Ширин*» достонининг «*Хамса*»да тутган ўрни. *Фарҳод ва Ширин* образларининг таҳлили ва талқини. Улар юксак инсоний фазилатларнинг бадиий тажассуми сифатида. *Фарҳод*даги мардлик, жасорат, оқиллик, севгида садоқат ва вафодорлик хислатларининг акс этиши. *Ширин* гўзал ва оқила малика тимсоли сифатида. Достоннинг бадиий хусусиятлари».

Ушбу талабларни бажариш учун, хусусан, *Фарҳод ва Ширин* образларининг тулиқ ўзлаштирилиши учун қандай топшириқлар берган бўлар эдингиз? Уларни турларга ажратиб, ёзма тарзда баён этинг.

Фарҳод образига тавсиф бериш учун унинг портрети тасвирланган ўринлар ҳам ёрдам беради. Достон матнидан шундай ўринларни белгиланг. Ҳар бир тасвирнинг дастондаги бадиий-эстетик вазифаларини аниқланг.

Ширин тасвирида адиб кўплаб тасвир воситаларидан фойдаланган. Уларни аниқланг, гуруҳлаштиринг ва вазифаларини изоҳланг.

Адабиётлар рўйхати:

17-19; 21; 23; 37; 38; 51; 70; 76; 88-92; 115; 174; 190; 194; 201; 203.

2-машғулот

Матн устида ишлаш йўллари. Матн мазмунини ўзлаштиришга оид қийинчиликлар, уларни бартараф қилиш йўллари. Бунда луғатлардан, табдил усулидан фойдаланиш. Бадиий асар матнини адаптация қилиш йўллари

(Ўрхун-Энасой обидалари, Маҳмуд Қошғарийнинг «Девону луғот ит-турк», Юсуф Хос Ҳожибнинг «Қутадғу билиг» асарлари мисолида)

Режа:

1. Матн мазмунини ўзлаштиришга оид қийинчиликлар, уларни бартараф қилиш йўллари.

2. Матн устида ишлашда луғат ва табдил усулидан фойдаланиш.

3. Бадиий асар матнини адаптация қилиш йўллари. (Ўрхун Энасой обидалари, М. Қошғарийнинг «Девону луғот ит-турк», Юсуф Хос Ҳожибнинг «Қутадғу билиг», Бобурнинг «Бобурнома» асарлари мисолида).

Мақсад: талабаларни бадиий асар матни устида ишлашга оид иш усуллари билан таништириш, уларнинг шу соҳадаги кўникма ва малакаларини ривожлантириш.

1. Қуйидаги матннинг луғатини тузинг. Сўнг уни қайта ҳикоялашга тайёрланинг:

«Bu Turuk bo'dunqa yaraqliq' yag'ig' kelturmadim, to'gunlig atig' yo'gurtmadim. Eltarish qag'an qazg'anmasar, udu ban o'zum qazg'anmasar, el yama, bo'dun yama yo'q ertashi erti. Qazg'untuqin uchun, o'zum qazg'antuqum uchun, o'zum qazg'antuqum uchun el yama el bo'lti, bo'dun bo'lti».

2. «Кул тигин» ёдгорлигини ўқиб чиқинг. У ерда мағлубиятларнинг сабаблари кўрсатилган. Шу сабабларни аниқланг. Уларнинг қандай ифодаланганлигига эътибор беринг.

Топшириқлар:

3. Адабиёт (Мажмуа)даги қуйидаги парчани диққат билан ўқинг.

Bilga To'nyuquq ban o'zum, Tabg'ach elinda qilintim. Turuk bo'dun Tabg'achqa ko'zur erti. Turk bo'dun qanin bo'lmayin Tabg'achda adrilti, qanlanti. Qanin qo'dub, Tabg'achqa yana ichikdi. Tangri ancha tamish arins: qan bartim, qaningni ko'dub ichikding, ichikduk uchun tengri «o'l» temish, arinsh. Turk bo'dun o'lti, alqinti, yo'q bo'lti. Turk sir bo'dun yerinta bo'd qalmadi, ida tashda qalmishi qo'branib, yeti yuz

bo'lti, aki ulugi atlig' erti, bir ulugi yadag' etdi, yeti yuz kishig' uduzug'ma ulug': shad erti, ayag' al tedi, ayag'masi ban ertim — Bilga To'nyuquq, qag'an-mu qisayin tedim, saqintim turuq buqali semiz buqali arqda bilsar, semiz buqa turuq buqa teyin bilmaz ermish, teyin bilmaz ermish, teyin, ancha saqintim, anta kisra tangri bilig bertik uchun o'zum-o'q qagan qisdim, bilga To'nyuquq, bo'yla bag'a tarqan birla Eltarish qag'an bo'layin, bariya Tabg'achig', o'nra Qitanyig', yiraya O'g'uzug' o'kushak o'lurti. Bilgasi chabisi ban — o'q ertim. Chug'ay quzin Qara qumug' o'lurur ertimiz.

Keyik yeyu, tabishg'an yeyu o'lurur ertimiz, bo'dun bo'g'zi to'q erti, yag'imiz tegra uchoq tegirti. Biz shag ertimiz, ancha o'lurur erik eli. O'g'uzda antan ko'rug kelti. Ko'rug sabi antag': to'quz o'g'uz bo'dun uza qag'an o'lurti ter, Tabg'achg'aru Qo'ni Sangunug idmish, Qitayng'aru To'ngra Samig idmish. Sab anssha idmish: azqinya turk bo'dun yo'riyur ermish, qag'ani alp ermish, ayg'uchisi bilga ermish, ul eki kishi bar ersar sani Tabg'achig' o'lurtachi terman, bani o'g'uzug' o'lurtachi — o'q terman.

Bani o'g'uzug' o'lurtachi — o'k terman. Tabg'ach, bardanayin teg. Qitany, o'ndanayin teg. Ban yirdantayin tegayin. Turk sir bo'dun yerinta idi yo'rimazun. Usar, idi yo'q qisalim, terman. Ul sabig' eshidib tun udisiqim kelmadi, kuntuz o'lursiqim kelmadi. Anta o'tru qag'anima o'tundum. Ancha o'tundim: Tabg'ach, O'g'uz, Qitany, bu uchagu qabasar, qaltachi biz, o'z ichi — tashin tutmishteg biz. Yuyqa irkilig tapulg'ali uchuz ermish, yinchga irkilig uzgali uchuz, yuyqa qalin bo'lsar, tapulg'uluq alp ermish, yinchga yo'g'an bo'lsar, uzguluk alp ermish. O'ngra Qitanyda, bariya Tabg'achda, quriya Qurdanta, yiraya O'g'uzda eki — uch bing sumuz, keltachimiz barmu ne Ancha o'tuntum.

Qag'anim ban o'zum bilga To'nyuquq o'tuntuk o'tunchumin eshidu berti, ko'nglungcha uduz — tedi. Ko'k o'ngug yo'g'aru O'tukan yishg'aru uduztum. Inigak ko'lga To'g'lada O'g'uz kalti.

Susi uch bing ermish, biz eki bing ertimiz, sungushdumiz, tangri yarliqadi, yanydimiz, o'guzka tushdi. Yanyduq yo'lta o'lti kuk. Anta o'tru o'g'uz ko'pin kelti.

Kelurtum — o'k Turk bo'dunug' O'tukan yerka: ban o'zum Bilga To'nyuquq O'tukan yerig qo'nmish, tayin eshidib bariyaki bo'dun, Quriyaqi, yiryaqi, o'ngraki bo'dun kelti.

Eki bing ertimiz biz eki su bo'lti. Turk bo'dun o'lurg'ali, Turk qag'an o'lurg'ali, Shantung baliq (q) a, taluy o'guzka tegmish yo'q ermish. Qag'anima o'tunup, su eltdim.

Shantung baliqqa, taluy o'guzka tegurtum, uch o'tuz baliq sidi.

Usin buntatu yurtda yatu qalur erti. Tabg'ach qag'an yag'imiz erti. O'n o'q qag'ani yag'imiz arti.

Artuq Qirgiz kuchlug' qag'an yag'imiz bo'lti, o'l uch qag'an o'nglashub Altun yish uza qabsalim, temish, ancha o'glashmish, O'ngra Turk qag'ang'aru sulalim, temish, ansha o'glashmish, O'ngra Turk qag'ang'aru sulalim, temish, angaru sulamasar, qachan angirsar ul bizni.

Qag'ani alp armish, ayg'uchisi bilga ermish, qachan angirsalar, o'lurtachi kuk, uchagun qabsar sulalim, ani yo'q qisalim, temish.

Turgash qag'an ancha temish, baning bo'dunum anta erir, temish. Turk bo'dun yama bulg'anch ul temish. O'g'uzi yama tarqanch ul, temish. Ul sabin eshidip, tun yamaudusiqim kalmiz erdi, o'lursiqim kelmas erti, ancha saqintim... sulalim tedim.

Ko'gman yo'li bir ermish, tumish teyin. Eshidi p, bu yo'lun yo'risar yaramachi tedim, yerchi tiladim, cho'lg'i Az eri bultum...

...O'zum qari bo'ltim, ulug' bo'ltim. Nang yerdaki qag'anlig' bo'dunqa ebun tugi bar ersar, ne bungi bar ertachi ermish.

Turuk Bilga Qag'an elinga bitidim ban bilga To'nyuquq. Eltarish qag'an qazg'anmasar, yo'q erti ersar, ban o'zum, bilga To'nyuquq, qazg'anmasar, ban yo'q ertim ersar, Qapag'an qag'an Turuk sir bo'dun yerinta bo'd yama, bo'dun yama, kishi yama yo'q ertashi erti.

Eltarish qag'an, bilga To'nyuquq qazg'antuq uchun Qapag'an qag'an Turuk sir bo'dun yo'ridiki bu... Turuk bilga qag'an Turuk sir bo'dunug' igidu olurur.

Энди қуйидаги топшириқларни бажаринг:

1. Матндаги тушунилиши қийин сўзлар луғатини тузинг. Изоҳталаб сўз ва тушунчаларни аниқланг.

2. Уқувчилар учун албатта изоҳланиши керак бўлган сўз ва тушунчаларни белгиланг.

3. Матнни қисмларга ажратинг ва номланг ва уларнинг ҳар бирига сарлавҳалар топинг.

4. Тасвирдаги ўзига хосликларни муайянлаштиринг.

5. Матнда қўлланган асосий тасвир воситаларини белгиланг. Уларнинг бадиий-эстетик вазифаларини аниқлаб, изоҳланг.

6. Матндаги «Keyik yeуu, tabishg'an yeуu o'lurur ertimiz» ифодаси нима мақсадда қўлланган?

7. «Қадимги туркий обидаларда ватан ва ватанпарварлик мадҳи» мавзусидаги иншонинг қисқача ва кенгайтирилган режасини тузинг. Мазкур иншога ёдгорликнинг ўзидан камида иккита эпиграф танланг. Танлов сабабини изоҳланг.

1. Академик лицейларнинг 1-босқичи учун яратилган дарсликдан Маҳмуд Кошғарий ва унинг «Девону луғот ит-турк» асарига бағишланган қисмларни конспектлаштиринг.

2. Дастурни кўриб, асарни ўрганишга оид талабларни дафтарингизга кўчириб олинг. Мажмуадан дастур талабларига мос бўлган шеърини парчаларни топиб, таҳлил қилинг.

3. Академик лицейларнинг 1-босқичи учун яратилган Адабиёт мажмуасининг «Девону луғот ит-турк»ка бағишланган қисми билан танишиб чиқинг. Уларнинг луғатларини алифбо тартибида ёзинг.

4. Қуйидаги тўртликни ифодали ўқинг. Ундаги тасвир воситаларини ҳамда улар бажараётган вазифаларни тушунтириб беринг. Изоҳ берилмаган сўзларни луғатдан топиб, уларнинг маъносини аниқланг. Шеърдаги мазмуннинг юзага чиқишига ёрдам бераётган лексик, стилистик, композицион унсурларни изоҳланг:

Bulnar meni ulas¹ ko'z,
Qara mengiz² qizil juz.
Andin tamar tugal tuz³,
Bulnar⁴ jana ul qachar.

Bu mast ko'zli (seviklim) porloq yuzidagi yoqimli qora xoli bilan meni asir qiladi. Xuddi (go'zal) yonoqlaridan shirinlik tomayotganday meni asir qiladi-da, so'ng mendan qochadi.

5. Қуйидаги тўртликнинг вазн ва қофия хусусиятлари ҳақида нима дейсиз? Бу хусусиятларни ўқувчиларга ўргатиш учун нималар қилиш керак деб ўйлайсиз?

Endik⁵ kishi titilsun,
El toru⁶ yetilsun,
To'qli bo'ri jetilsun,
Qazg'u yema savilsun.

Qilichimiz bilan qayg'uni ochaylikki, ahmoqlar yo'lga tushsinlar, mamlakat (ishi) tuzalsin, qo'zilar bilan bo'rilar (xavfsiz) birga yursinlar, bizdan qayg'u-g'am yo'qolsin.

1 Улас — ёқимли, ўзига тортувчи, хумор

2 менгиз — хол

3 туз — туғрилиқ, ёқимлилиқ

4 булна — асир қилмоқ, қулга олмоқ

5 эндик — ақлсиз, ахлоқ

6 эл-туру — адолат, қонун-қоидалар

6. Матнни ўқинг. Ундаги ҳар бир сўзнинг ўз ва кўчма маъноларини аниқланг. Матннинг ҳозирги ўзбек тилидаги табдили ҳақида ўйлаб кўринг. Унга қандай тўлдириш ва тузатишлар киритиш мумкин деб ўйлайсиз? Унинг мавзусини аниқланг. Шеърдаги қофия ва вазн хусусиятларига оид мулоҳазаларингизни айтинг:

Turlug chechak yarildi¹,
Barchin² yazim³ kerildi⁴,
Uchmaq⁵ yeri ko'ruldi,
Tumlug⁶ yana kelgusuz.

Bahorni ta'riflab aytadi: har turli chechaklar ochildi, xuddi (sernaqsh) ipak gilamlar yozilganday jannat yeri ko'rildi. Sovuq hech qaytib kelmas darajada havo isidi.

7. Қуйидаги тўртлик нисбатан қадимги даврлардаги ҳаёт ҳодисалари билан алоқадор ҳолда тасаввур қилинади. Бунинг сабаблари нималарда деб ўйлайсиз? Фикрларингизни далиллар билан асослаб беринг.

Yigitlarig ishlatu,
Yig'ach yamish⁷ irg'atu⁸,
Qulan keyik avlatu,
Bazram⁹ qilib avnalim.

O'yin-kulgini tasvirlab deydi: yigitlarni ishlatib, daraxt mevalarini qoqtiraylik, turli yovvoyi hayvonlar (qulon) va boshqalarni ovlatis, bir necha kun bayram qilib yauryalik.

8. Қуйидаги парчаларни ўқинг, уларни ўз мавзуларига кўра қандай гуруҳларга ажратиш мумкинлиги ҳақида ўйлаб кўринг.

Jaratti jashil jash¹⁰,
Savurdi o'rung qash,
Tizildi qara qush,
Tun kun uza yurkanur¹¹.

1 ярилди — очилди

2 барчин — ипак

3 язим — ёзиладиган (ёйиладиган) нарсалар: гилам, кийгиз ва бошқ.

4 керилди — ёйилди, ёзилди

5 учмақ — жаннат

6 тумлуг — совуқ

7 ямиш — мева

8 иргат — силкитмоқ, қоқмоқ

9 базрам — байрам

10 жаш — феруза рангли тош, осмон ранги

11 юрканур — қопланмоқ

Osmonni ta'riflaydi: tangri osmonni feruza rangida ko'm-ko'k qilib yaratdi. Yulduzlar bilan bezadi. Uzukka ko'z qo'ygandek, qosh oq uzuk uchun ishlatiladigan tosh — mezon yulduzi (turkcha qora qush) unda tizildi. Kecha bilan kunduz bir-birining ustiga qoplanadi.

Igladi¹ mening azaq,
Ko'rmazib o'g'ri tuzaq²,
Ikladim³ andin uzaq,
Emlagil emdi tuzaq.

Yashirin tuzoqni ko'rmay, mening oyog'im ilindi, uzoq vaqt qiynaldim, ey seviklim, endi o'zing davola.

Qizil, sarig' arqashib⁴,
Jepkin, jashil juzkashib⁵,
Bir-bir kero' yo'rkashib⁶,
Yalinguq⁷ ani tanglashur.

Qizil, sarig' gullar bir-biriga suyanishib, yashil rayhonlar bir-biri bilan o'ralashib ko'rinadi. Ularni ko'rgan kishi tong qoladi, hayron qoladi.

Yalvin⁸ aning ko'zi,
Yelkin⁹ aning o'zi,
Tolun ayin yuzi
Yardi mening yurak.

Sevgilisini maqtab shunday yozadi: uning ko'zi kishi (ko'nglini) ovlaydigan sehrgardir. O'zi musofirdir, yuzi to'lin oydir. Qarash bilan u meni otib, yuragimni yordi.

Yay ko'rkinga inanma,
Suvlar uza tayanma.
Esizligig anunma,
Tilda(n) chiqar ezgu so'z.

Bahor ko'rkinga, uning rang-barang gullariga, chiroyliligiga ishonma, undan yaxshilik umid qilma. Suvga tayanma, chunki dunyo ne'matlarining shirinligiga, bahor go'zalligiga suyangan kishilar suvga suyanganlar kabidir. Yomonlikka otlanma, tilingdan doim xalq sendan

1 иглади — илинди

2 тузақ — тузоқ, дом

3 икладим — дардли булдим, касалландим

4 арқашиб — аралашиб

5 жузкашиб — безаб

6 йуркашиб — ўралиб, ўралашиб

7 ялингүк — киши, инсон

8 ялвин — сеҳрли

9 елкин — мусофир

minnatdor bo'ladigan yaxshi so'zlarni chiqar.

Yaruq yulduz tug'arda,
Uznu¹ kelip baqarman.
Satulayu sayraship,
Tatlig' unun qush utar².

Yorug' yulduz tug'ar vaqtida uyqumdan uyg'onib, daraxtlarga qarayman, qushlarning shodlantiruvchi yoqimli sayrashlarini tinglayman.

Biligni irdadim³,
Bo'guni⁴ uzurdum⁵.
O'zumni azirdim,
Yalg'il⁶ atim yazlinur.

Ilm-u donishni istadim. Ilmli, donishmandlarni qidirdim. O'zimni odamlar orasidan ayirdim. Buning uchun oq yolli otim yechiladi.

Ko'ngul kiming bolsa qali joq chig'ay⁷
Qilsa kuchun bo'lmas ani to'q baj.

Ko'ngli och, yo'qsil bo'lgan kishini kuch bilan to'q, boy qilish mumkin emas.

Bulmish⁸ nengig⁹ seversan
Aqrun angar sevingil.
Barmish nengig saqinma
Azraq angar o'kungil.

Bor molingni sevasan, unga kamroq sevin, chunki u sendan (qo'lingdan) chiqib ketishi mumkin. Qo'lingdan ketgan narsa uchun qayg'urma, unga ozroq achin. Chunki achinish senga (qo'ldan ketganni) qaytarib bermaydi.

Kelsa qali qatig'liq ertar¹⁰ teyu seringil¹¹.
O'zlak¹² ishin bilip tur anchaangar tirangil.

1 узну — уйғониб

2 утмоқ — сайрамоқ

3 ирдадим — изладим

4 бўғу — доно, донишманд

5 узурдим — қидирмоқ, изламоқ

6 ялғил — оқ ёлли

7 чиғай — камбағал, бечора

8 булмиш — қўлга киритилган

9 ненг — нарса, мол, мулк

10 эртамоқ — ўтиб кетмоқ

11 серинмоқ — сабр қилмоқ, ўйламоқ

12 ўзлак — дунё, олам

Senga tashvish va alam yetsa, o'tib ketar deb sabr qil. Dunyo ishlarini bilib turishga tirish. Har qanday kulfatni o'zingga olib, joningni qiynama.

I. Қуйидаги марсияни ифодали ўқинг. Унинг жанр хусусиятларини аниқланг.

ALP ER TO'NGA MARSIIYASI

*Alp¹ Er To'nga o'ldimu,
Esiz² ajun qaldumu,
O'zlak o'chin aldumu,
Amdi yurak jirtilur.*

*O'zlak yaraq kuzatti,
O'g'ri tuzaq uzatti,
Beglar begin azitti
Qachsa qali qurtulur*

*O'zlak kuni tavratur
Jalnguq kuchin kavratur
Ardin azin savritur
Qachsa taqu artulur.*

*O'grajuki mundag' o'q
Munda ajun tandag' o'q
Atsa ajun og'rab o'q
Tag'lar bashi kartilur.*

*Atsa o'qin kazgarib
Kim turany jig'dashy
Tag'ig' atub og'rasa
O'zi qoji jurtilur.*

*Baglar atin arg'urub,
Qazg'u ani turg'urub,
Mangzi juzi sarg'arib,
Kurkum angar turtulur.*

1 алп — ботир, қаҳрамон, алп

2 эсиз — ёмон, ёвуз

Ulshub aran bo'rla-yu,
Yirtub jaqa urla-yu,
Suqrub uni yurla-yu,
Sig'tab ko'zi o'rtulur.

Ko'nglum ichun o'rtadi,
Jatmish bashig' qartadi,
Kachmish o'zug irtadi,
Tun-kun kachib irtalur.

O'zlak qamug' ko'vradi,
Ardam arig' savradi,
Yunchig' yavuz tuvradi,
Ardam bagi chartilur.

Bilga bo'ku yunchidi,
Ajun ati yanchidi,
Ardam ati tinchidi,
Yerga tagip surtulur.

O'zlak arig' kavradi,
Yunchig' javuz tavradi,
Ardam jama savradi,
Ajun bagi chartilur.

Mazmuni:

Alp Er To'nga o'ldimi,
Yomon dunyo qoldimi.
Zamon o'chin oldimi,
Endi yurak yirtulur.

Dunyo fursat ko'zladi,
O'g'ri tuzoq sozladi.
Beklar begin izladi,
Qanday qochib qutulur.

Dunyo kunin pastlatur,
Inson kuchin sustlatur,
Eldin erni chetlatur,
Qochgan bilan kim qolur.

*Odatdan zo'r narsa yo'q,
Boshqa bahona ham ko'p.
Otsa zamon poylab o'q,
Tog'lar boshi yanchilur.*

*Zamon ahli ozaydi,
Olchoq, yovuz kuchaydi,
Ezgu ishlar kamaydi,
Dunyo begi ketganda.*

*Bilimdonlar ezildi,
Dunyoni xarob qildi,
Odob go'shti buzildi,
Yerga tegib sudralur.*

*Beklar oti charchadi,
G'am beklarni yanchadi,
Yuzga za'far sanchadi,
Chehralari sarg'ayur.*

*Bo'ri bo'lib uldilar,
Yoqa yirtib turdilar,
Yig'lab-siqtab yurdilar,
Ko'z yoshlari mo'l bo'ldi.*

*Ko'nglimni chok qildi,
Bitgan yaramni tildi.
Kechmish xotirga keldi
Tun-kun uni istarman.*

*Kuchandi bilagim,
Kelurdi tilagim.
Ko'paydi bilimim,
Ammo umr tugalur.*

II. 1. Академик лицейларнинг 1-босқичи учун яратилган дарсликдан Юсуф Хос Ҳожиб ва унинг «Қутадғу билиг» асарига бағишланган қисмларни конспектлаштиринг.

2. Асар тўртликларининг композицион-семантик турларини аниқланг.

3. Уларнинг тўрттасига луғат тузинг.

4. «Юсуф Хос Ҳожиб тўртликларининг мавзу хусусиятлари» мавзусидаги иншонинг қисқача ҳамда кенгайтирилган режасини тузинг.

5. «Юсуф Хос Ҳожибнинг «Қутадғу билиг» асаридаги тўртликларнинг бадиий хусусиятлари» мавзусидаги дарс конспектини тузинг.

Мазкур дарс учун кўргазмали қурол эскизини тайёрланг.

Адабиётлар рўйхати:

11; 13; 15; 20; 26-28; 37; 59; 68; 76; 78; 80; 83; 87; 88; 101-104; 109; 112; 115; 118; 119; 188; 190-192.

3-машгулот

Эпик асарларни ўрганиш усуллари. Бунда сюжет, композиция ва унинг элементларини таҳлил қилиш методикаси
(А. Қаҳҳор ҳикоялари, П. Қодиров романлари мисолида)

Топшириқлар:

1. «Адабиёт ўқитиш методикаси» (Б.Тўхлиев) ўқув қўлланмасидан «Эпик асарларни ўрганиш хусусиятлари» (68-75-бетлар) мавзусини яна бир марта ўқиб чиқинг, уни қисқача конспектлаштиринг.

2. Йирик методист олим А.Зуннунов эпик асарларни насрий асарлардан иборат, деб қарашга мойиллик билдиради. Бу фикрга ўз муносабатингизни билдиринг. Уни тегишли далиллар билан асосланг.

3. Методист олим Қ.Йўлдошевнинг таъкидлашича, «Таҳлил қилинадиган асар қанчалик йирик бўлмасин, вақт эса қанчалик кам бўлмасин, **эпик асарнинг мазмунини сўзлаб бериш мумкин эмас**». (Қ.Йўлдошев. Адабиёт ўқитишнинг илмий-назарий асослари. – Т.: Ўқитувчи, 1996 йил. – 117-бет). Олим нима учун шу хулосага келган? Эпик асар мазмунини сўзлаб беришнинг қандай салбий оқибатлари бўлиши мумкин, деб ўйлайсиз?

1. 1. Абдулла Қаҳҳор ҳикоялари умумтаълим мактабларининг қайси синфларида, академик лицейларнинг қайси босқичида ўрганилишини аниқланг.

2. Бу ҳикояларни ўқувчилар қай тарзда қабул қилишади?

3. Эпик асарларни ўзлаштиришнинг қайси йўллари биласиз, гапириб беринг.

4. Ҳикояларни ифодали ўқиш, уларни шарҳлаб ўқиш, ҳикояларни ўқиш олдидан ўтказиладиган кириш машгулотларининг мазмуни ҳақида гапириб беринг.

5. Адиб ҳикояларини ўрганишда қандай педагогик технологиялардан фойдаланиш мумкинлигини изоҳлашга ҳаракат қилинг.

6. Уларни ўрганиш жараёнида қандай адабий-назарий тушунчаларни шакллантириш ва ривожлантириш имкониятлари бор деб ўйлайсиз?

7. Адиб ҳикояларини ўрганишга оид мавзувий режани тузиб чиқинг.

8. Шу режа асосида бир соатлик дарс конспектини тузинг.
9. Куйидаги ҳикояни ўқиб чиқинг.

АСРОР БОБО

Ултармалик Асрорқул Ҳайдар отанинг қадрдон оинаси бўлади. Оқ пошио мардикор олган йили бир куни кечқурун Ҳайдар ота Уста Мўминнинг дўконига чиқса, бир бегона киши дам босиб ўтирибди, суриштирса «ултармалик қочик» дейишди.

Шундан уч-тўрт ой бурун «Ултармада гулу чиқди, шаҳардан солдат келиб анча одамни ҳайдаб кетди, буларни губерннинг ўзи сўроқ қилар эмиш» деган гап тарқалган эди. Бу одам ўша вақтда қочиб қолганлардан бири — Асрорқул деган тегирмончи экан.

Аламон бир нимага қасд қилиб тўлишиб турганда бир оғиз гап кифоя қилади. Асрорқул ўшанда аламонни ёриб чиқиб, «оқ пошионинг девори йиқилган бўлса, ўзининг юртидан мардикор олсин, биз бормаймиз», дебди. Шундан кейин аламон хуруж қилиб мингбошининг уйига борибди. Мингбоши қочибди. Шаҳардан солдат чиқибди... Асрорқул ўшандан бери қишлоқма-қишлоқ қочиб юрар экан.

Уста Мўмин ёлғиз қўл бир қосиб эди. Асрорқул унинг дамини босиб, бўлак ишларга қарашиб, дўконда ётиб юрди. Бу одам ўзи ўттиз бешларга бориб қолган бўлса ҳам бола-чақа қилолмаган, отасидан қолган мерос — тегирмонини айлантириб, кунини ўтказиб юрган экан. Кейинчалик Ҳайдар ота иккови оина бўлиб қолди. Ҳайдар ота баъзан кечалари унинг олдига кириб, бирпас-яримпас гаплашиб ўтирадиган бўлди. Шунда Асрорқул тегирмони тўғрисида гапириб хафа бўлаверганидан кейин Ҳайдар ота бир куни Ултармага бориб, тегирмондан хабар олди. Асрорқул қочгандан кейин Ултарманинг амини тегирмонни «пошиолик бўлди» деб ўзиники қилиб олган экан.

Орадан бир неча ой ўтиб, бир куни Ҳайдар ота шаҳарга борган эди «оқ пошио тахтдан тушиди» деган гапни эшитиб қолди. «Ундоқ бўлса, тезроқ бориб Асрорқулдан суюнчи олай», деб келса, Асрорқул бу хабарни алақачон эшитиб, Ултармага жўнабди. Лекин икки ҳафтадан кейин бўшашганича қайтиб келди. Ҳайдар ота «Ҳа?» деса, «Оқ пошио тахтдан тушгани билан, оқ амин аминлигидан тушманти», деди.

Петроградда, Тошкентда, Қўқонда урушлар бўлиб, «оқ аминлар» аминлигидан тушгандан кейин ҳам Асрорқул Ултармага боролмай юрди, сабабки, бу қишлоқ босмачиларнинг уяси бўлиб қолган эди. У тегирмонидан, қишлоғидан кўнгиш узганидан кейин, Ҳайдар ота бош

бўлиб бир бева хотинга уйлантириб қўйди. Асрорқул фарзанд кўрди. Уста Мумин, раҳматлик, хат билар эди, китоб кўриб, боланинг отини Ёдгор қўйди — «Ўз юртингда қочик бўлиб юрган кунларингдан ёдгор бўлсин», деди.

Шунақа қилиб Асрорқул то Калинин келган йилгача шу ерда туриб, юрт тинчигандан кейин бола-чақаси билан Ултармага кўчиб кетди, тегирмони бузилиб кетган экан, тузатди, колхозга шу тегирмони билан кирди.

Ултарма бу ерга хийла олис бўлса ҳам, бу икки ошна борди-келди қилиб туришар эди. Асрорқулнинг ўша ўғли Ёдгорбой аскарликни битириб келганда, Ҳайдар отанинг жиянига бўлишамиз, деб туришган эди, мана бу уруш чиқди-ю, тўй кейинга қолди.

Шу бу йил тўққизинчи числода мана шу Асрорқулдан Ҳайдар отага хат келди. Хат мужмалроқ: Асрорқул ундан хафами, нима бало... Бир гап бор! Ҳайдар ота ҳар нима бўлса ҳам бориб кўриб келай, деб йўлга чиқди.

Ҳайдар ота Ултармага хуфтондан кейин етди. Асрорқул самоварда экан, уни кичик ўғли Аброр қарши олди. Кампир бечора, бемаҳал бўлса ҳам, қозон осди. Ҳайдар ота ундан Ёдгорбойни сўраб:

— Хат келиб турибдими? — деган эди, кампир, ўзи тўлиб турган экан, кўз ёши қилди.

— Уртоғингиз бошимга битган бир бало бўлди. Ёдгордан келган хатларни менга бермайди. Аброрга ҳам кўрсатмайди, хат келмай қўйган бўлса, уни айтмайди. Узининг аҳволи бу: қариган чоғида бузилиб, самовардан бери келмайди — самоварчилик қилади. Авваллари бу иш ҳаммага бирам эриш кўринди, бирам ғалати туюлдики, болам бечора Аброр номусларга ўлди. Билмаган одам нима дейди? Ўғли боқолмапти, кунни ўтмапти дейди-да! Раисга айтдик, жамоага ўзим бордим — бўлмади: «Ким самоварчилик қилишимга тўсқинлик қиладиган бўлса, менинг душманим бўлади, районга маълум қиламан», депти. Хайрият, шу тўғрида раис билан санманга бориб унинг устидан районга арз қилди-ю, гап нима, сўз нима экан ҳаммага аён бўлди.

— Самоварчиликка яраяптими, ахир?

— Ҳа; балодай... ҳассасиз юради...

Шу пайтда Асрорқулнинг ўзи келиб қолди. Ҳайдар ота уни дабдурустдан танимади. Унинг тетиклиги, шахдам қадам ташлаши ёш болага чиққан соқолдай кишининг кулгисини қистатар эди, лекин хўп озибди, қорайиб кетибди, шуни ўзи ҳам билар экан шекилли, олдини олиб:

- Озибманми, қорайибманми? — деди.
- Йўқ, жуда жойида... Майиз бўлибсан... Хўш, Ёдгорбойдан хат келиб турибдими?
- Ҳар хатида сени сўрайди... Уғлим, Аброр, битта чилим сол! Асрорқул илгари чилим чекмас эди. Ҳайдар ота шуни сўрай деб энди оғиз ростлаган эди, кампирга кўзи тушиб қолди, Кампир ўчоқдан чўғ олаётган Аброрнинг панасига ўтиб, «Айтинг, хатни кўрсатсин», деб ишора қилди.
- Ҳайдар ота унга секин бош ирғитиб:
- Ҳа, ишқилиб боши тошдан бўлсин, қани, биронта хатини ўқийлик, бўлмаса, — деди.
- Дўконда, ҳамма хати самоварда.
- Кампир, жуда тўлиб қолган экан, тоқат қилолмади:
- Биронтасини кўрсатсангиз ўласизми? Ҳамманинг юрагини қон қилдингиз-ку? — деди.
- Яхши хат ёзса ҳам йиғлайсан, ёмон хат ёзса ҳам йиғлайсан, нима қиламан кўрсатиб?
- Йиғласам, кўз ёшини сиздан қарз олмайман.
- Кампир йиғлаб юборган эди, Асрорқулнинг аччиғи келди.
- Тағин!.. Аммо-лекин, хўп калтакбоп хотин бўлибсан-да! Бурунги замон бўлса, биронта қовурғанни бутун қўймас эдим!..
- Мана, уринг, синдиринг қовурғамни! Қўрқмай қўя қолинг, арз қилмайман.
- Арз қилишингдан қўрқмайман, хотин ургани номус қиламан! Асрорқул чилимни шундай қаттиқ тортдики, сархонадан аланга кутарилди, авзойидан ҳозир кампирни хафа қиладиган куруниб қолди. Ҳайдар ота сал босармикинман деб:
- Қўй энди, озор берма, кўнгли яримта, — деган эди, Асрорқул қайта авж олди:
- Кўнгли яримта бўлса, мияси ҳам яримтами? Уйингни ўғри босса, ўғлингни сандиққа солиб қўйиб, қўшнини чақирмайсан. Ҳамманинг ҳам фарзанди ўзига азиз.
- Азиз эканлигини билсангиз бўпти-да! Боламни соғинаман, соғинганимдан кейин йиғлайман... — деди кампир куюниб.
- Майли, йиғла, йиғи гоҳида хафаликни ёзади, лекин ҳамма қатори йиғлагин-да.
- Ҳамма қанақа йиғлар экан?
- Ҳамма қўли бушаганда йиғлайди, сен йиғидан бушамайсан. На ўзингга қарайсан, на уйга. Чироқнинг шишасини қара!.. Қишлоқда ҳеч кимнинг уйида пашша йўқ, бизникида кечаси ҳам бурун талашади.

— Юрагимга сизмайди, сизмайди юрагимга ҳеч нарса!

— Баракалла!.. Ёдгорбойга шунақа меҳрибонман дегин? Бери кел, утир. Ма, бир пиёла чой ич, кўз ёши бўлади... Шунақа меҳрибонман дегин? Аброр, ўғлим, ана у беҳининг каллагига газета қистириб қўйган эдим, шуни олиб кел. Баракалло... Хўш, шунақа меҳрибон бўлсанг, мана бунга қулоқ сол: «...Шу вақт ичида, яъни икки йиллик урушда СССРнинг кўрган талофати 35 минг замбарак, 30 минг танк, 23 минг самолётдан иборат». Тушундингми? Бошқасини қўй, нобуд бўлган замбарак шунча бўлса, ҳаммаси қанча экан? Шунча замбарак бир кунда қанча ўқ чиқаради деб уйлайсан? Шунча ўқни ким етказиб бериб туради? Уша Ёдгорбойга ўхшаган аскар болаларнинг ота-оналари, ака-укалари, опа-сингиллари, хотинларими?.. Ёдгорбойга ўхшаган аскар болаларнинг устига душман 100 — 200 самолётни бирдан юборади. Душман самолётларини даф қиладиган кўп ва зўр самолётларни ким ясаб бериб туради? Яна уша ота-оналар, ака-укаларми? Шуларни ҳам меҳри-муҳаббати бордир. Шулар ҳам соғинишар дейман? Ё сенчалик соғинишмасмикин? Сенчалик соғинишади, лекин сенга ўхшаб соғинишмайди! Буларнинг юрагига ҳамма нарса сиғади! Дуруст, сен самолёт ясолмайсан, кетмон чополмайсан... лекин қиламан десанг, қўлингдан иш келади. Сенинг кўкрагингда ўт бор, соч шу ўтти, ҳўлу қуруқ баравар ёнсин. Бизни ҳамма нарсадан бенасиб қилмоқчи бўлган Гитлер ҳозир ҳам анча нарсадан маҳрум қилди. Қани илгариги қишлоқ? Ҳозиргача ҳам ёнмаган юрак бўлса мана шуни эслатишинг билан аланга олади. Аланга олдир, ёндир! Шунда фарзанд доғига қолган гитлерчилар кўпаяди, яхши бўлади...

Асрорқулнинг товуши ўзгарди. У ирғиб ўрнидан турди-ю, чилимни кўтариб ўчоқбошига қараб кетди, Ҳайдар ота билдики, унинг ўпкаси тўлди. Буни кампир ҳам пайқадимикин деб секин разм солса, пайқабди, пайқабди-ю, афтидан, кўнглига гулгула тушибди. Ҳайдар ота буни унинг «қилт» этиб ютинганидан билди. Бу орада Асрорқул чилимни чекиб бўлиб, кампирни чақирди.

— Қани, кел энди, ошингни суз! — деди. Кейин тегишиди: «Ўзим сузиб бера қолайми? Ўтиришингдан ошни оғзингга солиб, жағингни қимирлатиб қўймасам, чайнамайдиганга ўхшайсан...»

Кампир ялт этиб Ҳайдар отага қаради, шу қараши билан «ҳазиллашаётибди, хайрият» дегандай бўлди.

Асрорқул келиб утирди. Унинг чакка томирлари чиққан, нафас олиши бежо эди.

— Ҳа? — деди Ҳайдар ота.

— Ҳеч... чилим элтгандир.

Ҳайдар ота ичида «ҳимм...» деди-ю, бўлак гап сўрамади. Шундан кейин кампирнинг «Ёдгорбойдан келган хатларни бизга кўрсатмайди», деганига ўзича маъно берди.

Ош устида гапни яна Асрорқулнинг ўзи бошлади.

— Урушдан ярадор бўлиб келган Содиқжон деган йигит ўтган жума куни самоварга келиб, урушда кўрганларидан анча гапириб берди.

Кампир урушдан келган кишининг дарагини эшитиб, бетоқат бўлиб қолди...

— Нима дейди Содиқжон?

— Олавер, олавер, айтиб бераман! Чойдан қуй... Шу Содиқжон бир йигитнинг қандай ўлганини айтиб берди. Қаттиқ бир жангдан кейин булар ун тўрт киши нима бўлиб бошқалардан ажралиб қолишибди, икки кечаю икки кундуз ўрмонма-ўрмон йўл юриб, кичкина бир қўрғончага дуч келишибди. Бу қўрғончада немислар борми, ўзимизникилар борми — билиб бўлмабди. «Шунинг учун, — дейди Содиқжон — биз, икки киши, олдин бориб билиб келадиган бўлдик. Менга Оғабеков деган ёш, ниҳоятда чиройли бир армани йигит ҳамроҳ бўлди». Бу йигит йўлда Содиқжонга хотинидан келган хатни, хотини билан боласининг суратини кўрсатибди, ҳасрат қилибди. «Экин оралаб бораётган эдик, — дейди Содиқжон, — катта йўлга чиқиб шундай қарасак, йўлнинг четида ағанаб ётган бир автомобилнинг ёнида учта немис ўтирибди. Дарров ётиб олдик». Содиқжон автоматини тўғрилаб, тепкисини босай деганда, ҳалиги йигит қўлини маҳкам ушлабди: «Шошма, — дер эмиш, — хат ўқиётибди. Хотинидан келгандир, боласидан келгандир...» «Мен, — деди Содиқжон, — унинг гапига қулоқ солмасдан тепкинни босдим, лекин сал ҳаяллабман: учала немис йиқилгандан кейин ёнимга қарасам, Оғабеков қип-қизил қонга бўялиб ётибди». Содиқжон кўтариб қараса, ҳали жони чиқмаган экан, кўзини очибди.

У йигитнинг бекорга нобуд бўлгани кампирга хўп алам қилди. У аввал немисни қарғади, кейин йигитдан койиди:

— Ахир, сени бола-чақангдан айирган-ку, шу қуриб кетгурлар эди, уни отаман деган кишининг нега қўлини тутасан! Хат ўқиётибди эмиш-а! Бола-чақаси билан қўшмозор бўлмайдами!.. Ўзига-ўзи қилибди-да.

— Ҳа, Содиқжон ҳам шуни айтмоқчи бўлган экан-у, айтмабди. Йигит шўрлик жон бераётганида ўзи иқрор бўлибди: «Бола-чақангни

яхши кўрсанг, бола-чақанг туғрисида уйлама», дебди. «Шу гап, — дейди Содиқжон, — кейинчалик жангчилар орасида мақол бўлиб кетди...» Шунақа, кўнгилни ўз ихтиёрига қўйиб бериш урушда, урушдагина эмас, шу ерда ҳам кишини ғафлатга солади. Ақл, фаҳм-фаросат билан кўнгилни йўлга солиб туриш керак. Ақли, кўнгилни йўлга сололмайдиган киши бузоқ маъраса ҳам уҳ тортаверади, сабабки, бузоқнинг маърагани — йиғлагани бўлади... Аброр, қўлга сув ол, ўғлим!

Кампир жой солаётиб Ҳайдар отага яна «айтинг, хатни берсин» деб имлади. Ҳайдар ота ҳам унга имо билан «самоварда экан, эртага ўзим олиб келаман», деди.

Асрорқул эрта билан барвақт туриб кетди. Ҳайдар отани «тушга яқин тегирмон бошига чиқиб борсин», деб кампирга тайинлабди.

Тегирмон Шўхсойнинг бўйида эди. Ҳайдар ота шу баҳона билан у ёқ-бу ёқни ҳам кўрай деб, айланишироқ бўлса ҳам бозорбошидан юрди.

...Ҳайдар ота шу ўй билан тегирмон бошига етганини ҳам билмай қолди. Сой бўйида беҳисоб дарахтлар орасига кўмилган тегирмон ғувиллар эди.

Асрорқул самоварни жуда баҳаво жойга қилган эди. Икки том бўй пастда Шўхсой шовиллайди. Тегирмонни кўмиб ётган дарахтзор пастда худди самоварнинг саҳнидаги гулзорга ўхшар эди. Тепаликдаги чинор, икки туп садақайрағоч тўрт-беш кишилик талай супаларга соя солиб турарди. Супаларнинг ораларига, атрофига анвойи гуллар экилган.

Ҳайдар ота бир туп садарайҳонга қўл уриб искади, сўнгра, шохидан синдираётган эди, кимдир «ҳай, ҳай!» деди. Ҳайдар ота орқасига қаради. Шийпонда Асрорқул кулиб турар эди.

— Аммо-лекин, Асрорқул, барака топ! — деди Ҳайдар ота райҳонни чаккасига тақиб, — умрингда самоварнинг жўмрагини ушламаган бўлсанг ҳам, кўп тўқим табиат самоварчиларга ибрат бўладиган иш қилибсан. Лекин чойхўр йўқ-ку?

— Чойхўр кечқурун келади... Кел, ўтир.

— Сен кампирга тайинлаганинг учун келганим йўқ, ўзимча келдим. Сендан икки нарсани сўрамоқчи бўлдим. Биттаси шуки, нега бирдан самоварчиликни ихтиёр қилиб, шу туфайли раислар билан уришдинг, демоқчи эдим, энди мана бу самоварингни кўрганымдан кейин, самоварга мунча ишқинг тушиб қолди, десам тўғри келади.

— Самовар сенга ёқдим, ахир?

— Ёқди!

Асрорқул сойнинг нариги юзида отлиқ келаётган бир болага қараб қўл силкиди. Бола ҳам қўли билан «йўқ» деб ишора қилди. Ҳайдар ота Асрорқулнинг тажанг бўлганини пайқаб:

— Қанақа бола у?— деди.

— Шогирдим. Бешсеркага юборган эдим. Бешсеркалик Абдумажид деган йигит урушдан ярадор бўлиб келган. Шу йигитни яқин ўн беш кундан бери олиб келолмайман. Икки мартаба одам юборганимда хотини унамабди, ҳали дармонга киргани йўқ, узуликади, дебди. Уйланганига йигирма олти кун бўлганда аскарликка кетиб қолган экан... Билмадим бугун нима важ қилди экан.

Ҳайдар ота тушунолмай:

— Нима қилардинг, уни, бирон гапинг бормиди? — деб сўради.

— Йўқ, унинг менга, менинг чойхурларимга гапи бор... Раҳматлик Уста Мўминга кечалари жангнома ўқитиб эшитганларимиз эсингда борми? Уша ҳазилакам урушлар тўғрисида лоф-қоф урилиб ёзилган жангномага шунча қизиқар эдик. Мана бу, бутун ер юзини титратаётган уруш тўғрисидаги жангнома қизиқ эмасми? Урушга бориб келган мана шундай йигитларнинг ҳар қайсиси бир жангнома. Шунинг учун районимизнинг қаерига урушдан биров келса дарров дарак топаман, олдириб келаман.

Бу орада ҳалиги бола кўприкдан ўтиб отни сой бўйига боғлади ва ўзи юқорига чиқиб келди. У Ҳайдар ота билан сўрашди, сўнгра Асрорқулга хат берди. Асрорқул хатни товуш чиқариб ўқиди:

«Ҳурматли Асрорқул ота!

Кеча ўзим бормоқчи эдим, шаҳардан меҳмонлар келиб қолишди. Биз бугун Қорашаҳарга бормоқчимиз. Эртага кечқурун меҳмонлар билан биргаликда хизматингизда бўламиз.

Ўғлингиз Абдумажид».

Асрорқул хатни ўқиб бўғилди.

— Меҳмонлари билан келаверса бўлмас эканми? Бу бола мени эртага ҳам алдайди. Қорашаҳарда нима қилар экан? Энди ўзим бормасам бўлмайди! Сиз, ўғлим, газет-пазетингизни кўриб, кечқуруннинг ғамини енг. Ҳайдар, бирга бориб келамизми, отлиқ бир ярим соатлик йўл.

Ҳайдар ота кўнмагандан кейин Асрорқул отланиб жўнади. У кўприкдан ўтиб, катта йўлга чиққанидан сўнг отга қамчи берди ва ҳаял ўтмай жилғага кириб кўздан йўқолди. Ҳайдар ота унинг кетида қолиб аста-секин елиб юрган сарғимтир чангга қараганича

хомуш қолган эди, бола:

— Асли борсангиз булар эди, ота, Бешсерка ҳам яхши жой, — деди.

— Сиз бешсеркаликми?

— Йўқ. Шу ерлик, ултармалик.

— Ота-онангиз борми?

— Бор. Отам Эронда, командир.

— Ўқийсизми?

— Урушдан кейин Москвага бориб агрономликка ўқийман. Ҳозир отага қарашиб турибман: чойхўрларга газета, китоб ўқиб бераман. Сиз отанинг ўртоқлари Ҳайдар отасиз-а? Сизнинг тўғрингизда ота бир гапириб берган эдилар мажлисда.

Ҳайдар ота хижолат бўлди: Асрорқул унинг тўғрисида нима деб гапириши мумкин? Буни боладан сўрагани ўнғайсизланиб:

— Асрорқул мажлисда гапира оладими? — деди.

— Э-ҳа!.. — деди бола. — Бултур раис енгил ишларга ярайдиган қарияларни рўйхат қилганида отани ёзмаган экан, ота рўйхатга кирмай қолган чолларни йиғиб мажлис қилди. Ота мажлисда биринчи сўзга чиқиши экан. Гапи нимадан бошлади дег: «ҳозирги вақтда анчайин бир тракторнинг ғилдираги томорқада занг босиб ётса ҳам одамнинг гаши келади. Раис ҳеч ишга ярамайсан деса, ярамас эканман деб, курк товўққа ўхшаб юраверасанми ҳамманг?» Шу мажлисдаёқ ҳалиги чоллар фронтча ишлайдиган комсомол бригадаларига бирикиб олди. Отанинг ўзи самоварни жўнаштириб юборганидан кейин кўп иш қилди. Илғор бригадаларнинг район слётида райкомнинг секретари отага катта баҳо берди: «Асрорқул ота районимизда энг зўр агитатор... Ота шу ерда туриб Берлинга ут қўяётибди», деди.

Шу пайтда Асрорқулнинг кичик ўғли Аброр келиб отасини сўради ва уйга меҳмонлар келганидан хабар берди. Унинг айтишига қараганда, келган меҳмонлар уша Абдумажид ва шаҳардан чиққан кишиларга ўхшар эди. Ҳайдар ота аста тушиб борди. Йўлакда кампирга йўлиқди. Кампир имо билан Асрорқулни сўради. Унинг ҳаракати Ҳайдар отага ғалати туюлиб юзига тикилди. Кампирнинг ранги оқарган, кўз атрофи қизарган, лаблари пирпираб учар эди. Ҳайдар ота тўхтади.

— Асрорқул Бешсеркага кетган эди. Ҳа, нима бўлди? Кампир, дока рўмолининг учини лабига босиб, ерга қаради ва сепки:

— Абдумажидлар келди, — деди.

— Нима гап?

— Үртоғингизга айтманг...

— Нимани?

Кампир товуш чиқармай куйиниб йиғлади. Ҳайдар ота ундан жавоб ололмастигига кўзи етиб, шошганича ичкарига кирди. Супада ўтирган уч меҳмон туриб, худди бу ерда оғир касал ётгандай, Ҳайдар ота билан пичирлашиб сўрашди.

Ҳайдар отанинг диққати ҳарбий кийим кийган ёш йигитга жалб бўлди. У ҳаддан ташқари қизарган, ўзини қаерга қўйишини билмаётганга ўхшар эди.

— Абдумажид сиз бўласизми, ўғлим! — деди Ҳайдар ота. — Сиз ортага борамиз деб хат қилган экансиз, Асрорқул сиз билан гаплашгани ўзи кетган эди.

— Шундоқми? Овора бўлибдилар-да. Қорашаҳарга кетаётган эдик, меҳмонлар отани кўриб ўтайлик, дейишди.

Ҳайдар ота ариқ бўйида юзани юваётган кампирга қараган эди, Абдумажид яна ҳам қизариб Ҳайдар отага секин:

— Жуда катта бефаҳмлик қилдим-да, — деди.

— Нима гап?

— Ёдгорбойнинг... нобуд бўлганидан булар беҳабар экан, тўғри келиб кампирдан кўнгил сўрабман...

Ҳайдар отанинг юраги орзиқиб, тилигача музлаб кетди. У нима дейишини билмасдан, анчадан кейин:

— Шу аниқ гапми? — деди.

Абдумажид унинг саволига жавоб бериш ўрнига:

— Энди булар иш бўлди, Асрорқул отага айтманг. Кампирнинг ҳам хоҳиши шу. Ота қариб қолган, кўтаролмайди, — деди.

Кампир келиб супанинг лабига ўтирди. Жимлик чўкди. Анчадан кейин кампир гап бошлади:

— Асрорқул отангизга қанча озор бердим... Хат келмай қўйгани учун шунақа қилиб юрган экан.

Меҳмонлар, гарчи бундай вақтда кишига ҳеч қандай сўз тасалли бера олмаслигини билишса ҳам, кампирга тасалли берган бўлиб кўзғалишди. Абдумажид йўлакай отанинг самоварини кўриб ўтиш тўғрисида шахарлик меҳмонларнинг хоҳишини сўраган эди, улар мамнуният билан қабул қилишди. Ҳайдар ота уларни самоварга бошлаб борди.

Меҳмонлар жўнаб, орадан сал вақт ўтмай Асрорқул келди. Ҳайдар ота уни очик чехра билан қарши олишга ҳарчанд уринса ҳам, Асрорқул зийраклик қилиб:

— Ҳа, зерикканга ўхшайсан-ку, — деди.

— Йўқ... Меҳмон келган эди.

— Йўлда кўрдим. Эртага аниқ келишади. Энди ҳовлига борайлик.

Ҳайдар ота кампирнинг ирода кучига ишоналмас, шунинг учун ҳозир Асрорқулнинг унга рўпара бўлишини истамас эди, йўл қилди.

— Мана шу супага жой қил, бирпас утирайлик. Агар биров менга «қолган умрингни дунёни саёҳат қилиб ўтказасанми, ё шу супада ўтириб ўтказасанми?» деса, ҳеч уйлаб ўтирмасдан шу супани бера қол, дер эдим.

Бу гап Асрорқулга жуда ёқди. У атрофга сув сепиб супага жой қилди.

— Мана, ёнбошла! Супага бунчалик ишқинг тушган бўлса, овқат бўлгунча шу ерда ўтираминг... ҳа, айтгандай, самоварга бунча ишқинг тушди, деган эдинг, жавоб бермабман.

— Энди жавоб бермасанг ҳам майлига. Бишаман.

— Нима учун ишқим тушганлигини билдингми?

— Билдим. Бу гулзор кўкрагингда ёнган ўтдан бино бўлган экан. Мен бекорчи — такасалтангни сўк! Сўк мени, курк товуқ дегин! Асрорқул қаҳ-қаҳ уриб кулди.

— Мендан икки нарсани сўрамоқчи бўлган эдинг, иккинчиси нима эди?

Ҳайдар ота унга «мен сендан икки нарсани сўрамоқчи бўлиб келдим» деганида Ёдгорбойдан келган хатларни кўзда тутган эди, ҳозир нима дейишини билмай, шошиб қолди.

— Иккинчиси, энди ўзинг биласан... Ёдгорбойдан хат келмай турган бўлса, кампирни шунақа овунтириб турганинг ҳам тузук... келиб қолар.

Асрорқул узоқдаги кўм-кўк адирлар соя солиб турган оппоқ булут парчаларига қараб жим қолди, анчадан кейин чилим солиб чекди.

— Қанчадан бери хат келмайди? — деди Ҳайдар ота.

— Анчадан бери.

Ҳайдар ота ер остидан унинг юзига қаради, назарда Асрорқул яна ҳам қорайган ва ҳозир вужудидан тутун чиқиб кетаётгандай кўринди.

— Келиб қолар, дўстим, ҳар хил хаёлларга борма. Асрорқулнинг кўз атрофи қизариб, юзида сохта табассум аке эди.

— Нима хаёлга борар эдим? Ёдгорбой овга боргани йўқ, урушга борган!.. Кампирга билдирмасанг, ростини айтаман. Кампирга айтма, кўтаролмайди... Қорахат келган!

Ҳайдар ота кампирнинг эшитганлигини айтишини ҳам билмай, айтмаслигини ҳам билмай, бир лаҳза уйланиб қолган эди, Асрорқул:

— Ҳа, эшитганмидинг? — деди.

Ҳайдар ота бирининг билганлигини иккинчисидан яширишга қарор берди, чунки бирининг қайғуси иккинчисининг қайғусига қайғу қушувига кўзи етиб қолди.

— Қишлоқда эшитган эдим, лекин ишонмаган эдим.

Шу аниқми?

Асрорқул жавоб бермай қошини силади.

— Бардош қил, дўстим, хафа бўлганинг билан, йиғлаган билан бўлмайди, — деди Ҳайдар ота.

— Мен йиғламайман! То ўғлимнинг гўрини қучоқлаб, тупроғини юзимга суртмагунимча кўзимдан ёш чиқмайди...

Аброр овқатга айтгани келди. Уни кўриб, Асрорқулнинг чеҳраси дарров ўзгарди ва уйга боргунча мусибатдан асар қолмади.

Кампир одатдагидан чаққонроқ ҳаракат қилар ва мумкин қадар сўзлашга тиришар эди. Асрорқул сочиққа қўлини артаётиб унга разм солди ва кулиб:

— Э, қўзичоғим, яна йиғлабсиз-да, — деди.

Кампирнинг юзидан кулгига ўхшаган бир нима акс этди, лекин дарров юзини буриб, кампир билан қозонни қирар экан, жержиб:

— Ҳадеб йиғи тўғрисида гапирманг! — деди. Лекин овқатни келтирганида унинг кўзида ёш айланар эди, овқатни ўртага қўйиб кўзини артди.

— Қуриб кетгур шу ўтиннинг тутуни бирам аччиқ эканки!

— Утир, — деди Асрорқул турндан бир бўлагини оғзига солиб, — аччиқ тутунни биз кўрганимиз йўқ, аччиқ тутун уруш бўлаётган жойларда.

Овқат маҳалида кампир жуда бетоқат бўлиб ўтирди, бир мартаба ичидан йиғи тўлқинланиб келганда ўзини тутуши учун Асрорқулга хархаша қилди:

— Мунча курт-кurt қилиб чайнайсиз!

— Турп шунақа бўлади-да, жонидан.

— Қаёқда, юмшоқ нон есангиз ҳам беда еган отга ўхшаб чайнайсиз!

— Юрагингни кенг қил.

— Нима қилибди юрагимга? Менга ўхшаб эртадан кечгача уйда ўтиринг-чи!

Ҳайдар ота аралашди:

— Келин рост айтадилар... Менга қаранг, келин, ўртоғингиз менга сизни олиб келишни жуда тайинлаган. Мен бу ерда уч-тўрт кун турадиган бўлиб қолдим. Сизни эртагаёқ элтиб қўяйми? Нима

дединг, Асрорқул?

Чол-кампир бир-бирига ялт этиб қаради. Бу қарашда ҳар иккисининг ҳам кўнглидан бир гап ўтди: «Мен йўғимда бу хабарни эшитсанг, ёлғизлик қилиб қолмасмикинсан?»

Ҳайдар ота икковини авраб шунга кўндирди ва эрталаб кампирни элтиб қўядиган бўлди. Эрталаб арава келганда кампир Ҳайдар отани бир четга тортиб:

— Иним,— деди, —ўртоғингизни ёлғиз ташлаб кетгани асти кўнглим бўлмаяпти?

— Сизни Аброр элтиб қўйсинми?

— Аброрнинг иши бор. Узим ишга ярамай шу маҳалда яна бировни ишдан қўяйми! Отнинг тизгинига арқон улаб беринглар, ўзим ҳайдаб кетавераман. Аравани почтанинг одамидан бериб юбораман.

Асрорқул бунга рози бўлмаса ҳам, кампирнинг раъйини қайтаргани ботинолмади.

Кампир жўнади.

1943

1. Ҳикоядан ўқитувчининг ифодали ўқиб бериши педагогик жиҳатдан ўзини оқлаши мумкин бўлган ўринларни ажратинг, сўнг фикрингизни асосланг.

2. Ҳикояни қандай мантиқий бўлақларга ажратиш мумкин? Уларнинг ҳар бирига сарлавҳалар топинг.

3. Ҳикоянинг асосий қаҳрамонларини сананг. Уларнинг ҳар бири ҳақида сўзлаб беринг.

4. Асрор бобо қандай одам? Унга қандай тавсиф берган бўлар эдингиз? Ҳайдар ота-чи?

5. Ҳикоя воқеалари қачон ва қаерда содир бўлган?

6. Асарда воқеаларни ҳикоя қилиб бераётган шахс ким? У неча ёшда деб ўйлайсиз? У ҳикоячи сифатида бизни ишонтира оладими? Нима учун?

7. Ҳикояда: «Асрорқул ўшанда аламонни ёриб чиқиб, «оқ пошшонинг девори йиқилган бўлса, ўзининг юртидан мардикор олсин, биз бормаймиз», дебди», — деган тавсиф мавжуд. Адиб буни нима учун келтирган деб ўйлайсиз?

8. «Уста Мўмин ёлғиз қўл бир косиб эди» ифодаси нимани англатади?

9. Ҳикояда қандай деталлар мавжуд? Уларнинг бадиий вазифалари нималардан иборат?

10. Асрорқулнинг ўғлига нима учун Ёдгор исми берилган?

Унинг исми бошқачароқ ҳам бўлиши мумкинмиди?

11. Кампир Ҳайдар отага Асрорқул ҳақида шундай дейди: «...Ўзининг аҳволи бу: қариган чоғида бузилиб, самовардан бери келмайди — самоварчилик қилади». Асрорқул ҳақиқатан ҳам «қариган чоғида бузилган»миди? Унда ёзувчи нима учун кампирнинг тилидан шу сўзларни айттирмақда?

12. Асрорқул бир ўринда:

«Тагин!.. Аммо-лекин, хўп калтакбоп хотин бўлибсан-да! Бурунги замон бўлса, биронта қовурғангни бутун қўймас эдим!..» дейди. У ҳақиқатда ҳам кампирини урмоқчи эдими?

13. Қаҳрамонларнинг нутқиغا эътибор беринг. Улар орқали ёзувчи қандай ниятларига эришган?

14. Ҳайдар ота кампирга ва Асрорқулга қандай муносабатда бўлди? Нима учун? Сиз буни қандай баҳолайсиз?

15. Ҳикоядаги ҳар бир қаҳрамон хатти-ҳаракатларининг мантиқини изоҳланг. Улар қайси туйғулар билан асосланади?

16. Ҳикояда қандай тасвир воситалари қўлланган? Улар қандай вазифаларни адо этади?

17. Ҳикоянинг тилига эътибор беринг. Муаллиф нима учун шундай услубни танлаганини изоҳлаб беринг.

18. Ҳикоянинг асосий муаммоси нимадан иборат? Унинг бонгоясини нима ташкил этади?

19. Сизнингча, Асрор бобо кампирга бор ҳақиқатни айтиб бериши мумкинмиди? Нега? Кампир-чи?

20. Ҳикояда руҳий ҳолатларнинг ўзига хос тасвирлари бор. Уларнинг қандай вазифа бажараётганини аниқланг.

21. Ҳикоя матнига таяниб туриб «Инсон ҳар қандай ҳолатда ҳам сабр ва чидам кўрсата олади» деган мавзуда баҳс-мунозара уюштиринг.

22. Қаҳрамонлар нутқидаги сўзлашув услубига хос сўзларни топинг. Уларнинг айни шу қаҳрамон нутқидаги вазифаларини изоҳланг.

II. Топшириқлар:

1. Пиримқул Қодировнинг «Юдузли тунлар» романини ўрганишга оид мавзули календарь режа тузиб чиқинг.
 2. Роман матнини тўлиқ ўқиб чиқинг.
 3. Йирик ҳажмли эпик асарларни ўзлаштиришнинг қайси усулларини биласиз, гапириб беринг.
 4. Роман эпизодлари устида ишлаш, уни ифодали ўқиш, уларни шарҳлаб ўқиш, романи ўқиш олдидан ўтказиладиган кириш машғулотлари ва якунловчи машғулотларнинг мазмуни ҳақида гапириб беринг.
 5. Мазкур романи ўрганишда қандай педагогик технологиялардан фойдаланиш мумкинлигини изоҳлашга ҳаракат қилинг.
 6. Мазкур романи ўрганиш жараёнида қандай адабий-назарий тушунчаларни шакллантириш ва ривожлантириш имкониятлари бор деб ўйлайсиз?
 7. Адиб ҳикояларини ўрганишга оид мавзувий режани тузиб чиқинг.
 8. Шу режа асосида бир соатлик дарс конспектини тузинг.
 9. Адибнинг бу романини ўрганиш учун академик лицейларда 2 соат вақт ажратилган. Табиийки, бу ниҳоятда кам. Аммо соатни кўпайтиришнинг имкони ҳам йўқ. Шундай экан, қўшимча тарзда қандай чора-тадбир белгиланиши мумкин?
 10. Роман сюжети ва композицияси ҳақида қандай кўرғазмали қуроллар қилиш мумкин деб ўйлайсиз? Бунда қуйидаги жадвалдан фойдаланишга ҳаракат қилиб кўринг:
Экспозиция	Тугун	Воқри
11. Мазкур мавзунини ўқишда фойдаланиш мумкин бўлган кўрғазмали қуролларнинг эскизини тайёрланг.
 12. Романдаги Бобур образига тавсиф бериш учун қандай материаллар тўпланиши керак бўлади? Бунинг учун ўқувчиларга бериладиган топшириқ ва вазифаларнинг рўйхатини тузиб чиқинг.
 13. Академик лицейларнинг 3-босқичида «Юлдузли тунлар» романидан «Секри. Қайта кўз очган булоқ» парчаси киритилган. Мазкур эпизодни ўқиб таҳлил қилинг.

14. Ушбу парчани ўқинг. Ундаги «капсан» сўзига изоҳ беринг:
Бобур шайбонийзодаларнинг олтинга суқ одамлар эканини билгани учун элчининг кўзи олдида атайлаб шундай хирмон кўтарганини Хондамир ич-ичидан сезиб кулди:

— *Жаноб элчи, бу хирмондан капсан олмадиларми?*

— *Подшоҳ бизга қимматбаҳо саруполар кийдирди. Гилам устидаги олтиндан ҳазрат Кўчкинчихонга атаб совға берилди. Олтин тангаларни санаб ҳам ўлтирмадилар. Икки юз эллик мисқолини бир қумуш тош билан тортиб бердилар-қўйдилар.*

— *Икки орада бирон шартнома тузилдими?*

15. Романни ўрганиш асосида ўқувчиларга қандай иншо мавзуларини тавсия этиш мумкин? Уларнинг тахминий мавзуларини ишлаб чиқинг.

Адабиётлар рўйхати:

23; 29; 38; 51; 64; 69; 70; 80; 85; 89; 94-97; 124; 129; 136; 140; 142; 143; 147; 160; 165; 166; 168; 194; 200.

4-машгулот

Драматик асарларни ўрганиш усуллари. Воқеа ва персонажлар. Персонажлар нутқи. Драматик асарларда муаллиф нуқтаи назарининг намоён бўлиш шакллари. Драматик асарларда қаҳрамон нутқидаги ўзига хосликлар.
(М. Шайхзоданинг «Мирзо Улуғбек» трагедияси мисолида)

Савол ва топшириқлар:

1. Умумий ўрта таълим мактаблари ҳамда академик лицейларнинг Адабиёт дастурларида драматик асарларнинг мавқеини белгиланг. Драматик асарлар учун берилган аннотацияларни дафтарингизга кўчириб олинг.

2. Драматик асарларни ўрганиш билан эпик асарларни ўрганиш орасида қандай фарқлар бор деб ўйлайсиз? Бу ўқувчилар учун қандай қийинчиликларни келтириб чиқариши мумкин?

3. Драматик асарлар устидаги иш турлари нималардан иборат бўлишини қисқача санаб беринг.

4. Драматик асарларни ўқишнинг қандай турларини биласиз? Уларни қандай ташкил этиш мумкин?

5. Драматик асарларни ўрганиш билан алоқадор ҳолда қандай адабий-назарий тушунчалар устида ишлаш мумкин бўлади?

6. VII-синф ўқувчиларининг **билим, кўникма ва малакаларига қўйиладиган талаблар орасида** эпик, лирик, драматик турдаги асарларни бир-биридан фарқлашни билиш ҳам кўрсатилган. Бунга қандай қилиб эришиш мумкинлиги ҳақида мисоллар ёрдамида гапириб беринг.

7. VIII синфда Ҳамза Ҳакимзода Ниёзийнинг «Заҳарли ҳаёт ёхуд ишқ қурбонлари» драмасини ўрганиш учун 3 соат вақт ажратилган. Ушбу соатларнинг қандай тақсимланиши ҳақида ўйланг. Уларнинг қисқача режасини тузинг. Бунда дастурда берилган қуйидаги аннотациядан фойдаланинг:

«Ҳамзанинг ўзбек миллий драматургияси шаклланиши ва тараққий этишига қўшган ҳиссаси. XX аср бошида яратилган саҳна асарларида маърифатпарварлик, миллий маънавият ва ахлоқ, дунёвий тафаккур тарғибининг марказий ўринга чиқиши.

«Заҳарли ҳаёт ёхуд ишқ қурбонлари» драмасининг ўз даври драматик асарлари билан гоявий ва бадий алоқадорлиги. Драманинг яратилишига туртки бўлган ижтимоий-маънавий муҳит. Асарнинг марказий қаҳрамонлари Маҳмудхон ва Марямхоннинг мазкур муҳитга муносабати. Асарда оталар ва болалар муаммоси таҳлили.

Драманинг бадиий хусусиятлари.

Асарнинг бугунги кундаги аҳамияти».

8. Мазкур аннотацияда «Заҳарли ҳаёт ёхуд ишқ қурбонлари» драмасининг ўз даври драматик асарлари билан ғоявий ва бадиий алоқадорлиги» деган кўрсатма ҳам бор. Уни амалга ошириш учун нималар қилиш керак бўлади?

9. Асар қаҳрамонларидан бирининг нутқини таҳлил қилишга оид дарс намунасини конспектингизга киритинг.

10. Дастурдаги қуйидаги материалларни ўқиб чиқинг:

«М. Шайхзода. «Мирзо Улуғбек» фожиаси (3 соат).

Шайхзоданинг ўзбек драматургияси тараққиёти тарихидаги ўрни.

«Мирзо Улуғбек» асари ўзбек адабиётидаги трагедия жанрининг етук намунаси сифатида. Асарда темурийзода ҳукмдор Улуғбек ҳамда олим ва маърифатпарвар Улуғбек ўртасидаги зиддиятнинг акс эттирилиши. Улуғбекнинг алломалик фазилатлари ва инсоний хислатларини ёритиш драматургнинг бош мақсади эканлиги. Асарда шоҳ ва олим Улуғбекнинг фожиаси ҳақидаги тарихий ҳақиқат ва бадиий тўқиманинг ўзаро муносабати. Трагедиядаги фалсафий руҳ ва тил жозибadorлиги.

Назарий маълумот: Трагедия (фожиа) ҳақида тушунча».

Энди қуйидаги савол ва тоншириқларга жавоб беринг:

1. Мавзуга ажаратилган 3 соатни қандай режалаштириш мумкин? Уларнинг қисқача режасини тузинг.

2. «Асарда темурийзода ҳукмдор Улуғбек ҳамда олим ва маърифатпарвар Улуғбек ўртасидаги зиддиятнинг акс эттирилиши» мавзусини ёритиш учун дарсликда берилган парчалардан қайси кўчирмаларни олиш мумкин? Уларни тарқатмалар шаклига келтиринг ва изоҳланг.

3. Драманинг тилига хос хусусиятларни кўрсатиш учун луғатлардан ҳам фойдаланиш керак бўлади. Шу луғат намунасини тузинг.

4. Асардаги тасвир воситаларининг ўрни ва аҳамияти ҳақидаги кўргазмали қуролнинг эскизини тайёрланг.

5. Мазкур асарни ўрганишда ўрганилиши ва изоҳланиши лозим бўлган адабий-назарий тушунчаларни аниқланг. Уларни ўқувчиларга тушунтириш усуллари ҳақида гапириб беринг.

6. Драмани ўрганишда ифодали ўқиш, изоҳли ўқиш турларининг ўрни ва аҳамиятини, уни амалга ошириш йўларини аниқ мисоллар ёрдамида тушунтириб беринг.

7. Ушбу асарни ўрганишда қандай педагогик технологиялардан

фойдаланиши мумкин? Унинг ёзма тавсифини беринг.

«Фитрат. «Абулфайзхон» трагедияси (4 соат).

Фитрат ўзбек адабиётшунослари талқинида. Фитратнинг серқирра истеъдод ва қомусий билим соҳиби эканлиги. Фитрат драматургияси ҳақида маълумот.

«Абулфайзхон» трагедиясининг яратилиши. Асарда акс этган тарихий давр. Абулфайзхон образи. Асарда ҳукмдор, давлат ва халқ мавзусининг ифодаланиши. Абулфайзхон образида совет давлати раҳбарлари олиб боражак қатағоннинг башорат қилиниши. «Абулфайзхон» инсониятни огоҳликка чақирувчи асар сифатида. Фитратнинг драматург сифатидаги маҳорати.

Назарий маълумот: *Трагедия ва трагик образ ҳақида тушунча».*

1. Мавзуга ажратилган 4 соатни қандай режалаштириш мумкин. Уларнинг қисқача режасини тузинг.

2. «Асарда темурийзода ҳукмдор Улугбек ҳамда олим ва маърифатпарвар Улугбек ўртасидаги зиддиятнинг акс этирилиши» мавзусини ёритиш учун дарсликда берилган парчалардан қайси кўчирмаларни олиш мумкин? Уларни тарқатмалар шаклига келтиринг ва изоҳланг.

3. Драманинг тилига хос хусусиятларни кўрсатиш учун лугатлардан ҳам фойдаланиши керак бўлади. Шу лугат намунасини тузинг.

4. Асарда тасвир воситаларининг ўрни ва аҳамияти ҳақидаги кўرғазмали қуролнинг эскизини тайёрланг.

5. Мазкур асарни таҳлил қилишда ўрганилиши ва изоҳланиши лозим бўлган адабий-назарий тушунчаларни аниқланг. Уларни ўқувчиларга тушунтириш йўллари ҳақида гапириб беринг.

6. Драмани ўрганишда ифодали ўқиш, изоҳли ўқиш турларининг ўрни ва аҳамиятини, уни амалга ошириш йўлларини аниқ мисоллар ёрдамида тушунтириб беринг.

7. Эпик асарларда табиат тасвири, қаҳрамонларнинг портрети бериледи. Улар шу қаҳрамон моҳиятини, унинг бадиий-эстетик томонларини тушуниш учун муайян кўшимча имкониятлар беради. Драмада айни шу ҳолатлар мавжуд эмас. Бу ўқувчилар учун кўшимча қийинчиликлар туғдирмайдами? Уни қандай бартараф этиш мумкин, деб ўйлайсиз?

8. Ушбу асарни ўрганишда қандай педагогик технологиялардан фойдаланиши мумкин? Унинг ёзма тавсифини беринг.

9. Мактаб ўқитувчиларидан бири асарни ўрганишнинг куйидаги вариантини таклиф қилган:

А. Кириш суҳбати: драматик асарнинг ўзига хос хусусиятлари.

Б. Мазкур драматургнинг ҳаёти ва ижоди ҳақида қисқача маъруза ёки суҳбат.

В. Драманинг алоҳида саҳналарини ўқиш ва таҳлил қилиш.

Г. Асар ҳақидаги яқунловчи дарс.

Д. Барча ишларнинг якуни сифатида ўқувчиларнинг ёзма иши.

Ушбу режанинг ютуқ ва камчиликларини таҳлил қилинг. Энди унинг ўз вариантнингиздаги кўринишини тақдим қилинг.

10. Ҳар қандай драматик асарни ўрганишда мазкур вариантни қабул қилиш мумкинми? Нима учун?

11. Дарсликдан битта драматик асарни ўрганиш учун берилган савол ва топшириқлар билан танишиб чиқинг. Уларга топшириқлар қўшилиши мумкинми? Агар ўзгартириш лозим бўлса, қайси саволларни ўзгартириш лозим деб ўйлайсиз? Нима учун?

Методист олим Қ. Йўлдошев «Адабиёт ўқитишнинг илмий-назарий асослари» китобида шундай мулоҳазаларни билдирган:

«Айрим мутахассислар еттинчи синф ўқувчилари (ун тўрт яшар болалар) гоյат мураккаб туйғулар тасвир этилган, чигал инсоний тақдирлар кўрсатилган «Шоҳ Эди» асаридаги бадиий маълони, инсоний драмаларни, изтиробларни тушунмайдилар, дея болаларга «меҳрибончилик» қилишади. Айтиши керакки, ун тўрт яшар одам оламдаги энг мураккаб туйғуларни ҳам ҳис этадиган одамдир. Агар ўз вақтида тайёрлаб борилмаса, туйғулар камол топтирилмаса, ҳиссиётлар парвариш кўрмаса, ун тўрт ёшида эмас, қирқ тўрт ёшида ҳам инсоний туйғулардан, мураккаб кечинмалардан беҳабар умр кечириб ўтавериш мумкин».

Сиз бу фикрларни тасдиқлаш ёки инкор этиш учун нима дея оласиз?

Муаллиф айна асар ҳақида яна шундай дейди: «Софокл учун гуноҳнинг ким томонидан ва қандай амалга оширилгани эмас, балки қилинган гуноҳга яраша адолатли ажрим масаласи муҳимдир» (141–142-бетлар).

Буни қандай тушундингиз? Уни қандай изоҳлаш мумкин?

Адабиётлар рўйхати:

17-19; 24; 32; 33; 64. 81; 89; 91; 143; 145; 148; 157; 158; 175; 176; 189; 200; 202.

ЛАБОРАТОРИЯ МАШҒУЛОТЛАРИ
«Ўзбек адабиётини ўқитиш методикаси»
 фанидан лаборатория ишланмалари

1-мавзу	Ўқувчиларнинг билим, кўникма ва малакаларига қўйиладиган талаблар. Адабиёт дарслари.
----------------	---

1.1. Таълим бериш технологияси

Машғулот вақти 80 дақиқа	Талабалар сони 10–13 нафаргача
Машғулот шакли	Сухбат, дебат, савол-жавоб
Машғулот режаси	<ol style="list-style-type: none"> 1. Ўқувчиларнинг билим, кўникма ва малакаларига қўйиладиган талаблар. 2. Адабиёт дарслари. 3. Дарс турлари.

Ўқув машғулотининг мақсади: Адабиёт дарсларида ўқувчиларининг билим, кўникма ва малакаларига қўйиладиган талаблар тизими билан танишиш. Адабиёт дарсларининг таркиби ва турларини ўрганиш.

<p>Педагогик вазифалар:</p> <ul style="list-style-type: none"> ◆ ўқув дастурида кўзда тутилган мақсадни очиб бериш; ◆ ўтиладиган мавзу мақсади ва вазифалари. Мавзу доирасида тушунча бериш; ◆ таълим босқичларида янги педагогик технологиялар билан таништириш. 	<p>Ўқув фаолияти натижалари:</p> <ul style="list-style-type: none"> ◆ ўтилган мавзуларни шарҳлаб бериш; ◆ ўқитишда замонавий педагогик технологияларнинг ўрни ҳақида маълумот бериш; ◆ мавзунинг моҳияти, мақсадини англаб етиш.
Таълим бериш усуллари	Сухбат, савол-жавоб.
Таълим бериш шакллари	Оммавий, жамоавий.
Таълим бериш воситалари	Ўқув қўлланма, проектор, тарқатмалар, слайдлар.
Таълим бериш шароити	УТВ билан ишлангга мослаштирилган аудитория.
Мониторинг ва баҳолаш	Оғзаки назорат: савол-жавоб.

1.2. Лаборатория машғулотиның технологик харитаси

Иш босқичлари ва вақти	Фаолият мазмуни	
	Таълим берувчи	Таълим олувчилар
Тайёргарлик босқичи	<p>1. Мавзу бўйича лаборатория ишланмасини тайёрлаш.</p> <p>2. Лаборатория ишланмаси учун тақдимот слайдларини тайёрлаш.</p> <p>3. Талабалар ўқув фаолиятини баҳолаш мезонларини ишлаб чиқиш.</p>	<p>Тинглайдилар, ёзиб борадилар.</p> <p>Кўриб ёзиб борадилар.</p> <p>Танишадилар</p>
1. Мавзуга кириш (15 дақиқа)	<p>1.1 Мавзу доскага ёзилади. Слайдлар ва адабиётлар рўyxатини бериб, уларга қисқача таъриф берилади.</p> <p>1.2. Машғулот мавзуси, унинг мақсади ва ўқув фаолияти натижалари билан таништиради.</p> <p>1.3. Талабалар билимларини фаоллаштириш мақсадида саволлар берилади.</p>	<p>Тинглайдилар.</p> <p>Тинглайдилар.</p> <p>Саволларга жавоб берадилар.</p>
2. Асосий босқич (55 дақиқа)	<p>2.1. Power Point дастури ёрдамида слайдларни намойиш қилиш ва изоҳлаш билан мавзу бўйича асосий жиҳатлар тушунтириб берилади.</p> <p>2.2. Мавзунинг таълим босқичларидаги аҳамияти.</p> <p>2.3. Талабалар бажарини лозим бўлган лаборатория ишлари: – адабиёт дарслари намунаси билан танишиш, даре фрагментлари устида ишлаш, дарсларни таҳлил қилиш, билим, кўникма ва малакаларига қўйиладиган талабларни аниқлаш (1-илова) (умумий ўрта таълим мактаблари дастуридан намуна); – дастурдан мавзуларга ажратилган соатларни белгилаш; – эпик, лирик ва драматик турлардаги асарларни бир-биридан фарқлаш.</p> <p>2.3. Талабалар билимларини фаоллаштириш ва мустаҳкамлаш мақсадида саволлар бериш. (2-илова)</p>	<p>Тинглайдилар, ёзадилар.</p> <p>Ёзиб оладилар.</p> <p>Тинглайдилар, ёзадилар.</p> <p>Саволларга жавоб берадилар.</p>

3. Якуний босқич (55 дақиқа)	3.1. Мавзу бўйича талабаларда юзага келган саволларга жавоб берилади, якунловчи хулоса чиқарилади. 3.2 Мустақил ишлаш учун топшириқ берилади.	Саволлар берадилар. Вазифани ёзиб оладилар.
-------------------------------------	--	--

Таянч сўзлар: технология, яратиш, қўллаш, тизим, метод, дастур, дарслик, тур, жанр, таъриф, педагогик технология, замонавий технология, педагогик жараён, компьютер, техника воситалари, электрон дарслик.

1-илова

Дарсинг олтин қоидалари:

- ◆ диққат билан тинглаш;
- ◆ гуруҳ ишларида фаол иштирок этиш;
- ◆ берилган топшириқларга масъулият билан ёндашиш;
- ◆ агар ёрдам керак бўлса, албатта, муурожаат қилиш;
- ◆ хуснихат қоидаларига риоя қилиш;
- ◆ нутқ маданиятига риоя қилиш;
- ◆ бошқаларга ёрдам қўлини чўзиш.

Эксперт гуруҳлар иш натижаларини баҳолаш мезонлари

2-илова

Жонлантириш учун саволлар:

1. Дастурда ўқувчиларининг билим, кўникма ва малакаларига қўйиладиган талаблар нималардан иборат?

2. Эпик, лирик ва драматик турдаги асарларни таҳлил қилишнинг бир-биридан фарқи борми?

3. Ўқувчиларга тур ва жанрларни тушунтиришда ЗПТнинг ўрни ва моҳиятини изоҳлаб беринг?

Адабиётлар рўйхати:

20-21; 73; 91; 92; 98; 104-107; 113; 119; 120; 130-133; 137; 149; 151; 170; 180; 186; 189; 190; 194-195; 197; 204.

Адабиёт дарслари

Адабиётнинг инсон маънавиятига, дунёқарашига ниҳоятда кучли таъсири қадим замонлардаёқ чуқур ҳис этилган. Ҳозир ҳам буни ҳеч ким инкор этмайди. Ёшларга бадиий адабиётни, сўз санъати замиридаги нодир ва такрорланмас дунёни ошно қилиш шунинг учун ҳам долзарблигича қолаверади. Бу йўлда адабиёт дарсларининг ўрни ва аҳамияти беқиёс.

Адабиёт дарсларининг мазмуни ва моҳиятини нима белгилайди?

Адабиёт дарслари ўқувчиларнинг энг сеvimли, энг яхши кўрган, энг қизиқиб шуғулланадиган машғулотларидан бири. Бу дарсларни янада жонли, қизиқарли, ўзига жалб этадиган бўлиши эса адабиёт ўқитувчисига боғлиқ.

Ҳозир адабиёт дарсларининг ниҳоятда ранг-баранг шакл ва кўринишлари юзага келган.

Адабиёт дарсларининг шаклий кўринишлари:

Амалий машғулотлар, семинар машғулотлари, ўқувчиларнинг уй вазифалари, факультативлар, қўшимча машғулотлар, экскурсиялар, маслаҳат дарслари. Буларнинг барчаси бир-бирини тўлдиради.

Бошқа фанларда бўлгани каби адабиёт дарсларининг ташкил этилиши ҳам бир қатор ижтимоий, сиёсий, иқтисодий, педагогик-психологик омилларга боғлиқ. Эндиликда замонавий иш шароитларининг яратилгани ҳам алоҳида бир омил сифатида эътироф этилади. Ўқитувчининг кашфиёти, ижод қилиши учун яратилаётган шароит ҳам энг муҳим омиллардан яна бирини ташкил этади.

Семинар машғулотлари — ўтилган материалларни назарий жиҳатдан умумлаштиришга, ўқувчиларнинг мустақил ижодий ишларига катта имконият берадиган дарс шаклидир. У кўпроқ назарий материалларнинг муаян бир қисми (йирик бир мавзу, бўлим) ўтиб бўлганидан сўнг ташкил этилади. Семинарда ташаббус ўқувчилар томонида бўлади. Албатта, ўқитувчи уларга тегишли вазифа ва топшириқларни беради. Улар мана шу кўрсатмалар асосида оғзаки ёки ёзма материалларни тайёрланади. Бу материаллар оғзаки жавоб, реферат, ихчам маъруза, ахборот шаклида тайёрланади. Унинг муҳокама ва мунозарасида барча ўқувчилар иштирок этади. Бу ўқувчиларнинг янги билим олишларини, олинган билимларини мустаҳкамлашни, уларнинг оғзаки ва ёзма нутқ малакалари ва кўникмаларини, ижодий

фикрлашга оид малакаларини ривожлантиради.

Уйга берилган вазифаларни бажариш ўқувчиларнинг мустақил ва ижодий фикрлаш малакаларининг ривожига кучли ижобий таъсир кўрсатади. Уни бажариш жараёнида ўқувчилар узлуксиз ўз устларида ишлаш малакасини ҳам бойитиб боришади. Шу тарзда у жуда катта тарбиявий аҳамият ҳам касб этади.

Факультатив машғулотлар ўқувчиларнинг тегишли мавзу ва йўналанишларга оид билимларини кенгайтириш, чуқурлантириш, асосий ўқув вазифаларини бажаришга оид кўникма ва малакаларни мустақкамлаш мақсадида ташкил этилади. У ўқувчиларнинг мунтазам ва қатъий қизиқишлари асосида ташкил этилади. Факультативлар дарсда олинган билимларни янада чуқурлантириш ва мустақкамлашга хизмат қилади, ўқувчилар билимини янги факт ва материаллар билан бойишига ҳисса қўшади.

Адабиёт дарсларининг самарадорлиги айрим ҳолларда фақат дарсларнинг ўзи билан таъминланмай қолиши ҳам мукин. Шунда қўшимча машғулотларни ташкил этишга тўғри келади. Улар ўзлаштирмасликни бартараф этиш ва унинг олдини олиш, иқтидорли ўқувчиларнинг қизиқишларини қўллаб-қувватлаш учун хизмат қилади. Қўшимча машғулотларни алоҳида ўқувчилар учун ҳам, бутун синф учун ҳам ташкил этиш мумкин.

Экскурсиялар — ўқувчиларнинг кўргазмалар ҳамда бевосита ҳис қилишлари воситасида турли шахслар, предметлар, ҳодисаларни табиий шароитда кўриш ва кузатишларига имкон берадиган ташкилий ўқув шаклларида биридир. У дарсда олинган билимларни мустақкамлаши, кенгайтириши жиҳати билан эътиборли. Экскурсиялар табиат қўйнига, музейларга, уй-музейларига, турли кўргазмаларга уюштирилиши мумкин.

Дарс жараёнида таълим ва тарбиянинг бирлиги принципи устувор мавқе тутди.

«Замонавий дарс» атамаси дарснинг таркиби ва тузилишидаги

Ўқитишнинг ташкилий шаклларига маъруза, семинар машғулотлари, имтиҳон ва синов дасрлари, маслаҳат дарслари, адабиётдан ташкил этиладиган мавзули кечалар ва бошқаларни ҳам киритиш мумкин. Улар бошқа шакллар билан қоришиқ ҳолда ҳам намоён бўлади. Семинар-дарс, дарс-экскурсия, баҳс-мунозара дарси, дарс-маъруза ва бошқалар шулар жумласидандир.

жиддий янгиланишларни англатади. Бунда ҳозирги таълим муассасаларининг моддий-техник имкониятлари билан боғлиқ бўлган янги шароитлар ҳам, машғулотларнинг мақсадга мувофиқ тарзда ёшпа, индивидуал ва гуруҳли шаклларининг уйғунлиги ҳам, дарс жараёнига замонавий техник ва технологик воситаларнинг жалб этилиши ҳам назарда тутилади. Энг муҳими, уларда тайёр билимларни беришдан кўра, янги билимларни излаш ва кашф этишга интилиш руҳининг устуворлиги очиқ кўзга ташланади.

Дарсинг таълимий, тарбиявий ва ривожлантирувчи мақсадлари мавжуд. Ҳар қандай бадиий матн ижтимоий аҳамият касб этмоғи ҳамда бадииятнинг юксак талабларига жавоб бермоғи шарт.

Таълимий вазифалар: ўқувчиларда турлича ижтимоий-сиёсий, гуманитар, эстетик, шунингдек, ижтимоий фойдали меҳнатга оид билимларни шакллантириш, адабий-эстетик тасаввур ва дидни шакллантиришга оид кўникма ва малакаларни барқарорлаштириш ва бошқалардан иборат бўлиши мумкин.

Тарбиявий вазифалар: ўқувчиларни ақлий, ғоявий-сиёсий, мафкуравий, ахлоқий-маънавий, жисмоний, бадиий-эстетик жиҳатдан тарбиялашни қамрайди. Улар охир-оқибатда ўқувчиларнинг дунёқарашларини шакллантириб, мустаҳкам нуқтаи назар эгалари бўлишларини кафолатлайди. Дарсинг тарбиявий жиҳати фақат ўқув материалининг мазмуни билан чегараланиб қолмайди. У материалларнинг шарҳи ва талқинларида, ўқитувчининг дарс жараёнини ташкил этишида, унинг педагогик маҳоратида, дарсда қўлланаётган метод ва усуллар мажмуида ҳам намоён бўлади.

Ривожлантирувчи вазифаларга ўқувчиларнинг диққати, хотираси, диалектик тафаккур тарзи, иродавий хислатлари, қизиқиш ва қобилиятларини янада камол топтиришга йўналтирилган вазифалар киради.

1-топшириқ. Дарс самарадорлиги деганда унинг ҳар бир бола, ҳар бир ўқувчининг интеллектуал ҳамда маънавий жиҳатдан ривожланиши назарда тутилади. Унинг мезонлари умумлаштирилган тушунчалардан иборат бўлиб, улар асосида ўқув-тарбиявий жараён ва унинг натижаларига умумий баҳо берилади. Мазкур мулоҳазани 5-синфдаги «Ўзбек халқ мақоллари» мавзусига таянган ҳолда изоҳлаб беринг.

2-топшириқ. Бутун дарс давомида ҳар бир ўқувчининг фаол

фикрий фаолияти деганда ўқувчиларнинг бутун машғулот давомидаги ишлари назарда тутилади. Унга уй вазифаларини назорат қилиш, янги материалнинг баён ва изоҳлари, унинг мустақамланиши, ниҳоят, ўқувчиларнинг мустақил ишлари киради. Юқоридаги мавзу асосида мазкур фаолиятнинг барча қисмларини қамраб олувчи изоҳ ёзинг.

3-топшириқ. Амалий кузатишларнинг тасдиқлашича, мазкур ҳолатларда синфдаги ўқувчиларнинг тўртдан бир қисмигина фаол иштирокчилар бўлиб қолган, 75 % ўқувчилар бу жараёнларда жуда суёт иштирок этар экан. Уларнинг юз фоизли фаол иштироки учун нималарни тавсия этган бўлар эдингиз.

4-топшириқ. Ўқувчиларнинг ўз фаолиятларига, шунингдек, синфдошларининг фаолиятларига эмоционал муносабатлари уларнинг ўқув-тарбиявий жараёндаги фаолликларига ижобий таъсир ўтказди. Бу Л.С.Виготский, С.Л.Рубинштейн, Э.Ғозиев сингари психологлар томонидан илмий асослаб берилган. Бу фикрни юқоридаги мавзу асосида ривожлантиришга ҳаракат қилиб кўринг.

5-топшириқ. Ўқувчининг дарсдаги фаоллиги таъсир кўрсатадиган асосий омиллардан яна бири унинг билишга бўлган интилишларидир. Бу нарса унинг ўрганилаётган материалларга нисбатан қизиқишининг ортишига ҳам сабаб бўлади. Мақоллар мисолида буни қандай изоҳлаш мумкин?

6-топшириқ. Машғулот давомида ўқувчининг ўзи ҳам ўз натижаларини кўриб, кузатиб, қиёслаб, баҳолаб боради. Бунда ўқитувчи тавсия этган баҳо меъёрлари асосий мезон вазифасини бажаради. Сиз уларни қандай тасаввур этасиз. %-синфда халқ мақолларини ўрганишдаги баҳолаш мезонлари нималардан иборат бўлиши мумкин?

7-топшириқ. Бутун дарс давомида ўқувчиларнинг фаол ўқув фаолиятини амалга ошириш учун мустақил ишлар ва ижодий топшириқларнинг иштироки алоҳида ўрин тутади. Мазкур мавзу асосида қандай мустақил ишлар ва ижодий топшириқларни бериш мумкин? Уларнинг рўйхатини тузинг, ҳар бир ҳодиса учун ихчам аннотация ёзинг.

8-топшириқ. Билимларни тўла эгаллаш даражасининг баҳолалиши ҳам ўқувчиларнинг дарс жараёнидаги фаолликларини таъминлашнинг асосий омилларидан бири бўлиб қолаверади. Одатда, бу даражага етиб келган ўқувчилар «қониқарли» тарзидаги баҳони олишади. Уларнинг мазкур мавзу асосида «яхши» ва «аъло»

баҳо олишлари учун яна қандай талаблар қўйилади.

9-топшириқ. Дарснинг мақсадига эришиш тушунчаси ўрганилаётган мавзу асосида белгиланган билим, кўникма ва малакаларни ўзлаштириш даражаси билан боғлиқ. Ҳар қандай машғулотнинг асосий мақсади боладаги интеллектни, тафаккурни ривожлантиришдан иборатдир (Н.П.Капустин). Шундай экан, мазкур муаммолар юқоридаги мавзу асосида қай тарзда амалга оширилади?

10-топшириқ. 1-9-топшириқларни АЛдаги «Адабиёт қоидалари» машғулотларидаги битта мавзу асосида мустақил тарзда бажаринг.

11- топшириқ. 5-9-синфлардаги адабиёт дарсларидан бирининг технологик харитасини тузинг. Бунда қуйидаги андозалардан фойдаланишингиз мумкин:

1-андоза:

мавзу		
Таълим бериш технологияси		
Машғулот вақти	80 дақиқа	
Талабалар сони	25-35 нафаргача	
Машғулот шакли	Маъруза (суҳбат)	
Маъруза режаси	1. 2. 3. 4.	
Уқув машғулотининг мақсади	1. 2. 3. 4.	
Жиҳозлар:	Компьютер, видеопроектор, слайдлар, тегишли адабиётлар	
Педагогик вазифалар:	Уқув фаолияти натижалари:	
<ul style="list-style-type: none"> • Уқув дастурида кўзда тутилган мақсадни очиб бериш; • педагогик жараёнда, таълим ва тарбияда бу мавзунинг ўрнини белгилаб бериш; • ўқитишдаги таълимий, тарбиявий, ривожлантирувчи мақсадлар уйғунлиги методологик асос сифатида эканлигини тушуштириш. 	<ul style="list-style-type: none"> • ўтилган мавзуларни шарҳлаб бериш; • мавзунинг моҳияти ҳақида тушунчага эга бўлиш; • ўқитилаётган мавзунинг моҳияти, мақсадини англаб стиш; 	

Таълим бериш усуллари	Кўргазмали маъруза, суҳбат, «Ақлий ҳужум».
Таълим бериш шакллари	Оммавий, жамоавий, индивидуал.
Таълим бериш воситалари	Ўқув қўлланма, проектор, тарқатмалар.
Таълим бериш шароити	УТВ билан ишлашга мослаштирилган аудитория.
Мониторинг ва баҳолаш	Оғзаки назорат: савол-жавоб.

Машғулотнинг технологик харитаси

Иш босқичлари ва вақти	Фаолият мазмуни	
	Таълим берувчи	Таълим олувчилар
Тайёргарлик босқичи	<p>1. Мавзу бўйича дарс ишланмаси матнини тайёрлайди.</p> <p>2. Мавзуга оид тақдимот слайдларини тайёрлайди.</p> <p>3. Ўқувчилар фаолиятини баҳолаш мезонларини ишлаб чиқади.</p> <p>4. Ўқув фанини ўрганишда фойдаланиладиган адабиётлар рўйхатини тузади.</p>	<p>Тинглайдилар.</p> <p>Кўриб ўзиб борадилар.</p> <p>Танишадилар.</p> <p>Кўчириб оладилар</p>
1. Мавзуга кириш (15 дақиқа)	<p>1.1. Мавзу доскага ёзилади. Слайдлар намойиш қилинади, уларга қисқача таъриф беради.</p> <p>1.2. Талабалар билимларини фаоллаштириш мақсадида саволлар беради.</p>	<p>Тинглайдилар.</p> <p>саволларга жавоб берадилар.</p>
2. Асосий босқич (55 дақиқа)	<p>2.1. Power Point дастури ёрдамида слайдларни намойиш қилиш ва изоҳлаш билан мавзу бўйича асосий назарий жиҳатларни тушунтириб беради.</p> <p>2.2 Мавзуга доир саволлар бериб, мавзунини мустаҳкамлайди.</p>	<p>Тинглайдилар,</p> <p>ёзадилар.</p> <p>саволларга жавоб берадилар.</p>
3. Якуний босқич (10 дақиқа)	<p>3.1. Талабалар томонидан берилган саволларга жавоб беради.</p> <p>3.2. Ўтилган мавзунини хулосалайди.</p> <p>3.3. Мустақил ишлаш учун топшириқ беради.</p>	<p>Саволлар берадилар.</p> <p>Вазифани ўзиб оладилар.</p>

Машғулотнинг технологик харитаси

Дарснинг мақсади	Таълимий: Тарбиявий: Ривожлантирувчи:	
Дарс тури	Такрорлаш (янги билимларни бериш; утилганларни мустаҳкамлаш...)	
Ўқув жараёнини амалга ошириш технологияси	Ўқитиш усуллари: оғзаки баён (савол-жавоб, «3x3», «Бу бизники»)	
	Ўқитиш шакллари: ялпи (якка, гуруҳларда ишлаш)	
	Ўқитиш воситалари: проектор, слайдлар, флипчарт, маркер...	
	Мониторинг ва баҳолаш: оғзаки ва ёзма назорат, раббатлантириш, 5 балли тизимда баҳолаш.	
Ишлаш босқичлари, вақти	Фаолият мазмуни	
	Ўқитувчи	Талабалар
1-босқич. Фап ва мавзуга кириш (15 дақиқа)	1.1. Мавзу номини айтади. Экранга асосий иш режасини чиқаради ва уларга қисқача таъриф беради (1-илова). 1.2. Мавзу ва машғулотнинг мақсадини айтади. 1.3. Ўқувчиларнинг билим- ларини жонлаштириш ва барчани фаоллаштириш учун муаммоли саволлар билан муружаат этади (2-илова).	Тинглашади, кўришади. Тинглашади. Учликка булинишади, уйлашади, муҳокама қилишади, бир- бирининг фикрига муносабат билдиришади..
2-босқич. Асосий (55 дақиқа)	2.1. Экранга «Маънавият нима?» маърифий матнини чиқаради ва ўқиб беради (3- илова). 2.2. Матн мазмуни юзасидан фикрлашга йўналтирувчи савол ва топшириқлар билан муружаат этади (4-илова). 2.3. Дарснинг таълимий мақ- садини амалга ошириш мақса- дида матн асосида грамматик топшириқлар беради. (5-илова), «Бу бизники» таълимий усулини ўтказади (6-илова).	Куришади, тинглашади. Фикрланади, класстер тузишади, муносабат билдиришади, жавоб беришади. Топшириқларни бажаришади, гуруҳларга ажралишади, ёзади ва ўқиб беришади.

<p>3. Якуний босқич (10 дақиқа)</p>	<p>3.1. Мавзу бўйича якунловчи хулоса қилади, фаолият натижаларини изчилликда изоҳлаб беради, баҳолайди.</p> <p>3.2. Ўқувчилар тушунмаган айрим жиҳатларга саволларга жавоб бериш орқали аниқлик киритади.</p> <p>3.3. Мустақил ишлаш учун уй вазифаси беради.</p>	<p>Тинглайди, хулоса чиқаради</p> <p>Саволлар берадилар.</p> <p>Мустақил иш мавзу-сини ёзиб оладилар.</p>
--	--	---

1-илова

2-илова

3-илова

4-илова

5-илова

6-илова

7-илова

2-мавзу	Лирик асарларни ўрганиш усуллари. Лирик асарлар таҳлили. (Мумтоз ва ҳозирги замон шоирлари ижодидан намуналар мисолида)
---------	---

1.1. Таълим бериш технологияси

Машғулот вақти 80 дақиқа	Талабалар сони 10–13 нафаргача	
Машғулот шакли	Суҳбат, дебат, савол-жавоб.	
Машғулот режаси	<ol style="list-style-type: none"> 1. Лирик асарларни жанр хусусиятларига қўра ўрганиш усуллари. 2. Поэтик матнни таҳлил қилиш йўллари. 3. Лирик асарларни ўрганишда педагогик технологияларнинг ўрни. 4. Лирик асарларни мактабда ўрганишнинг ўзига хос усулларини кўриб чиқиш. 5. Дарс шаклларини кузатиш ва таҳлил қилиш. 	
<p>Ўқув машғулотининг мақсади: Талабаларни лирик асарларни ўрганишдаги ўзига хос усуллар билан таништириш; уларнинг лирик асарлар табиати ҳақидаги билим ва тасаввурларини ўқитиш жараёнига алоқадор ҳолда бойитиш.</p>		
<p>Педагогик вазифалар:</p> <ul style="list-style-type: none"> ◆ ўқув дастурида кўзда тутилган мақсадни очиб бериш. ◆ ўтиладиган мавзу мақсади ва вазифалари. Мавзу доирасида тушунча бериш; ◆ янги педагогик технологиялар билан таништириш. 	<p>Ўқув фаолияти натижалари:</p> <ul style="list-style-type: none"> ◆ ўтилган мавзуларни шарҳлаб бериш; ◆ ўқитишда замонавий педагогик технологияларнинг ўрни ҳақида маълумот бериш; ◆ мавзунинг моҳияти, мақсадини англаб етиш. 	
Таълим бериш усуллари	Суҳбат, савол-жавоб.	
Таълим бериш шакллари	Оммавий, жамоавий.	
Таълим бериш воситалари	Ўқув қўлланма, проектор, тарқатмалар, слайдлар.	
Таълим бериш шaroити	ЎТВ билан ишлашга мослаштирилган аудитория.	

<p>Талабаларда ҳосил қилиниши ва ривожлантирилиши кўзда тутилган кўникма ва малакалар:</p>	<ul style="list-style-type: none"> ◆ лирик асарларни таълимнинг турли босқичларидаги ўқувчиларнинг ёш хусусиятларини назарда тутган ҳолда изоҳлаб бера олиш; ◆ лирик асарларни ифодали ўқиш ва ўқитишга оид амалий иш турларини билиш; ◆ лирик турга оид жанрлар фарқини ўқувчиларга етказиш; ◆ ўқувчиларни лирик асарлар таҳлилига йўналтира билиш.
<p>Мониторинг ва баҳолаш</p>	<p>Оғзаки назорат: савол-жавоб.</p>

1.2. Лаборатория машғулотининг технологик харитаси

Иш босқичлари ва вақти	Фаолият мазмуни	
	Таълим берувчи	Таълим олувчилар
<p>Тайёргарлик босқичи</p>	<p>1. Мавзу бўйича лаборатория ишланмасини тайёрлаш. 2. Лаборатория ишланмаси учун тақдимот слайдларини тайёрлаш.</p>	<p>Тинглайдилар, ёзиб борадилар. Кўриб, ёзиб борадилар.</p>
<p>1. Мавзуга кириш (15 дақиқа)</p>	<p>1.1. Мавзу доскага ёзилади. Слайдлар ва адабиётлар рўйхатини бериб, уларга қисқача таъриф берилди (1-илова). 1.2. Машғулот мавзусига оид айрим мисоллар билан таништирилади (2-илова). 1.3. Талабалар билимларини фаоллаштириш мақсадида саволлар берилди.</p>	<p>Тинглайдилар. Тинглайдилар. Саволларга жавоб берадилар.</p>
<p>2. Асосий босқич (55 дақиқа)</p>	<p>2.1. Савол-жавоб уйини ўтказилади (3-илова). 2.2. Талабалар бажариши лозим бўлган лаборатория ишлари: - дастурда ўқувчиларнинг билим, кўникма ва малакаларига қўйиладиган талабларни аниқлаш (4-илова);</p>	<p>Тинглайдилар, бажарадилар Тинглайдилар, ёзадилар.</p>

	<p>- дастурдан мавзуларга ажратилган соатларни белгилан;</p> <p>- лирик турдаги асарларни бир-биридан фарқлан (2-илова).</p> <p>2.4. Талабалар билимларини фаоллаштириш ва мустақкамлан мақсадида саволлар бериледи (5-илова), топшириқлар бажариледи (6-илова).</p>	Саволларга жавоб берадилар.
3. Якуний босқич (10 дақиқа)	<p>3.1. Мавзу бўйича талабаларда юзага келган саволларга жавоб бериледи, якуновчи хулоса чиқариледи.</p> <p>3.2 Мустақил ишлан учун топшириқ бериледи.</p>	<p>Саволлар беради, жавобларни эшитади.</p> <p>Вазифани ёзиб олади.</p>

1-илова

Мангулотнинг қисқача баёни

Лирик асарларни ўрганиш ва таҳлил қилиш анчагина мураккабдир. Уларни ўрганиш баробарида ҳар бир жанр хусусиятларига, уларнинг ўзига хос томонларига ҳам эътибор қаратилади. Дарс жараёнида лирик асарларни ўрганишда қандай метод, қандай намунали ўйинлар муҳим аҳамиятга эга эканлиги ҳақида фикр-мулоҳазалар олиб бориледи. Режа асосида талабаларга керакли маълумотлар бериледи. Дарс лаборатория мангулоти бўлганлиги учун эътибор талабаларнинг фаол иштирокига қаратилади.

Лирик асарларни ўқитишда самарали натижага эришиш йўллари талабаларга тарқатмалар асосида кўрсатилади. Тарқатмаларда берилган саволлар, мумтоз ва замон шоирларининг асарларидан келтирилган парчалар ўқувчиларнинг билим, малакаларини оширишга, матни ифодали ўқишга ёрдамлашади. Мисол: (2-илова)

Ифодали ўқинг.

1. Дўсти ғариб, кел қўлингни тут,
Юрагингда ёқай аланга.
Кел, бир зумга дунёни унут,
Кўтарайин сени баландга.
2. Ғурбатда ғариб шодмон бўлмас эмиш,
Эл анга шафику меҳрибон бўлмас эмиш.
Олтун қафас ичра гар қизил гул бутса,
Булбулға тикандек ошиён бўлмас эмиш.

3-илова

Савол-жавоб ўйини

Саволлар:

1. Рубоий, ғазал, туюқнинг ўхшаш ва фарқли жиҳатларини жадвал тарзида ифодаланг.
2. Оқ шеър нима? Унга мисол келтиринг.
3. Лирик турга яна қандай жанрлар киради?
4. Лирик асарларда кечинмалар қандай ифодаланади?
(Жавоблар гуруҳ томонидан ёзилади)

Тарқатма материаллари мавзу доирасига қараб келгайтирилади, шакллантирилади. Буларни эса ижодий иш сифатида талабаларга вазифа тарзида бериш мумкин.

Талабаларга интерфаол ўйинлар, кроссвордлар, ребуслар, карточкалар ҳам лирик асарларни ўрганишда муҳим аҳамиятга эга эканлиги тушунтирилади. Вазифа тарзида улардан намуналар келтириш берилди.

Таянч сўзлар: технология, яратиш, қўллаш, тизим, метод, дастур, дарслик, тур, жанр, таъриф, педагогик технология, замонавий технология, педагогик жараён, махсус компьютер, техник восита, электрон дарслик, лирика, ғазал, рубоий, қўшиқ, таҳлил, шоир, лирик асар.

Талабаларнинг мустақил равишда бажарган ишлари («Адабиёт ўқитиш методикаси» қўлланмасидаги «Лирик асарларни ўрганиш» қисмини қисқача конспектлаштириш; Адабиётшуносликка кириш ва Адабиёт назарияси курсларидан лирикага оид қисмини ўқиб келиш) билан танишилади. Улар қуйидаги савол ва топшириқларни бажаришга йўналтирилади:

1. Адабиётшунос Д. Қуронов «шеърда ҳатто шоир ўз кечинмаларини тасвирлаган ҳолда ҳам лирик қаҳрамон билан

реал шоир орасига тенглик аломати қўйиб бўлмайди», деб таъкидлайди. Буни сиз қандай изоҳлайсиз?

2. Умумий ўрта таълим мактабининг турли синфларида лирик асарларга ажратилган ўринлар билан танишиб чиқинг.

3. Адабиёт дастури билан яқиндан танишиб унда мумтоз лириканинг қайси жанрларига урғу берилганини аниқланг. Дастурдаги мазкур йўналиш тўғрими? Унга яна қандай қўшимчаларни тавсия этган бўлар эдингиз? Нима учун?

4. Дастурда фольклорга оид қандай лирик жанрлар тавсия этилган? Уларнинг қисқача тавсифини беринг.

5. Дастурга таянган ҳолда «Академик лицейларнинг учинчи босқичида лирик асарларнинг ўрни» деган мавзуда қисқача маъруза тайёрланг.

4-илова

Адабиёт дастуридаги қуйидаги тавсифлар билан танишинг:

«Усмон Носир. «Юр, тоғларга чиқайлик», «Йўлчи», «Болалигимга», «Ёшлик», «Юрганмисиз бирга ой билан», «Гулзор – чаман...» шеърлари (3 соат).

Усмон Носирнинг ҳаёти ва ижоди ҳақида маълумот.

Шоир шеърларида болаларга хос беғубор ҳис-туйғуларнинг ифодаланиши. Болалар табиатидаги хусусиятларнинг ушбу шеърларда маҳорат билан тасвир этилганлиги. У. Носир шеърларининг бадиий хусусиятлари.

Шоир шеърларида табиат гўзалликлари билан покиза қалбли инсон туйғулари ўртасидаги ҳамоҳанглик. Усмон Носир шеърларида одамнинг гўзалликка муносиб бўлиши улкан бир истак сифатида ифодалангани.

Назарий маълумот: Шеър ҳақида тушунча.

...Миртемир. «Булут», «Шудринг», «Тўрғай», «Балиқ ови», «Қишлоғим» шеърлари (3 соат).

Миртемир ҳаёти ва ижоди ҳақида маълумот.

Миртемир шеърларида она юрт табиатидаги тенгсиз гўзалликларнинг тасвирланиши. Шоир шеърларида юрт табиатига маҳлиёлик, ундан фахрланиш ҳиссининг бўртиб туриши.

Миртемир шеърларида табиатга меҳр-муҳаббатнинг ифода этилиши. «Тўрғай» шеърида ана шу чул қушига хос хусусиятларнинг ёрқин тасвирланганлиги. «Қишлоғим» шеърида ўзбек халқига хос эзгу сифатларнинг ўзига хос йўсида аке этирилиши. Шеърларнинг бадиий хусусиятлари ва ифода тарзи».

Ушбу аннотацияларга яна нималарни қўшиш мумкин, деб ўйлайсиз?

Ушбу асарларнинг ҳар бирига ўзингиз юқоридаги андоза асосида аннотация ёзинг.

Айни топшириқни академик лицейларнинг биринчи босқичи учун «Муҳаббатнома»даги бир ғазал, Навоийнинг «Кеча келгумдур дебон» ғазаллари учун ҳам тузинг.

5-илова

1. Дастурда ўқувчиларининг билим, кўникма ва малакаларига қўйиладиган талаблар нималардан иборат?

2. Лирик асарларни ўрнишнинг ўзига хослиги нимада?

3. Ўқувчилар билан лирик асарларни таҳлил қилишда поанъанавий усулларнинг ўрни ва моҳиятини изоҳлаб беринг.

6-илова

1-топшириқ. Шеърни ўқинг:

ШУНДАЙ ЯШАР ОДАТДА ОДАМ

(Абдулла Орипов)

Йўқ, керакмас, қўйинг, керакмас,

Менга ором истаманг, дўстлар.

Хилват саз деб қистаманг, дўстлар,

Қўйинг, бундай ором керакмас.

Ногаҳонда хаёлга ботсам

Ё ухласам, уйғотинг дарров,

Номим тутиб, суз қотинг дарров.

Беҳудага бир ёққа борсам,

Қўлларимдан ушлаб ушал дам

Курашларнинг сафига қушинг,

Қур, ярат денг,

ҳайқир денг,

жуш денг,

Шундай яшар одатда одам.

2-топшириқ.

Шеърин мисралардаги асосий гоя нимадан иборат?

Лирик қаҳрамон қандай шахс? Унинг асосий хусусиятлари нималардан иборат?

Шеърнинг бандларини аниқланг. Бандлардаги мисралар қандай қофияланган? Унинг бошқа шеърларга ўхшаш ва фарқли жиҳатлари ҳақида нима дея оласиз?

Шеърнинг инсон руҳиятига кўрсатиши мумкин бўлган таъсири ҳақида гапириб беринг.

Шеърда ёш кўнгилга хос бўлган журъат ва шиддат ҳам ифодаланганми? Шу ифодага қайси сўзлар таъсир кўрсатган?

Шеърдаги такрорларнинг вазифаси ва аҳамиятини изоҳлаб беринг.
Шеърнинг тарбиявий аҳамияти нимада?

3-топшириқ. Шеърни ифодали ўқинг.

*Дўстлар, маҳрам деб элга роз ифшо қилмангиз,
Бошингизга юз бало куч бирла пайдо қилмангиз.
Фош қилманг роз, чунки асрай олмай қилдингиз,
Ўзгалардан асрамоқ боре таманно қилмангиз.
Ишқ асрорига тил маҳрам эмастур зинҳор,
Ким кўнгулдин тилга они ошкор қилмангиз.
Чун кўнгулдир қалбу тил ҳаммоз, махфий розни,
Жон ҳаримидин бу иккига ҳувайдо қилмангиз.
Чун кўнгул тил бирла маҳрам бўлмади, ҳожат эмас,
Аймоқким, элга андин нуқта имло қилмангиз.
Саҳв этиб, чун роз дуррин сочтингиз, нозим бўлуб,
Оҳнинг дудин саҳоб-у кўзни дарё қилмангиз.
Чок-чок айлаб кўнгулни, тилни айлаб юз тилим,
Ташлаб итларга, аларнинг ёди қатъо қилмангиз.
Менда ҳижрон дардию йўқ сабр, бори дўстлар,
Чорас гар қилсангиз, юз жоми саҳбо қилмангиз.
Чун Навоий ишқ розин асрай олмай қилди фош,
Отини роз аҳли туммориди ишшо қилмангиз.*

4-топшириқ. Фазални ифодали ўқинг.

5-топшириқ. Нотаниш сўз ва иборалар луғатини тузинг.

6-топшириқ. Биринчи байтдаги поэтик таъсир фақат маънонинг кучлилиги билан юзага чиқяптими? Қайси фонетик ҳодисалар унинг таъсирчанлиги учун омил бўлмоқда?

7-топшириқ. Бир неча байтларда такрорланиб келаётган сўзларни топинг. Уларнинг такрорланиши шеърда ғализлик тугдирмайдими? Нима учун?

8-топшириқ. Фазалнинг қофия ва радифларига эъгибор беринг. Улар маънонинг ифодаланишида қандай вазифаларни бажарётганлиги ҳақида ўйлаб кўринг.

9-топшириқ. Ҳар бир байтдаги таянч сўзларни топинг. Уларнинг байт мазмунини ташкил этишдаги ўрни ва аҳамиятини изоҳланг.

10-топшириқ. Энди Иброҳим Ҳаққуловнинг қуйидаги мақоласини ўқинг:

«Алишер Навоийнинг тўққиз байтдан таркиб топган ушбу газали улуг шоирнинг кексалик чоғларида яратилган ва «Бадосъ ул-васат» девонига киритилган. Эҳтимол, шунинг учун ҳам

ғазалининг илк мисраларини ўқишдан оқ, шеърхон катта ҳаёт тажрибасига эга донишманд уғитларини тинглаётгандай бўлади. Ва беихтиёр, ҳар кимга ишониб, ҳар кимни дилга яқин олиб сирдош бўлмаслик ҳақида ўйлай бошлайди. Хусусан, матлаъдаги «Бошингизга юз бало куч бирла пайдо қилмангиз», деган огоҳлантирувчи гап, «маҳрам деб элга роз ифшо» айлашнинг оқибати хусусида жиддий ўйлашга ундайди.

Бошланган фикр, албатта, давом топини керак. Шоир уни мангикан чуқурлаштириб дейди:

Фош қилманг роз, чунки асрай олмай қилдингиз,
Ўзгалардан асрамоқ боре таманно қилдингиз.

Бу маъно бевосита тил одоби билан ҳам боғлиқ. Яъни байтда тилни асраган сирни ҳам асрай олур, деган мазмун аксини топган. Зеро, тилни тийиш талабларини билмаган киши ҳеч қачон сир сақлаш лаёқатига соҳиб бўла олмайди. Байтдаги таъкид ҳам жуда тўғри: ахир, ўзи асрай олмаган нарсани асрамоқни бошқа бировлардан талаб қилиш ақлдан эмас.

Бу олам ўзига хос улкан бир сирхона. Каттадир, кичикдир, жонлидир, жонсиздир, ҳар бир нарсанинг бу оламда ўз сир-асрори бор. Лекин барча сирлар орасида ишқ асрори мустасно мавқега эга. Ишқ сирлари қанчалик тўзал ва жозибали бўлса, шунчалик ниҳоясиздир. Ишқнинг ибтидоси ҳам сир, интиҳоси ҳам сир. Ишқнинг илоҳий моҳиятида сирлар яширин. Бунда сирни тўла-тўқис ошкор этиб бўлмайди. Балки сирни сирга улаб, қалбан сирдан сирга кўчиб яшалади. Ана шунда бирин-кетин ҳақиқат, маърифат қулфлари очилади. Ана шунда инсон кўнглида том маънодаги маънавий янгиланиш ҳосил бўлади.

Бундоқ қаралганда, сир сўзининг луғавий маъноси оддий: ўзгалардан яширин тутилган бирор иш, бекитилган нарса ёки пинҳон сақланган гапга сир дейилади. Аммо бу сирнинг биз тушунган, биз шарҳлаган мазмуни. Тасаввуф таълимоти ва адабиётидан яхши хабардор аждодларимиз сир калимасининг луғавий маъноси билан бир қаторда, эҳтиёж юзасидан истилоҳий мазмунлари хусусида ҳам мушоҳада юритишган. Навоий ғазалининг навбатдаги байти сирнинг энди истилоҳий моҳиятини ҳисобга олишни шарт қилиб қўяди:

Ишқ асрорига тил маҳрам эмастур зинҳор,
Ким кўнгулдин тилга они ошкор қилмангиз.

Аслида «ишқ асрорига тил маҳрам» бўла олади. Маҳрам бўла олганлиги сабабли ҳам ошиқ аҳли дарди ва ошиқона орзу-

истакларини тил билан изҳор қилиб келишган. Ишқ сирлари кўнгилдан тилга кўчганлиги туфайли қанчадан-қанча гўзал байту газаллар яралган. Қанчадан-қанча дoston ва манзумалар битилган. Шунинг учун «Ишқ асrorига тил маҳрам эмастур зинҳор» деган ҳукми оддий ўқувчи тўлиқ қабул эта олмайди. Қабул қилганида ҳам юзаки, яъни ҳақиқатни чуқур англамасдан хулоса чиқаради. Демак, шеърини матн талабини англаб, сир тушунчасига кенгроқ қараш лозим бўлади. Чунки сир тасаввуф адабиётидаги асосий истилоҳлардан бири бўлиб, унинг таркибига янги маъно киритилган. Албатта, тасаввуфий бир маънони Навоий газалида ахтариб топиш учун эмас, газалдаги бош ғояни хатосиз белгилаш, таҳлил ва талқинда саёзлик ва ўзбошимчаликка эрк бермаслик учун ҳам ўша истилоҳий мазмун ёки унга тегишли маълумотлардан хабардор бўлмоғи лозим. Акс ҳолда бемалол ёлғон тўқиш, бағоят жўн қарашларга асосланиб «илмий» шарҳлар битиш жуда осонлашади.

Тасаввуф истилоҳида сир ҳам руҳга ўхшаб вужуд бағридаги бир латифликдир ва у мушоҳада жойи ҳисобланур. Абдулкарим Қунайрийнинг ёзишича, аҳли тасаввуф «сирнинг руҳда жуда латиф, руҳнинг эса қалбдан жуда шарафли эканлигига» ишонч билдиришган.

Уларнинг пуқтаи назарида, ҳур, покиза, тўғри кишиларнинг қалblари сирларнинг маҳзанидир. Чунки ҳур шахснинг қалбидан туғилган сир ҳеч пайт ташқарига чиқмас. Мана шу учун Навоий ишқ сиррига тил маҳрам бўлолмаслиги ҳақида гапирган. Тил маҳрам бўла олмагач, табиийки, ишқ асrorини ошкор этишга сўзнинг ҳам куч ва имконияти етишмайди. Навоий бу тўғрида «Бадосъ ул-бидоя» девонидаги газалларидан бирида мана нима дейди:

Сирри ишқимни тилармен шарҳ қилмай англасанг,

Ким эмас ишқ оятига маҳрами асror лафз.

Шу ўринда савол туғилиши мумкин: Хўш, на тил, на сўз билан шарҳлаб бўлмайдиган ўша сир қандай пайдо бўлади? Уни қандай тасаввур айлан лозим? Тасаввуф талқинига бағишланган қадимий манбаларда бундай саволларга жавоблар мавжуд. Масалан, Шаҳобиддин Умар Сухравардий «Авориш ул-маориф» асарида шундай дейди: «Нафс тасфия ва тазкия этилгач руҳ нафснинг қоронғулик ва ёмонликка йўналтирувчи таъсирдан халос бўлади. Натижада Ҳаққа қараб қурбият мақомларига юксала бошлайди. Шунда қалб ҳам муҳимлашгувчи ҳолатидан ажралиб руҳга томон йўналар, ундан келадиган амр ва ишоратларни қабул

айлашга бошлар. Ўзининг сифатларига қўшимча ўлароқ бошқа олий сифатга етишар. Қалбдан ҳам мусаффо ва шарафли ушбу сифатни англаш қийин бўлганлиги учун унга сир номи берилмишдир». Ҳазрат Навоийнинг:

Чун кўнгулдир қалбу тил гаммоз, махфий розни,

Жон ҳаримидин бу иккига ҳувайдо қилмангиз,

дея ҳатто кўнгулга ҳам ишончасизлик билдиришларининг туб сабаби мана шунда.

Тасаввуфда сир икки турга ажратилган: биринчиси – Ҳаққа оид сир. Иккинчиси – халққа оид сир. Ҳаққа оид сир ёлғиз Ҳаққа ден, бошқа мутлақо ошкор қилинмайдиган сир. Халққа оид сир эса Ҳақ билан қул ўртасидаги сир. Буларнинг ҳар иккаласи ҳам юхир қилинмаслиги керак. Чунки улар чин ошиқларга, хуеусан, валийларга ишониб топширилуру. Абдулкарим Қушайрийнинг элтирофи бўйича, «Олимлар илмини тарқатишга мажбурдирлар. Валилар эса сирларни яширишга. Агар олимлар илмининг далилларини пинҳон тутадиган бўлсалар, жаҳаннам оташида ёнурлар. Валийлар эса ўзларига топширилган сирларни ошкор айлайдиган бўлсалар ўша сирлардан маҳрум этилурулар».

Шундай воқеалар ҳақиқатда бўлган ҳам. Масалан, Ибн Арабийнинг мана бу сўзларини бир далил ўлароқ қабул қилиш мумкин: «Ҳижрий 594 йилда Фаз шаҳрида бўлганимда Аллоҳ менга бир сир берди. Мен бу сирни ҳар кимга ошкор этдим. Чунки унинг ўзгаларга айгиб бўлмас сирлардан эканлигини билмасдим. Шу туфайли севгилимдан озор чекдим, яхшигина огоҳлангирдим...» Навоийнинг лирик қаҳрамони ҳам севгидан озор чекмаслик, ҳам орифлик маслагига қарши бормаслик учун кўнгул ва тилнинг ожизликларини фош қилиш билан кифояланмасдан, шўрлик кўнгулни чок-чок этиб, тилни эса юз тилим айлаб, улардан батамом озод бўлишни кўзлайди:

Чок-чок айлаб кўнгулни, тилни айлаб юз тилим,

Ташлаб итларга, аларнинг ёди қатъо қилмангиз.

Шарқ шоирларининг дунёга қарши туриш ва боришлари кўнинча Кўнгулга тобе бўлганликлари туфайлидир. Бу гап Навоийга ҳам тегишли. Шунинг учун таҳлил этилаётган ғазалдаги кўнгулга доир фикр ва баҳоларни тўғри маънода англамаслик керак. Чунки шоир тил ва кўнгулга «Чун кўнгулдур қалбу тил гаммоз», дея «айб» қўяр экан, зинҳор-базинҳор қаллоб, фирибгар, соғқин каби салбий мазмунларни пазарда тутган эмас. Балки руҳга нисбатан ҳам сирнинг лағифлиги, мушоҳадага кенг имкон очини ва

кўнгиладан ҳам юксак мақомда туришини шоирона ифодаларда таъкидлашни кўзлаган, холос. Сир масаласида маломатийлар сўфий ва мутасаввуфлардан ҳам илгарилаб, «ҳол» Аллоҳ ила қул орасидаги сирдир, уни асло ошкор айламаслик керак, деб қарор қилишган. Шу боис улар «ҳол»ни юзага чиқарадиган ҳар қандай ҳаракат, жумладан, зикр ва самоъ, важд, ҳаяжонга берилишдан мутлақ тарзда ўзларини тийишган. Навоий маломатийларнинг фикр-қараш ва талабларини ҳам мукаммал билган. Шунга қарамасдан, алалоқибат ўзини ишқ сири дурларини асрашнинг уддасидан чиқмаган нозимлардан ҳисоблаб демиш:

Чун Навоий ишқ розин асрай олмай қилди фош,
Отини роз аҳли тумморида иншо қилмангиз.

Бу дунёда сирнинг тур ва «тармоқ»лари беҳисоб. Биров билганини сир сақласа, биров билмаганини сир тутишга уринади. Кимдир ҳақиқатни сир сақласа, кимдир ёлгонни. Кимнингдир кўнглига сир меҳр-муҳаббат уруғини сочса, яна кимнингдир бағрида адоват ва ҳасад ўтини ёқади. Сир қай бир зотларни ўзаро яқинлаштирса, бошқа бировларни бир-биридан узоқлаштириши мумкин. Лекин ошиқ сири энг латиф, энг нозик ва энг ҳаётбахш ҳис-туйғуларнинг қайноғи эрур. Ана шунинг учун ҳам шеърхон Навоийнинг «ишқ розин асрай олмай» ошкор қилишини чин дилдан қувватлайди. Ва сири нафс, сири тариқат, сири ҳақиқат, сири тажаллиёт кабилар хусусида кўпроқ билиш, кўпроқ мушоҳада қилишни истайди.

11-топшириқ. Мақолада: «Алишер Навоийнинг тўққиз байтдан таркиб топган ушбу ғазали улуғ шоирнинг кексалик чоғларида яратилган ва «Бадоеъ ул-васат» девонига киритилган. Эҳтимол шунинг учун ҳам ғазалнинг илк мисраларини ўқишдан оқ, шеърхон катга ҳаёт тажрибасига эга донишманд ўғитларини тинглаётгандай бўлади», деган мулоҳаза ҳам бор. Бу фикрга қўшиласизми, қўшилмайсизми? Нега?

12-топшириқ. Навоийнинг сир сақлаш одоби мавзусидаги яна қайси ғазалларини ўқигансиз? Бу ғазалларнинг насрий баёнини дафтарингизга ёзинг.

13-топшириқ. Навоийнинг иккита ғазалига юқоридаги тартибда шарҳ ёзишга уриниб кўринг. Уларни ўртоқларингиз билан муҳокама қилинг.

Адабиётлар рўйхати:

38; 40-43; 53-55; 65; 77; 82; 84; 88; 89-92; 115; 121-122; 141; 144-147; 156; 160; 161; 168; 172; 178; 181; 189.

3-мавзу	Ўқувчиларнинг оғзаки ва ёзма нутқ малакаларини ошириш йўллари. Адабиёт дарсларида кўргазмалилик. Ўқувчиларнинг мустақил ишларини ташкил этиш.
---------	---

Таълим бериш технологияси

Машғулот вақти 80 дақиқа	Талабалар сони 8–10 нафар
-----------------------------	---------------------------

Машғулот шакли	Суҳбат, баҳс-мунозара
----------------	-----------------------

Машғулот режаси	<ol style="list-style-type: none"> 1. Нутқ устириш тушунчаси ва унинг моҳияти. 2. Кўргазмалилик мазмуни ва уни амалиётга татбиқ этиш. 3. Мустақил ишларнинг аҳамияти. 4. Юқоридаги мавзулар юзасидан талабалар тақдимоги таҳлили.
-----------------	---

Машғулотнинг мақсади: Ўқувчиларнинг оғзаки ва ёзма нутқ малакаларини ошириш усуллари, адабиёт дарсларида кўргазмалилик, ўқувчиларнинг мустақил ишларини ташкил этиш ҳақида олинган билимларни мустаҳкамлаш, кўникма ва малакаларни шакллантириш.

<p>Педагогик вазифалар:</p> <ul style="list-style-type: none"> ◆ нутқ, унинг шакллари ҳақида суҳбат; ◆ ўқувчилар нутқига қўйиладиган талаблар. Нутқнинг ўқувчилар тафаккурини ўстиришдаги ўрни; ◆ ўқувчилар нутқини ўстиришнинг бошқа ўқув предметлари билан боғлиқлиги; ◆ кўргазмалилик, кўргазма шакллари, кўргазма қуроллар қандай тайёрланиши ҳақида суҳбат; ◆ адабиёт дарсларида бажариладиган мустақил ишлар ҳақида суҳбат. 	<p>Ўқув фаолияти натижалари:</p> <ul style="list-style-type: none"> ◆ адабиёт дарсларида ўқувчиларнинг оғзаки ва ёзма нутқига эътибор бериш, талаффуз ва имлодаги камчиликларни бартараф қилиш, ифодали ўқиш малакаларини шакллантириш. ◆ ҳар бир дарага кўргазма қуроллари билан тайёргарлик кўрилиши, овоз кўргазмалилиги. ◆ талабаларни мустақил амалий фаолиятга ўргатиш, билимларини бойитиш, мустақил ишларни озиб бориш кўникма ва малакаларини шакллантириш.
---	--

Таълим бериш усуллари	Оғзаки баён, баҳс-мунозара, («БББ» усулида).
-----------------------	--

Таълим бериш шакллари	Ялпи, якка, жуфтликлар билан ишлаш.
-----------------------	-------------------------------------

Таълим бериш воситалари	Ўқув қўлланма, проектор, слайдлар, кўргазмали қуроллар, тарқатмалар, дареликлар, методик қўлланмалар.
Таълим бериш шариоити	ЎТВ билан ишлашга мослаштирилган аудитория.
Мониторинг ва баҳолаш	Оғзаки назорат: савол-жавоб.

**3-лаборатория машғулотининг
технологик харитаси**

Иш босқичлари ва вақти	Фаолият мазмуни	
	Таълим берувчи	Таълим олувчилар
Тайёргарлик босқичи	1. Мавзу бўйича лаборатория машғулоти режасини тайёрлаш. 2. Тақдимот слайдларини тайёрлаш. 3. Лаборатория машғулотига фойдаланиш мумкин бўлган адабиётлар рўйхатини тайёрлаш.	Тинглайдилар, ёзиб борадилар. Кўриб, ёзиб борадилар. Танишадилар.
1. Машғулотнинг кириш босқичи (15 дақиқа)	1.1. Мавзу доскага ёзилади. Слайдлар ва адабиётлар рўйхати берилиб, уларга қисқача таъриф берилди (1-илова). 1.2. Машғулот мавзуси, унинг мақсади ва ўқув фаолияти натижалари билан таништиради. 1.3. Талабаларни ўқув фаолиятининг баҳолаш мезони билан таништиради (2-илова). 1.4. Талабалар билимларини фаоллаштириш мақсадида саволлар беради ёки тест (3-илова) ўтказди.	Тинглайдилар. Тинглайдилар. Тинглайдилар. Саволларга жавоб берадилар.
2. Асосий босқич (55 дақиқа)	2.1. Power Point дастури ёрдамида слайдларни намойиш қилиш ва изоҳлаш. 2.2. Ўқувчиларнинг оғзаки ва ёзма нутқ малакаларини ошириш мавзуси юзасидан талабалар томонидан тайёрланган амалий ишлар тақдимотини кузатиш.	Тинглайдилар, ёзадилар, таҳлил қиладилар.

	<p>2.3. Адабиёт дарсларида кўргазмалилик мавзуси юзасидан талабалар томонидан тайёрланган амалий ишлар тақдимотини кузатиш.</p> <p>2.4. Ҳуқуқчиларнинг мустақил ишларини ташкил этиш мавзуси юзасидан талабалар томонидан тайёрланган амалий ишлар тақдимотини кузатиш.</p> <p>2.5. Мавзуни мустаҳкамлаш. Талабалар билимларини фаолаштириш ва мустаҳкамлаш мақсадида қуйидаги саволлар берилади:</p> <ul style="list-style-type: none"> – Тил ва нутқ тушунчаларига таъриф беринг. – Нутқ ўстириш нима? – Нутқ ўстиришда қандай йўналишлар ажратилади? – Нутқ турлари (ички ва ташқи, оғзаки ва ёзма) ҳақида гапиринг. – Ҳуқуқчилар нутқига қўйиладиган талабларни сананг. – Кўргазмалилик нима? – Адабиёт дарсларида кўргазмалиликнинг вазифаси. – Кўргазмалилик турлари (экран кўргазмалилиги, кўргазмали альбомлар, бадиий расмлар, график қўлланмалар, товуш кўргазмалилиги, харита-схемалар) ҳақида гапиринг. – Қандай машғулотлар мустақил ишларни ташкил этишнинг оммавий турларидан бири саналади? – Мустақил ўқиниш шакллари ҳақида гапиринг. – Адабий таълимда китобхонлик муаммоси. 	<p>Ёзиб оладилар.</p> <p>Тинглайдилар, ёзадилар.</p> <p>Талабалар берилган саволларга жавоб берадилар.</p>
<p>3. Якуний босқич (10 дақиқа)</p>	<p>3.1. Талабалар томонидан берилган саволларга жавоб берилади.</p> <p>3.2. Мустақил ишлаш учун топшириқ берилади.</p> <p>3.3. Талабалар томонидан тайёрланган тақдимотлар таҳлил қилинади ва баҳоланади.</p>	<p>Саволлар берадилар.</p> <p>Вазифани ёзиб оладилар.</p>

Тест саволлари

1. Ҳуқуқчилар нутқига қўйиладиган талабларни белгиланг.
 - А. Нутқнинг мазмундор бўлиши.
 - Б. Нутқ маънавий изчил бўлиши.
 - С. Нутқ аниқ ва тушунарли бўлиши.
 - *Д. А, Б, С.
2. Ёзма нутқни ўстиришда қайси ёзма иш турини ўтказин самарали натижа беради?
 - А. Диктант.
 - Б. Баён.
 - *С. Иншо.
 - Д. Қатра.
3. Сўзлашув услуби адабий тилнинг қандай шакли саналади?
 - * А. Оғзаки.
 - Б. Ёзма.
 - С. Сўзлашув услуби адабий тилга мансуб эмас, у шеърларнинг жонли ифодаси саналади.
 - Д. А ва Б.
4. «Мумкин бўлган ҳамма нарса туйғуларнинг ҳис этилиши учун етказилиши керак». Кўргазмалилик ҳақидаги юқоридаги фикр ким томонидан айтилган?
 - А. Х. Ш. Яндариев.
 - * Б. Я. А. Коменский.
 - С. К. Д. Ушинский.
 - Д. Е. П. Колоколыцев.
5. Адабиёт дарсларида харита-схемалардан қайси жараёнда фойдаланган маъқул?
 - А. Бадиий асар таҳлилида.
 - * Б. Адиб ҳаёти ва ижодини ўрганишда.
 - С. Синов дарсларида.
 - Д. Ифодали ўқини дарсларида.

Таянч сўзлар: оғзаки ва ёзма нутқ, нутқ ўстириш усуллари, кўргазмалилик, кўргазмалилик шакллари, мустақил ўқини, тўғарак машғулотлари, махсус компьютер, техник восита, электрон дарслик.

Адабиётлар рўйхати:

37; 46; 87; 88; 91; 107; 110; 113; 144; 150; 168; 180; 187; 189.

4-мавзу	Амалий топшириқлар: умумий ўрта таълим мактаблари ва АЛларнинг адабиёт дастурлари мазмуни, таркиби. Уларни қиёслаш, ўхшаш ва фарқли томонларини белгилаш, ундаги адабиёт намуналари таҳлили устида ишлаш усуллари.
----------------	---

Таълим бериш технологияси

Машғулот вақти 80 дақиқа	Талабалар сони 8–10 нафар
Машғулот шакли	Суҳбат, баҳс-мунозара
Машғулот режаси	<ol style="list-style-type: none"> 1. Умумий ўрта таълим мактаблари адабиёт дастурлари мазмуни, таркиби. 2. АЛларнинг адабиёт дастурлари мазмуни, таркиби. 3. Дастурларни қиёслаш, ўхшаш ва фарқли томонларини белгилаш. 4. Дастурлардаги адабиёт намуналари таҳлили устида ишлаш усуллари.

Машғулотнинг мақсади: Талабалар томонидан умумий ўрта таълим мактаблари ва АЛларнинг адабиёт дастурлари мазмуни, таркиби ҳақида олинган тушунчаларни умумлаштириш, мустаҳкамлаш. Уларни қиёслаш, ўхшаш ва фарқли томонларини белгилаш, ундаги адабиёт намуналари таҳлили устида ишлаш усуллари тўғрисида кўникма ва малакалар ҳосил қилиш.

<p align="center">Педагогик вазифалар:</p> <ul style="list-style-type: none"> ◆ ўқув дастурида кўзда тутилган мақсадни очиб бериш; ◆ умумий ўрта таълим мактаблари адабиёт дастурлари мазмуни юзасидан суҳбат; ◆ АЛ адабиёт дастурлари мазмуни ва таркиби юзасидан суҳбат; ◆ дастурларни қиёслаш. ◆ ўхшаш ва фарқли томонларни белгилаш; ◆ дастурлардаги адабиёт намуналари таҳлили юзасидан олинган билимларни мустаҳкамлаш. 	<p align="center">Ўқув фаолияти натижалари:</p> <ul style="list-style-type: none"> ◆ умумий ўрта таълим мактаблари адабиёт дастурлари ҳақида тўлиқ тасаввур ҳосил бўлиши. ◆ АЛ адабиёт дастурлари мазмуни ва таркиби юзасидан тушунча ва тасаввур ҳосил бўлиши. ◆ дастурлардаги узвийлик ва узлуксизлик, ўхшаш ва фарқли томонларни тасниф қила олиш.
Таълим бериш усуллари	Оғзаки баён, муаммоли вазият, баҳс-мунозара («Ақлий ҳужум» усулида).
Таълим бериш шакллари	Ядди, якка, жуфтликлар билан ишлан.

Таълим бериш воситалари	Ўқув қўлланма, проектор, слайдлар, кўргазмалар, қуроқлар, тарқатмалар, дастурлар, дарсликлар, методик қўлланмалар.
Таълим бериш шароити	ЎТВ билан ишлашга мослаштирилган аудитория.
Мониторинг ва баҳолаш	Оғзаки назорат: савол-жавоб.

4-лаборатория машғулотининг технологик харитаси

Иш босқичлари ва вақти	Фаолият мазмуни	
	Таълим берувчи	Таълим олувчилар
Тайёргарлик босқичи	1. Мавзу бўйича лаборатория машғулоти режасини тайёрлаш. 2. Тақдимот слайдларини тайёрлаш.	Тинглайдилар. Кўрадилар, ёзиб борадилар.
1. Машғулотнинг кириш босқичи (15 дақиқа)	1.1. Мавзу доскага ёзилади. Слайдлар ва адабиётлар рўйхатини бериб, уларга қисқача таъриф берилади. 1.2. Талабалар билимларини фаолаштириш мақсадида саволлар беради ёки тест утказди (1-илова).	Тинглайди. Саволларга жавоб беради.
2. Асосий босқич (55 дақиқа)	2.1. Power Point дастури ёрдамида слайдларни намойиш қилиш ва изоҳлаш. 2.2. Умумий ўрта таълим мактаблари адабиёт дастурлари мазмуни, таркиби. Уларни қиёслаш, ўхшаш ва фарқли томонларини белгилаш, мавзу юзасидан талабалар томонидан тайёрланган амалий ишлар тақдимотини кузатиш ва таҳлил қилиш. 2.3. АЛларнинг адабиёт дастурлари мазмуни, таркиби. Уларни қиёслаш, ўхшаш ва фарқли томонларини белгилаш, мавзу юзасидан талабалар томонидан тайёрланган амалий ишлар тақдимотини кузатиш ва таҳлил қилиш.	Тинглайдилар, ёзадилар, таҳлил қиладилар. Ёзиб оладилар.

	<p>– дастурда ўқувчиларнинг билим, кўникма ва малакаларига қўйиладиган талабларни аниқлаш;</p> <p>– мавзуларга ажратилган соатларни белгилаш;</p> <p>– эпик, лирик ва драматик турдаги асарларни бир-биридан фарқлаш.</p> <p>2.4. Дастурлардаги адабиёт намуналари таҳлили устида ишлаш усуллари. Таҳлил юзасидан талабалар томонидан тайёрланган амалий ишлар тақдимотини кузатиш.</p>	<p>Тинглайдилар, таҳлил қиладилар.</p> <p>Тинглайдилар, таҳлил қиладилар.</p>
<p>3. Якуний босқич (10 дақиқа)</p>	<p>3.1. Талабалар томонидан берилган саволларга жавоб берилади.</p> <p>3.2. Мустақил ишлаш учун топшириқ берилади.</p> <p>3.3. Талабалар томонидан тайёрланган тақдимотлар таҳлил қилинади ва баҳоланади.</p>	<p>Саволлар берадилар.</p> <p>Вазифани ёзиб оладилар.</p>

Тест саволлари

1. Адабиёт дарсларида ўқитувчи томонидан бажарилиши мажбурий бўлган энг муҳим давлат ҳужжати нима?

- А. Дарслик.
- Б. Адабиёт курси.
- *С. Дастур.
- Д. Даре режаси.

2. Ўқув дастурлари, дарсликлар, қўлланмалар, низоми ва бошқа меъёрий ҳужжатларни яратиш учун нима асос бўлиб хизмат қилади?

- *А. ДТС.
- Б. Дарслик.
- С. Адабиёт курси.
- Д. Дастур.

3. Қўйидагилардан қайси бири ўқувчиларнинг умумтаълим тайёргарлигига, савиясига қўйиладиган мажбурий минимал даражани белгилаб беради?

- *А. ДТС.
- Б. Дарслик.
- С. Адабиёт курси.
- Д. Дастур.

4. Мактабда адабиёт ўқитишнинг бош мақсади нима?

- А. Умуминсоний қадриятларни англайдиган шахсни шакллантириш.
- Б. Ахлоқан барқамол шахсни шакллантириш.
- С. Ўз хатти-ҳаракатлари учун маънавий масъул бўла оладиган шахсни шакллантириш.

*Д. А, Б, С.

5. Бадиий таҳлил илмий адабиётларда қандай тасниф қилинади?

- А. Индуктив ва дедуктив.
- * Б. Илмий (филологик) ва ўқув (дидактик).
- С. Оғзаки ва ёзма.
- Д. Индивидуал ва коллектив.

Талабалар билимларини фаоллаштириш ва мустақамлаш мақсадида қуйидаги саволлар берилди:

1. Дастур нима?
2. Дастур ва дареликларнинг ўзаро мутаносиблиги қай даражада?

3. Умумий ўрта таълим ҳамда АЛ адабиёт дастурлари орасидаги ўхшаш ва фарқли томонлар ҳақида гапиринг.

4. Умумий ўрта таълим мактаблари учун адабиёт фанидан биринчи марта ДТС қачон яратилди? (1999 йил)

5. «Академик лицей ДТСга мувофиқ ўрта махсус таълим беради. Ўқувчиларнинг имкониятлари ва қизиқишларини ҳисобга олган ҳолда уларнинг жадал, интеллектуал ривожланиши чуқур соҳалаштирилган, касбга йўналтирилган таълим олишини таъминлайди». Ушбу жумла қайси манбада ўз аксини тонган? («Кадрлар тайёрлаш Миллий дастури»)

6. Адабий асарни таҳлил қилишда қандай тамойилларга амал қилинади? (яхлитлик, индивидуаллик, ҳиссийлик, эстетик асосларнинг устуворлиги, мукамал ва тугал таҳлилнинг бўлиши мумкин эмаслиги, мутлоқ ҳақиқат мақомини даъво қилмаслиги, санъат асарига гоёни ифодалаш тарзида қарамаслик, санъат ҳодисасига мавжуд борлиқнинг нуҳаси сифатида ёндашиш мумкин эмаслиги, асар мазмунини ҳикоялаш мумкин эмаслиги).

7. Дастурда ўқувчиларнинг билим, кўникма ва маъналарига қўйиладиган талаблар нималардан иборат?

8. Эпик, лирик ва драматик турдаги асарларнинг бир-биридан фарқи борми? Буни аниқ мисоллар воситасида тушунтириб беринг.

9. Ўқувчиларга тур ва жанрларни тушунтиришда ЗПТнинг ўрни ва моҳиятини изоҳлаб беринг?

Таянч сўзлар: дастур, дарелик, ДТС, «Таълим тўғрисида»ги Қонун ва «Кадрлар тайёрлаш Миллий дастури», таҳлил турлари, таҳлил намуналари, илмий ва ўқув таҳлили.

Адабиётлар рўйхати:

4-5; 10; 14-15; 25-28; 49; 91; 144; 146; 148-149; 168; 182; 189.

5-мавзу	Ноанъанавий дарсларнинг турлари, уларни ташкил этишнинг шакл ва усуллари. Замонавий эпик асарлар таҳлили
---------	---

Таълим бериш технологияси

Талабалар сони	10-13 нафаргача
Машғулот вақти	80 дақиқа
Машғулот шакли	Суҳбат, баҳс-мунозара
Машғулот режаси	1. Ноанъанавий дарсларнинг турлари ҳақида. 2. Ноанъанавий дарсларни ташкил этишнинг ўзига хос жиҳатлари. 3. Асарлар таҳлилида ноанъанавий усуллардан фойдаланиш йўллари.

Машғулотнинг мақсади: Талабаларга ноанъанавий дарс шакллариини ўргатиш, уларни янги педагогик технологиялар билан таништириш.

<p>Педагогик вазифалар:</p> <ul style="list-style-type: none"> ◆ ўқув дастурида кўзда тутилган мақсадни очиб бериш; ◆ утиладиган мавзу мақсади ва вазифалари. Мавзу доирасида тушунича бериш; ◆ таълим босқичларида янги педагогик технологиялар билан таништириш. 	<p>Ўқув фаолияти натижалари:</p> <ul style="list-style-type: none"> ◆ утилган мавзуларни шарҳлаб бериш; ◆ ўқитишда замонавий педагогик технологияларнинг урни ҳақида маълумот бериш; ◆ мавзунинг моҳияти, мақсадини англаб етиш.
Таълим бериш усуллари	Суҳбат, савол-жавоб.
Таълим бериш шакллари	Оммавий, жамоавий.
Таълим бериш воситалари	Ўқув қўлланма, проектор, тарқатмалар, слайдлар.
Таълим бериш шароити	УТВ билан ишланган мослаштирилган аудитория.
Мониторинг ва баҳолаш	Оғзаки назорат: савол жавоб.

Лаборатория машгулотининг технологик харитаси

Иш босқичлари ва вақти	Фаолият мазмуни	
	Таълим берувчи	Таълим олувчилар
Тайёргарлик босқичи	<p>1. Мавзу бўйича лаборатория ишланмасини тайёрлаш.</p> <p>2. Лаборатория ишланмаси учун тақдимот слайдларини тайёрлаш.</p> <p>3. Уқув фанини ўрганишда фойдаланиладиган адабиётлар рўйхатини тузиш.</p>	<p>Тинглайдилар, ёзиб борадилар.</p> <p>Қўриб ёзиб борадилар</p> <p>Танишадилар</p>
1. Мавзуга кириш (15 дақиқа)	<p>1.1. Мавзу доскага ёзилади. Слайдлар ва адабиётлар рўйхатини бериб, уларга қисқача таъриф берилади.</p> <p>1.2. Лаборатория машгулотининг мақсади ва режаси тушунтирилади.</p> <p>1.3. Талабалар ўқув фаолиятини баҳолаш мезони билан таништирилади.</p> <p>1.4. Талабалар билимини фаоллаштириш мақсадида саволлар берилади.</p>	<p>Тинглайдилар.</p> <p>Талабалар берилган саволларга жавоб берадилар</p>
2. Асосий босқич (55 дақиқа)	<p>2.1. Power Point дастури ёрдамида слайдларни намойиш қилиш ва изоҳлаш. Шу асосда ноанъанавий дарс кўришнинг билан таништириш .</p> <p>2.2. Мавзунинг таълим босқичларидаги аҳамияти.</p> <p>2.3. Талабалар бажарини лозим бўлган лаборатория ишлари:</p> <ul style="list-style-type: none"> – дастурда ўқувчиларнинг билим, кўникма ва малакаларига қўйиладиган талабларни аниқлаш; – ноанъанавий дарсларни ташкил этиш усулларини ўрганиш; – замонавий эпик асарлар юзасидан ноанъанавий дарс учун муўжалланган дарс ишланма тайёрлаш. 	<p>Тинглайдилар, ёзидилар.</p> <p>Ёзиб оладилар</p> <p>Тинглайдилар, ёзидилар.</p>

	<p>2.4. Талабалар билимларини фаоллаштириш ва мустақамлаш мақсадида қуйидаги саволлар берилди:</p> <p>2.4.1. Ноанъанавий дарс ташкил этиш учун қандай кўргазмалар, тарқатмалар тайёрлаш мумкин?</p> <p>2.4.2. Дарс жараёнида укучиларни кичик гуруҳларга бўлиш қандай натижа беради?</p> <p>2.4.3. Ноанъанавий дарс ташкил этишда ЗПТ қандай аҳамиятга эга?</p>	<p>Талабалар мустақил фаолият олиб бордилар.</p> <p>Талабалар оғзаки ва ёзма жавоб берадилар.</p>
<p>3. Якуний босқич (10 дақиқа)</p>	<p>3.1. Замонавий эник асар буйича бир соатлик дарс ишланма тайёрлаш.</p> <p>3.2. Тарқатма материаллари тайёрлаб, уларнинг вазифалари ҳақида маълумотлар келтириш.</p>	<p>Вазифани ёзиб оладилар</p>

Таянч сўзлар: технология, яратиш, қўллаш, тизим, метод, дастур, дарелик, тур, жанр, тариф, педагогик технология, замонавий технология, педагогик жараён, махсус компьютер, техник восита, электрон дарелик.

Эса туғинг

Бугун шиддат билан олға ингилаётган замонда билимларни ўзлангтириш, тегишли кўникма ва малакаларга эга бўлиш энг долзарб муаммо бўлиб турибди.

Демак, ахборотларнинг кўнайган бир шароитида уларни ўз вақтида ва мукамал ўзлангтириш, саралаш, кераклиларини библиб олиш, улар борасида тегишли кўникмаларни ҳосил қилиш, бу кўникмаларни малакалар даражасига кўтариш орқали амалиётга татбиқ этиш ҳам муҳимлигича қолади.

Айниқса, техника ва технологиялар, компьютерлаштириш шиддат билан ривожланиб бораётган асрда бу масъулият янада ортмоқда.

Бу бежиз эмас. Янги замонавий технологиялардан фойдаланишнинг афзалликлари ниҳоятда кўп. Уларнинг энг муҳими сифатида таълим тизимидаги педагогик натижаларнинг анчагина самарали бўлишини кўрсатиш мумкин. Унинг ёнида яна қуйидагиларни санаш мумкин:

1. Вақтдан энг унумли тарзда фойдаланиш имкониятининг ортиши.

2. Бир дарс давомида шакли ва мазмунига кўра ранг-баранг бўлган материаллардан кенгроқ фойдаланиш натижасида ўқувчиларнинг билиш фаолиятларига ижобий таъсирнинг кучайиши.

3. Ўқувчи ва талабаларнинг мустақил фикрлаши учун имконият ва интиёқнинг ортини.

4. Фақат дарслик материаллари билан чекланиб қолмасдан, турли слайд, анимация, мультимедия, овозли роликлар, интерфаол ўйинлардан фойдаланиш эвазига ўқувчиларнинг мазкур фанга бўлган қизиқишларининг кучайиши.

5. Ўқитувчидаги ижодкорлик, ташаббускорликни шогирдларга «юқтириш» жараёнининг реалликка айланиши.

6. Ҳар бир ўқувчи ва талаба билан индивидуал ишлашга шароит яратилиши ва б.

Техник ва технологик имкониятларнинг кенгайиши туфайли адабиёт дарсларида интерфаол технологиялардан фойдаланиш кенгайиб бормоқда. Мультимедиа проекторлар, интерфаол синф тахталари (доскалар) ва панеллар, видеоконференция – алоқа тизимлари, овозлаш тизимлари аввал мавжуд бўлган муаммоларнинг кўпчилигини ҳал этишни осонлаштирмоқда. Муҳими, буларнинг барчаси адабиёт дарсларининг ҳаёт билан янада кўпроқ даражада яқинлашишига, адабий асарни тушуниш ва тушунтириш жараёнларининг қулайлаштирилишига муҳим омил вазифасини адо этмоқда.

Компьютер технологиясидан унумли фойдаланиш асосида асарларнинг экранлаштирилган, овозлаштирилган намуналари билан танишиш мазкур асарларнинг мағиз-моҳиятини тереңроқ тушуниш имконини юзага келтиради. Энг муҳим нуқталарга алоҳида ургу беришга шароит яратади.

Биргина мисол келтирайлик. Низомий номидаги ТДПУ ахборот технологиялари маркази билан ҳамкорликда Навоий газалларининг матни компьютер экранига олиб чиқилди. Матннинг ёнида унинг насрий баёни, луғати илова қилинди. Қўшимча тарзда эса мазкур газалнинг машҳур хонандалар ижросидаги қўшиқ варианты ҳам келтирилди. Уларнинг ҳар биттаси алоҳида-алоҳида тугмачалар орқали амалга оширилади. Бунинг устига уларнинг тегишли бадиий-эстетик талабларга жавоб бера оладиган дизайн тингловчи ва умуман, улардан фойдаланувчиларнинг санъат асарларига, жумладан, бадиий адабиётга бўлган қизиқишларини орттиради, улардаги бадиий-эстетик диднинг кучайишига ижобий таъсир кўрсатади.

БИР ҲИКОЯ ТАҲЛИЛИ

«Етим қолган гуллар» (Н. Норқобилов) бўйича блум таксономиясини қўллаш намунаси

<i>Таксономия босқичлари</i>	<i>Савол ва топшириқ намуналари</i>
<i>Билим</i>	<p>Ҳикоя помини <i>изоҳланг</i>.</p> <p>Ҳикоя қаҳрамонларини <i>сананг</i>.</p> <p>Асарда тасвирланган воқеаларни <i>баён этинг</i>.</p> <p>Ҳикоя қачон ёзилган, муаллифи ким?</p>
<i>Тушуниш</i>	<p>Ҳикоянинг нега айнан шундай тугалланганлиги сабабини <i>шарҳланг</i>.</p> <p>Аёл тимсолининг асар сюжетидаги ўрнини <i>тушунтиринг</i>.</p> <p>Шабдада, шамол, бўрон тасвирини <i>тушунтиринг</i>.</p> <p>Шундан кейин нима бўлишини <i>чамаланг</i>.</p> <p>Бу тасвир нимани аниқлашини ўз сўзларингиз билан <i>айтинг</i>.</p> <p>Ҳикоянинг қисқача мазмунини <i>баён қилинг</i>.</p>
<i>Қўллаш</i>	<p>Асар воқеаларини ўзингизга <i>нисбат бериб кўринг</i>.</p> <p>Қиссадаги воқеалар <i>бугун қандай кечган бўларди деб ўйлайсиз?</i></p> <p>Аёл билан <i>суҳбатлашиб кўринг</i>.</p> <p>Ундан <i>интервью олинг</i>.</p>
<i>Таҳлил (анализ)</i>	<p>Аёл ва кўшчилар хатти-ҳаракатлари сабабини <i>изоҳланг</i>.</p> <p>Кўшчиларнинг нега шундай йўл тугаллигини <i>шарҳланг</i>.</p> <p>Гуллар ва бўроннинг бир-бирига муносабатини ўзаро <i>солиштиринг</i>.</p> <p>Аёл ва бошқаларнинг табиати билан уларнинг хатти-ҳаракатларини <i>қиёсланг</i>.</p> <p>Мавжуд шароит қаҳрамонлар табиатига қандай таъсир қилганини <i>тушунтиринг</i>.</p>

Умумлаштириш (синтез)	Ушбу ҳикоя сюжети га <i>ўзгариш киритинг.</i> Асар тугалланишини <i>ўзгартиринг.</i> Ўзингизни қаҳрамонларнинг <i>урнига қўйиб кўринг.</i> Қисса мавзуси бўйича <i>шеър ёки ҳикоя ёзинг.</i>
Баҳолаш	Асар якунини <i>баҳоланг.</i> Ҳикояга <i>тақриз ёзинг.</i> Асар қаҳрамонларини <i>оқланг ёки қораланг.</i> Қисса хотимаси ҳаётий ёки аксинчалигини <i>исботланг.</i> Унинг тарбиявий аҳамиятини <i>кўрсатинг.</i>

Эпик асарларни ўрганишда ноанъанавий усуллардан бири ўқувчиларга роллар бериб, ижро маҳоратларини, нутқ ва иштирок меъёрларини белгилаб олиш. Унда қуйидаги жиҳатларга эътибор қаратилади:

Роллар	Қилинадиган ишлар
Топагон	Ўрганилаётган матндан бадиий асар моҳияти ва қаҳрамон табиати аке этган асосий таянч сўзларни <i>топади ва танлайди, уларни изоҳлайди</i>
Изкувар	Асардаги бош ва иккинчи даражали қаҳрамонлар, рамзий образларнинг <i>хатти-ҳаракатлари ва ўйларини</i> турли чизма, схема, график восита ва жадваллар воситасида <i>кўрсатмали аке эттиради.</i>
Тадқиқотчи	Таянч сўзлар ва чизмаларга таяниб бош қаҳрамоннинг <i>психологик портретини яратади</i> ва унинг хатти-ҳаракатлари <i>сабабини аниқлайди, изоҳлайди.</i>
Алоқачи	Бадиий матн билан ҳаёт орасидаги алоқани топади, адабий қаҳрамонни <i>ўз нуқтаи назари билан баҳолайди.</i>
Ажратувчи	Фақат шу асарда учраб, унинг ўзига хослиги, ўқиминишлигини таъминлаган <i>ноёб сўз, бирикма ва ифодаларни топади</i> ва гуруҳ аъзолари эътиборига ҳавола қилади.
Безакчи	Бош қаҳрамон ва етакчи тимсоллар, уларнинг хатти-ҳаракатлари, асар воқеалари кечган шароитни аке эттирувчи <i>расмлар чизади.</i>
Тақдимчи (стакчи)	Вақтни <i>назорат қилади,</i> гуруҳда материал туплаш ва муҳокама қандай бораётганини <i>кузатади.</i> Гуруҳ номидан <i>чиқиш тайёрлайди,</i> натижани <i>тақдим этади.</i>

Таъкидлаш жоизки, интерфаол усуллар анъанавий таълим методларининг мутлақо тескари қутбида яшайдиган ҳодиса эмас. Улар бир-бирларини инкор этмайди, бири бошқасига ҳалақит бермайди, балки бири иккинчисини тўлдиради. Ўқитиш жараёнида ё анъанавий, ё худ интерактив методдан бирини танлаш лозим қабилда ёндашиш керак эмас. Буни конкрет шароит, вазият, ўқитувчининг мақсад ва вазифалари, тажрибаси ҳал қилади. Таълим методлари сон-саноксиз ва уларнинг ҳар бири ўзи қўлланилаётган вазият учун бетакрор аҳамиятга эгадир. Ўқитиш жараёнида қўлланиладиган бирор методни ҳамиша самара келтирадиган универсал усул деб айтиш методика илми ва амалиётида ўзини оқлаган эмас. Таълимнинг анъанавий методларини интерактив усуллар билан битта дарс ичида биргаликда ишлатиш мумкин.

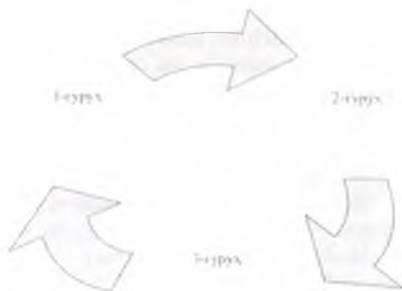
Хулоса қилиб айтганда, касб-ҳунар коллежларида адабиёт бўйича ўқиш ва ўқитишни интерактив методлар асосида йўлга қўйиш миллий таълим жараёнини янги босқичга кўтаради, ўқувчиларнинг билимларни мустақил ўзлаштириб, уларни кўникма ва малакалар ҳолига келтиришини тезлаштиради. Энг муҳими, интерфаол усуллар коллеж ўқувчиларининг маънавияти шаклланишига ҳам ижобий таъсир кўрсатади.

Замонавий дарс усуллари ташкил этилгандан сўнг, баҳолаш мезонлари ҳам янгиланиши зарур. Ноанъанавий дарс натижасида баҳолаш мезонларида ҳам ўзгаришлар вужудга келади.

Ноанъанавий дарс усулларини ташкил этишда муҳим ўрин эгаллайдиган интерфаол ўйинлар билан талабалар таништирилади. Масалан:

Заковат ўйини

Ёшлар уч гуруҳга бўлинади. Ҳар бир гуруҳга ўтилган мавзу юзасидан саволлар тузиш вазифаси юкланади. Савол тузишга 5 дақиқа вақт берилади. Муддат тугагач, 1-гуруҳ 2-гуруҳга, 2-гуруҳ 3-гуруҳга, 3-гуруҳ эса 1-гуруҳ интирокчиларига савол билан мурожаат этади.

Саволлар қисқа ва аниқ тузилиши керак. Бу ўйинда барча ёшларнинг фаол иштироки таъминланади. Мавзу яна бир карра мустақамланиб олинади. Ўқитувчи мулоқот жараёниши диққат билан кузатиб бориши ва ўз вақтида нотўғри жавобларни ёшлар билан бирга тузатиб бориши лозим бўлади. Ҳолиб гуруҳ иштирокчилари рағбатлантирилади.

«Кластер» ўйини

«Кластер» инглизча сўз бўлиб, «боғлам», «тутам», «тарам», «даста» маъноларини англатади. Бу усулнинг «боғлам», «тутам», «тарам», «даста» маъноларидаги сўз билан аталишининг сабаби шундаки, ушбу методда ҳар бир кичик гуруҳ бутун гуруҳ олдида турган умумий муаммонинг бир жиҳатини ҳал этишга йўналтирилади. Ҳар бир кичик гуруҳ олдида умумий ўқув муаммосининг бирор қиррасини ечиш топширилади ва барча кичик гуруҳларнинг фаолияти натижасида ўқув муаммоси тўла ҳал қилинади. Бунда кичик гуруҳ аъзолари муаммони ечишда қўл келадиган далилларни имкон борича кўпроқ тўплашга йўналтирилади.

Масалан:

Эпик асарлар ҳақида нима биласиз?

1-гуруҳ: Эртақлар ҳақида маълумот беради.

2-гуруҳ: Афсона ва ривоятлар ҳақида маълумот беради.

3-гуруҳ: Достонлар ҳақида маълумот беради.

Мавзунини мустақамлаш учун тест саволлари берилса ёки тест тузиш топширилса ҳам яхши натижага эришилади.

Адабиётлар рўйхати:

30; 63; 68; 86; 98; 137; 145; 150; 151; 192; 194; 195; 204.

6-мавзу. Мумтоз асарни ўрганишда луғат билан ишлашнинг ўзига хослиги. Ғазал ва рубой таҳлили. Таҳлил қилишда шарҳлаш, насрий баёндан фойдаланиш

Мумтоз асарни ўрганишда луғатлардан фойдаланиш йўлларини ўргатиш. Ғазал ва рубойларни таҳлил қилиш усуллари ҳақида маълумот бериш

Ғазал ва рубойлар таҳлили

Ҳар қандай бадиий асар таҳлилида бўлгани каби ғазал ва рубойлар таҳлилида ҳам шакл ва маъно мутаносиблиги, шоирона топилдиқ ва кашфиётлар, уларнинг поэтик ифодасига алоҳида эътибор лозим бўлади. Агар гап мумтоз асарлар устида борадиган бўлса, буларнинг ёнига мазкур асарларнинг луғат таркиби, сўзларнинг маъно товланишларидаги фавқуллодлик, ўрни-ўрни билан эса уларнинг рамзийлиги ҳам эътиборда бўлиши керак.

Н.М.Маллаев, А.Ҳайитметов, А.Абдуғафуров, А.Р.Қаюмов, И.Ҳаққулов, Н.Жумаҳўжа, Ё.Исҳоқов сингари олимлар, Эркин Воҳидов, Муҳаммад Али, Жамол Камол, Матназар Абдулҳаким сингари ижодкорлар томонидан амалга оширилган шарҳлар талаба ва ўқувчиларимизнинг бадиий дилларининг ортишида муҳим омил бўлади.

Ғазаллар таҳлилида шеърый вазн ҳам эътибордан четда қолмаслиги мақсадга мувофиқ. Зеро, ғазалдаги мусиқийлик, равлонлик мана шу вазн туфайли рўёбга чиқади. Айрим вазнларнинг шоирлар орасида анча катта шухрат қозонгани бежиз эмас. Шоирлар ўз маҳоратларини вазнларга боғлиқ ҳолда ҳам намойиш этишган. Жумладан, Амир Хусрав Деҳлавий — «ул малик ул-калом бу фанда маҳорату камолидин ва амийқ табъу дақиқ хаёлидин кўпрак баҳрда шеър айтибдур ва акса назм номатбуъ вазнда дебдур ва замон зурафосидин баъзининг солим табъи анинг балогатидин қосир ва идрокидин мутаҳаййир, балки мутанаффир эрди. Ул Ҳазратнинг ҳумоюн табълариға ғариб ихтирос ва ажиб ижтиҳоде келдиким, ҳаргиз салотиндин, балки шуаройи назм ойниндин ҳеч кимнинг хаёлиға келмайдур ва хотириға хугур қилмайдур». («Мезон ул-авзон»)

Алишер Навоийнинг девонлари ҳам шу усулда тартиб берилган:

«Анинг шарҳи будурким, ул девонда ҳар ғазал бошида ул ғазал не баҳрда ва не вазнда эрканин ва аркониға қайси зиҳоф кириб, не навъ тағайюр топқанин битгайлар ва сабт қилгайлар,

то барча эл ул баҳр аҳволини ва ул вазн ашколини маълум қилгайлар ва алҳақ бу хаёл асру ғариб ва нодир тушубдур, балки жамъи девон тартиб берган шуароға азим ҳаққе собит бўлубдур. Ва бу банданинг дағи турт девонигаким, туркча тил била назм топибдур ва абёти адади йигирма беш мингга яқинлашибдурким, ул Ҳазратнинг ҳумоюн алқобиға рақам топибдур ва музайян бўлубдур ҳам ушбу мазкур бўлгон дастур била тартиб берилибдур».

Навоийнинг кўрсатишича, паҳлавий тилидаги шеърларнинг кўпи мушокил баҳрида айтилган экан («Мажолис ун-нафоис», 84-бет). Шунингдек, «ажам тили била асли маснавий мутақориб баҳридур». Адиб комил, вофир, тавил, мадид, басит баҳрларида туркий тилда кам назм ёзилганини ҳам кўрсатган. Айни пайтда соф туркона оҳангларга мос ва муносиб вазнларни ҳам кўрсатган. Шулардан бири рамали махбун бўлса, «яна турк улуси, батахсис, чигатой халқи аро шоиъ авзондурким, алар сурудларин ул вазн била ясаб, мажолисида айтурлар.

Бириси «туюғ»дурким, икки байтқа муқаррардур ва саъй қилурларким, тажнис айтилгай ва ул вазн рамали мусаддаси мақсурдур, мундоқким:

Ё раб, ул шаҳду шакар ё лабмудур?

Ё магар шаҳду шакар ёлабмудур?

Фоилотун фоилотун фоилон

Жонима пайваста новак отқоли

Ғамза ўқин қошиға ёлабмудур?

Фоилотун фоилотун фоилон

«Мажолис ун-нафоис»даги яна бир фикр мўътабардир. Бу «туркий» номи билан шуҳрат қозонган «ғоятдан ташқари дилписанд ва руҳафзо ва ниҳоятдин мутажойиз айш аҳлиға судманд мажолис оро суруддур, андоққи, салотин ани яхши айтур элни тарбиятлар қилибдурлар, туркигўйлик лақаби била машҳур ва ул доғи рамали мусаммани мақсур вазнида воқедур, андоқким, байт:

Эй саодат матлаъи, ул орази моҳиинг сенинг,

Аҳли бийниш қиблагоҳи хоки даргоҳинг сенинг.

фоилотун фоилотун фоилотун фоилон

Ҳазрати Султон соҳибқирон (Ҳусайн Бойқаро — Т.Б.) бу вазннинг ғоят равонлиғ ва латофатидин ва руҳпарварлиғ ва салосатидин ўз девонларинки, жамъи давовин орасида баданлар аро жондекдур ва кавокиб ичра хуршиди раҳшондек воқеъ

бўлбдур, бошдин-аёқ илтизом қилиб, бу вазнда тартиб берибдурлар эрди».

Бир ғазал таҳлили

Мени мен истаган ўз суҳбатига аржуманд этмас,
Мени истар кишининг суҳбатин кўнглум писанд этмас.

Не баҳра топқамен андинки, мендин истагай баҳра,
Чу улким, баҳраи андин тилармен, баҳраманд этмас.

Нетай ҳуру пари базминки, қатлим ё ҳаётимға
Аён ул заҳр чашм айлаб, ниҳон бу пўнҳанд этмас.

Керакмас ой ила кун шакликим, ҳусни малоҳатдин
Ичим ул чок-чок этмас, таним бу банд-банд этмас.

Керак ўз чобуки қотилваши мажнун шиоримким,
Бузуғ кўнглумдин ўзга ерда жавлони саманд этмас.

Кўнгул ўз чархи золидин, фирибин емаским, охир
Ажал сариштасидин ўзга бўйнунға каманд этмас.

Ул ой ўтлуғ юзин очса, Навоий, тегмасин деб кўз,
Муҳаббат тухмидин ўзга ул ўт узра синанд этмас.

Ғазал таҳлили уни ифодали ўқишдан бошлангани маъқул. Бу ғазал ўқилиши анча осойишта, босиқ оҳангни талаб этади. Айни пайтда унда айрим сўзлар борки, уларнинг маъносини тушуниш ўқувчилар учун қийинлик қилади. Шунинг учун ҳам бу сўзларни луғат воситасида аниқлаш зарурати бор.

Биринчи байтгни ўқиймиз:

Мени мен истаган ўз суҳбатига аржуманд этмас,

Мени истар кишининг суҳбатин кўнглум писанд этмас.

Байтнинг умумий маъноси тахминан тасаввур этилса-да, «аржуманд» деган сўзнинг маъносини англаш учун бу сўзни изоҳлаш керак. Изоҳлашда ўқитувчининг ўзи бу сўзни айтиб, луғавий маъносини тушунтириши, уни доскага ёзиши, компьютер мосламаси ёрдамида экранда кўрсатиши ҳам мумкин. Бундан ҳам маъқули эса ўқувчиларнинг ўзларига луғат китобларидан фойдаланган ҳолда бу сўз маъносини аниқлашни тонширишдир. Масалан, бу борадаги нисбатан янги луғатлардан бири Бердак

Юсуфнинг «Mumtoz adabiy asarlar lug'ati»ни (2010 йил) тавсия этиш мумкин. Унда юқоридаги сўз «азиз, ардоқли, иззатли, қадр-қимматли» деб изоҳланган (30-бет).

Кейинги байтдаги сўзлар ўқувчилар учун унчалик қийинчилик туғдирмайди.

*Не баҳра топқамен андинки, мендин истагай баҳра,
Чу улким, баҳраи андин тилармен, баҳраманд этмас.*

Фақат бу ерда айрим сўзларнинг бугунги адабий тилимиздан фарқ қиладиган даражадаги талаффузига эътибор қаратиш уринлидир. Шунингдек, байтнинг ган қурилишидаги ўзига хослик ҳам эътибордан четда қолмагани маъқул бўлади.

Агар эътибор берилса, биринчи ва иккинчи байтларнинг орасида анча яқинлик борлигини сезиш қийин эмас. Ҳар икки байтда ҳам инсон руҳиятидаги бир ҳолат: ўзи талпинаётган томондан муносиб жавобнинг йўқлиги ҳамда унга интилаётганлардан кўнгилининг қаноат топмаслиги билан боғлиқ безовталиқ тилга олинаётир. Бутун воқелиқ «мен» ва «у» браллигида кечмоқда. Биринчи байтда менинг интиёқим, орзу қилган одамим менинг бу истак ва ўйларимни билмайди (ёки билган тақдирда ҳам назар-писанд қилмайди), айна пайтда менга интилаётган одамдан мен ҳам қаноат топмайман деган ҳукм англанади. Кейинги байтда ҳам шу фикрга яқинлик сезилади.

*Мени мен истаган ўз суҳбатига аржуманд этмас,
Мени истар кишининг суҳбатиш кўнгулум писанд этмас.*

*Не баҳра топқамен андинки, мендин истагай баҳра,
Чу улким, баҳраи андин тилармен, баҳраманд этмас.*

Ган шу ердаки, Навоий юқоридаги ҳукмнинг сезиларсиз бўлиб қолмаслиги, унинг алоҳида таъкидланиши учун шу йўлни танлайди. Бу ердаги фикрий такрорлар янгича, оҳори тўкилмаган шаклларда ифодаланаётгани кишига ҳузур бағишлайди.

*Нетай ҳуру пари базминки, қатлим ё ҳаётимга
Аён ул захр чашм айлаб, ниҳон бу нушиханд этмас.*

Ушбу мисралар Навоий қаламининг кучини кўрсатиб бериши билан ажралиб туради. Бу ерда бугун байтга хос бўлган саноқ оҳанги (таъдид), ҳаётдаги бир-бирини инкор қиладиган ҳодисалар саноғи (тазод), айна сўзни такрорлашдан қочини мақсадида қўлланган олмошлар (тақсим), маънони кучайтириб бериш учун қўлланган онгли сўз такрори (такрир) ўқувчиларнинг ифодали ўқишидан ҳам англанишига эришини керак. Албатта, бу ерда ҳам

лугатсиз иш битмайди. Мисралардаги «заҳрчашм» ва «нӯшханд» сўзлари тушунарли эмас. Лугатларда улар шундай изоҳланади:

*чашм — кўз, заҳрчашм — ёмон кўз билан боқини,
нӯшханд — ширин, чиройли кулги, табассум.*

Шу тарздаги таҳлил давомида мисраларда учрайдиган тушунилиши қийин бўлган сўзларнинг маънолари, албатта, очиб борилиши керак. Бунинг шакл ва усуллари ниҳоятда хилма-хил бўлиши мумкин. Юқоридагидек, ифодали ўқишда, матн устида ишланганида, матнни ўқишдан олдин, матн сўнгида лугатларни илова қилиш жоиз бўлади. Айни пайтда уни бутун матн билан бирга, матндаги тегишли сўзга изоҳ бериш тарзида ҳам келтириш мумкин:

Мени мен истаган ўз суҳбатига аржуманд¹ этмас,
Мени истар кишининг суҳбатин кўнглум писанд этмас.

Не баҳра топқамен андинки, мендин истагай баҳра,
Чу улким, баҳраи андин тилармен, баҳраманд этмас.

Нетай ҳуру пари базминки, қатлим ё ҳаётимга
Аён ул заҳрчашм² айлаб, ниҳон бу нӯшханд³ этмас.

Керакмас ой ила кун шакликим, ҳусни малоҳатдин
Ичим ул чок-чок этмас, таним бу банд-банд этмас.

Керак ўз чобуки қотилваши мажнун шиоримким,
Бузуғ кўнглумдин ўзга ерда жавлони саманд⁴ этмас.

Кўнгул ўз чархи золидин, фирибин емаским, охир
Ажал сариштасидин ўзга бўйунга каманд этмас.

Ул ой ўглуғ юзин очса, Навоий, тегмасин деб кўз,
Муҳаббат тухмидин ўзга ул ўт узра синанд⁵ этмас.

1 аржуманд — азиз, иззатли, қадрли

2 чашм — кўз, заҳрчашм — ёмон кўз билан боқини,

3 нӯшханд — ширин, чиройли кулги, табассум

4 саманд — саман от, тезюрак ва чиройли от

5 синанд — сириқ, сириқ уруғи

Ғазал таҳлилида унинг бадийятига алоҳида эътибор қаратиш — ўқувчиларнинг бадий-эстетик дидларини оширишнинг энг қулай усулидир. Буни айрим мисолларда кўриб чиқайлик:

Оқара бошлади бошу тўқула бошлади тиш,
Сафар яроғини қилғилки, тушти бошинга иш.

Йигитлигим борибон, келди бошима қарилиғ,
Фано йўлида бу янглиғ эмиш боришу келиш.

Юз улки, қирқдин элликка қўйди юз, қилса
Минг ишидин бирига яхшилиқ маҳол эрмиш.

Эрур ҳаётнинг ўқ янглиғ ўтмакига далил,
Кишики, ё кеби қадға асодин етти кериш¹.

Адудур олти жиҳатдин манга чу етти фалак,
Не суд ёшим агар олтмин ва гар етмиш.

Йигитлик ўлди баҳору куҳулат² ўлди хазон,
Дегай бу сўзни — қарилиғни қишқа ўхшатмиш.

Не қиш нишоти манга қолди, не хазон, не баҳор,
Баҳорима чу хазон қўйди юз, хазонима — қиш.

Не турфа ишки, бирав чун ториқти умридин,
Деса узун яша, қарғишдур анга бу алқиш.

Навоиё, тутар аҳли фано нажот йўлин,
Эришмак истар эсанг ишда, ҳам аларни эриш.

Ушбу ғазал Навоийнинг ўзига хос бадийятга эга бўлган асарларидан биридир. Унда ниҳоятда гўзал сўз ўйинлари фавқулодда топқирлик билан қўлланган. У инсон умрининг мазмунига эътибор қаратади. Ғалл содир бўлган воқеани қайд этишдан бошланган:

Оқара бошлади бошу тўқула бошлади тиш,
Сафар яроғини қилғилки, тушти бошинга иш.

1 кериш — ёй ипи

2 куҳулат — ўрта яшарлик

Демак, гап кишининг нисбаган каттароқ ёши — қариган даври устида бормоқда. Бунинг ташқи белгилари мавжуд. Улар: оқаринни бошлаган сочлар (у «бош» сўзи билан ифдаланмоқда) ҳамда тўкилишни бошлаган тишлардир. Халқимизда бошга бир иш тушса, унга ҳар доим тайёр туриш кераклигига ундайдиган ибора ва ифодалар кўп («Эр бошига иш тушса, этик билан сув кечар, от бошига иш тушса, сувлиқ билан сув ичар» мақолини эсланг). «Сафар» сўзи ҳам бу ерда ўзининг лугавий маъносидан кўра кенгроқ қамровга эга. У умр йўлининг кейинги манзили, тирикликнинг поёни — у дунё, ўлим тарзида тасаввур этилиши мумкин. Байтдаги оҳангдорлик учун шеъринг ритм, тиш — иш қофиялари асос бўлмоқда. Айни пайтда «о», «и» унлиларининг, «б», «ш» ундозларининг такрори ҳам уларнинг кучига куч қўшиб турибди.

Ҳазалнинг ҳар битта байтида алоҳида-алоҳида тасвир воситалари қўлланиганини кўришимиз мумкин. Юқоридаги байтда таъдид, истиора, аллитерация, ассонанс қўлланган бўлса, кейинги байтда яна бошқачароқ манзара кўзга ташланади:

*Йигитлигим борибон, келди бошимга қарилиғ,
Фано йўлида бу янглиғ эмиш боришу келиш.*

Бу ерда тазод асосий ўринга қўйилган. Ўқувчиларнинг эътиборини худди мана шундай ўзига хосликларга қаратиш, имкони борича уларнинг ўзларини мана шу тасвир имконларини топишга ундан керак. Масалан, мазкур байт мисолида: «Сўзларнинг қўлланишига эътибор беринг. Уларнинг ҳар бири англатаётган маъно устида ўйлаб кўринг. Қайси сўзлар ўзаро зидлашмоқда?» тарзида мурожаат қилиш мумкин. Ўқувчилар «йигитлигим» — «қарилиғ», «борибон» — «келди» «боришу келиш»ни ажратади. Байтдаги бадийятни тўла англаш учун ундаги истиорани, жонлантиришни, фразеологик иборани ҳам ўқувчиларнинг ўзларига тонтирини ва маъноларини изоҳлатиш керак бўлади.

Бу ўринда «фано йўли» истиорасига ҳам эътиборни қаратиш лозим. Ўқувчи ва талабаларга бу йўлнинг тасаввуфдаги ипсон камолоти билан боғлиқлигини, бу ерда ҳаётнинг абадий қонуниятларидан бири — ҳаёт ва ўлим фалсафасининг ўзига хос тарздаги эътирофи ва ифодаси мавжудлигини тушунтириш керак бўлади.

Энди кейинги байтга ўтилади:

*Юз улки, қирқдин элликка қўйди юз, қилса
Минг ишидин бирига яхшилик маҳол эрмин.*

Ўқувчилар эътибори қуйидаги саволга қарагилари: Байтда қўлланган сонлар ифодасига эътибор беринг. Уларнинг қандай вазифа бажараётганини изоҳлаб бера оласизми?

Улар ўз жавобларида қуйидаги нуқталарга эътибор беришлари керак бўлади.

Қирқ ёшни тугаллаб элликка қадам кўяётган киши ҳаётнинг турли қийинчиликларига, машаққатларига рўпара келади. Аммо ҳаёт синови майдони экан, унда ҳар доим ҳам яхшиликка яхшилик бўлавермайди. Мингта қилган ишдан биттасига яхшилик қайтиши мумкин, аммо у ҳам «маҳол». Бу ерда сўзнинг турфа маънолари сонларнинг қўлланиши билан боғлиқ ҳолда юзага келмоқда. Байтда бирдан минггача (бир, қирқ, эллик, юз, минг) бўлган сонлар иштирок этган. Бунинг устига «юз» сўзи ҳам омоним, ҳам кўп маъноли сўз, ҳам фразеологик ибора маъноларида келмоқда. «юз урмоқ» — етишмоқ, рўпара келмоқ, дуч келмоқ» сингари маъноларни ҳам билдиради. Айни пайтда унинг «юз қилса ҳам», «юз марта қилса ҳам» каби маънолари ҳам иштирок этаётир.

Инсон умрининг ўққа қиёсланиши анъанага асосланади. Аммо шоирни бу нарса қаноатлантирмайди. У бу анъанага янгича бир асос билан янгилик киритади. Модомики, инсоннинг ҳаёти давомидаги машаққатлар унинг қаддини ёйи каби эгиб кўяр экан, ёйнинг икки учини ўзаро бирлаштириб, бириктириб турадиган ин — кериш ҳам керак бўлади. Бу вазифани эса инсоннинг қўлида тутган кўшимча воситаси — ҳасса, таёқ адо этади.

*Эрур ҳаётнинг ўқ янглиг ўтмакига далил,
Кишики, ё кеби қадга асодин етти кериш.*

Бу байтда ҳам шаклан сонга ўхшаб кетадиган битта сўз («етти») бор. Аммо матндан аниқланилиб турганидек, у сонни эмас, балки ҳаракат («етмоқ», «етишмоқ»)ни билдиради. Шундай қилиб ҳаётнинг ўқ сингари тез ўтиб кетишига шоирона асос, далил шуки, кишининг қоматига ҳам худди ёйга кериш етишганидек, қўлига «асо» етишиди, яъники, қариди.

Қуйидаги байтда яна сонларнинг «рақси» намоён бўлади.

*Адудур олти жиҳатдин манга чу етти фалак,
Не суд ёшим агар олтмиш ва гар етмиш.*

Байтнинг мазмуни шуки, бу еттита фалак мен учун олтита нуқтаи назардан ганимлиқ қилади, шунинг учун ҳам ёшим олтмиш ёки етмишга етишганидан ҳам ҳеч қандай наф йўқдир. Оддийгина ҳаётини ҳақиқатнинг бадиий ифодаси эса ниҳоятда

нозик ва подирдир. Шеърятда сон, рақамлардан фойдаланиб туриб тегишли бадиий образларни яратиш мумтоз адабиётимизда саёқат ул-аълод деган санъат вазифаси сифатида белгиланган. Қуйидаги байтда ҳам шу санъат мавжуд. Фақат у ошкора тарзда сезилмайди. Агар эътибор берилса, бу ерда ҳам саноқ оҳанги мавжуд. Фақат бу саноқ сонлар билан ифодаланган эмас, у мисралар орасидаги мантиқийлик, ички бир тартиб билан акс эттирилган. Байтни ўқиймиз:

*Йигитлик ўлди баҳору куҳулат ўлди хазон,
Дегай бу сўзни — қарилиғни қишқа ўхшатмиш.*

Бу ерда мантиқий тартиб назарда тутилган. Уларни тахминан шундай ифодаланиш мумкин: йигитлик — баҳорга, ўрта ёшлик эса кузга ўхшайди, шундай экан, қариликни қишга ўхшатса бўлади. Кейинги байтда эса баҳор, куз, қиш мавзуси давом эттирилади.

*Не қиш нишоти манга қолди, не хазон, не баҳор,
Баҳорима чу хазон қўйди юз, хазонима — қиш.*

Бу ерда ҳам умр фалсафаси давом эттирилади. Демак, инсоннинг умри қирқ ва элликдан ўтганидан кейин унинг учун ҳаётдаги қувончли кунлар камаяди. Бу, эҳтимол, инсон умрининг асосий қисми ўтиб кетгани, қолган муддатнинг эса кўнгилда тугиб қўйган режаларнинг амалга ошиши учун камлигини янада чуқурроқ ҳис этиш билан боғлиқдир. Бу ерда дастлаб йил фасллариининг саногини воситасида ҳаётини машаққатларнинг ортиб бораётгани, аксинча у келтирадиган севинчларнинг озайишига урғу берилади. Кейинги мисрада ҳам бу саноқ давом этади. Эътибор берилса, унда айрим сўзларнинг такрори кузатилади. Булар *баҳорима*, *хазон*, *хазонима*, *қиш* сўзларидир. Ҳатто хазон сўзи кейинги мисранинг ўзида икки марта қўлланмоқда. Аммо уларнинг қўлланиш тартибида ҳам ўзгачалик кузга ташланади. Агар биринчи мисрада «қиш», «хазон», «баҳор» тартиби қўлланган бўлса, кейинги мисрада «баҳорима», «хазон», «хазонима», «қиш» тартиби амал қилади.

Шеърда тарти акс санъати билан бирга узакдош сўзлардан фойдаланиш (интиқоқ), сўзлар такрори (такрир), зид маъноли сўзларни (тавод) қўлланиш ҳам етакчи мавқе тутаяди.

Ҳаётда яшаб, қариликда мунтазам машаққатларни кўраверини кишига азоб ва кулфатлар келтиради. Ана шу тоифа одамларни (*биррав чун торикти умридин*) «узоқ умр кўргин» деб олқишлани, дуо берини қаргин билан баробардир.

*Не турфа ишки, бирав чун ториқти умридин,
Деса узун яша, қарғишдур анга бу алқии.*

Мумтоз адабиётимизда саҳни мумтане деган бир санъат бор. Унинг моҳияти шундан иборатки, шоир ҳаёт воқеаларини шундай тасвирлайдики, бир қарашда ҳар қандай одам ҳам шу ифодани топиши мумкиндек тасаввур уйғонади. Аммо бу ташқи кўринишдангина шундай. Бундай ифодани топиш учун ниҳоятда юксак поэтик маҳорат керак. Санъатнинг «осону мумкин эмас» деган қондаси ҳам шу фикрни тасдиқлаб туради.

Шундай мулоҳазалардан кейин газалнинг тушқун бир кайфият билан якунланишини куттиш мумкин. Навоий эса уни қуйидаги мисралар билан тугатади:

*Навоиё, тутар аҳли фано нажот йўлини,
Эришмак истар эсанг ишда, ҳам аларни эриш.*

Бу ерда «аҳли фано» ва «нажот йўли» ифодаларининг луғавий ва истилоҳий маъноларини тасаввур қилмасдан туриб байт маъносини тўла ва тўғри тушуниш мумкин эмас.

Ҳаётдаги қийинчилик ва машаққатлардан шикоят қилиш, норози бўлиш оддий одамларнинг кундалик ишларидир. Аммо «аҳли фано» бу йўлдан юрмайди. Уларнинг маслаҳи — қаноат. Қаноат ва шукр уларни ҳар хил балою офатлардан сақлайдиган нажот йўлидир. Шунинг учун ҳам «фано аҳли»га эргашин нажот йўлига эришишнинг асосий воситаси ҳисобланади.

Ўқувчиларга газал ва рубоийларни, қитъа ва фардларни, умуман, мумтоз асарларни тавсия қилишда айрим асарларнинг яратилиш тарихини эсга олиш ҳам мақсадга мувофиқ бўлади.

Дастурларда Амирийнинг «Қошинга тегузмагил қаламни...» газалини таҳлил қилиш ҳам кўзда тутилган.

Қошинга тегузмагил қаламни,
Бу хат била бузмагил рақамни.

Бутхоналар ичра ҳеч тарсо,
Бир кўрмади сен каби санамни.

Ошиқларинга тараҳхум¹ эттил,
Кўп айлама жабр ила ситамни.

¹ тараҳхум — раҳм, марҳамат

Кўнглум қуши тойири ҳариминг¹,
Сайд етма кабутари ҳарамни.

То беватап ўлмасин кўнгуллар,
Зулфунгдин аюрма печу хамни².

Йўлунгда губори роҳ бўлдим,
Бошимга етурмадинг қаламни.

Иқлими вафо Амиридурсен,
Эй шоҳ, бу гадога қил карамни.

Ҳазал поэтикасига алоқадор бўлган жиҳатлар биринчи галда таҳлилга тортилиши шарт. Айни пайтда бу ҳазалнинг яратилиши билан боғлиқ бўлган айрим тарихий лавҳалар, хотиралар ҳам эсга олинса ёмон бўлмайди. Жумладан, бу ўринда профессор Р.Орзибековнинг қуйидаги қайдларидан ҳам фойдаланиш мақсадга мувофиқ бўлади: «Амирийнинг «Қошингга тегузмагил қаламни» мисраси билан бошланувчи маншур ҳазалининг ўзига хос яратилиш тарихи бор. Амирий ҳақида гапирган адабиётшуносларимиз, шу ҳазалнинг фақат матлаъси ҳақида гапирганлар. Бу ҳазал кўшиқ бўлиб, севилиб ижро этиларди. Маълумки, қадимда бўёқ айнамаслиги учун сиёҳдон ичига ипак ташланар эди. Бир гал Умархон шеър ёзаётганида «илҳом париси» — Нодирабегим сиёҳдонга қаламни ботириб бериб турган. Лекин қалам устига ипак илиниб чиқади. Шошганидан Нодира қалам учигаги ипак патини қошига суртиб, қаламдонни Умархонга узатади. Умархон қараса, сиёҳ пати Нодиранинг қошига суртилган эминки, у ўша заҳоти «Қошингга тегузмагил қаламни» сатри билан бошланувчи шеърини битеди».

Албатта, бундай маълумотлар ўқувчиларнинг ҳазал ва унинг муаллифига бўлган қизиқишларини янада орттиради.

Ҳазални таҳлил қилишда унинг тузилишига, вазнига, тасвир воситаларига алоҳида эътибор бериш жоиз. Шу билан биргаликда, мумтоз ҳазаллар устида гап борадиган бўлса, уларнинг насрий баёнидан фойдаланиш заруратини таъкидлаш керак.

Ҳазалларнинг насрий баёнини тузиш ва шу орқали уларни ўрганишга оид асосий хулосаларни шундай шакллантириш мумкин:

1 ҳарим — ҳарам. Мисранинг мазмуни: менинг кўнглим қуши сенинг ҳараминг қушидир
2 печу хам — уралган, буралган, чувалган (зулфга тегинди)

1. Ҳазалларга насрий баён тузиш ниҳоятда долзарб ва муҳим ишдир. Имкони борича ҳар битта ҳазал насрий баён билан таъминланиши, агар буниинг имкони бўлмаса, ўқитувчининг ўзи уни амалга ошириши мақсадга мувофиқ бўлади.

2. Ҳазалларнинг насрий баёнини тузишга ўқувчиларнинг ўзлари сафарбар этилиши шарт. Албатта, буниинг учун анчагина давомли ва жиддий бўлган тайёргарлик босқичи бўлиши зарур.

3. Ўқувчилар учун ҳазалларнинг насрий баёни билан танишиш умумий ўрта таълим мактабларидан бошланиши, академик лицейлар ва касб-ҳунар коллежларидаги адабиёт дарсларида, синфдан ташқари машғулотларда, айниқса, тўгарак ишларида мунтазам равишда олиб борилиши ўринли бўлади.

4. Олий таълим тизимида, хусусан, филологик йўналишидаги бакалавриат босқичида, албатта, «ҳазалларни ўрганамиз» рукни остида махсус курс ва махсус семинарларни ташкил этиш жоиз. Бу бўлажак тил ва адабиёт ўқитувчиларини ҳазалларнинг насрий баёнини тузишга оид кўникма ва малакалар билан қуроллантиришда жуда муҳим омил бўлади.

5. Ҳазалнинг насрий баёни ҳазалнинг ўрнини босадиган педагогик ашё эмас. Бунга ҳеч қачон йўл қўйиб бўлмайди. Ҳазалнинг насрий баёни ҳазалнинг асл матни билан ёнма-ён берилганидагина самарали бўлади. Аксинча ҳолатларда насрий баён фойданинги ўрнига зарар келтиради. У ҳазалдаги сеҳр-синоатни, гўзал мусиқийлик ва такрорланмас ритмни, вази ва қофиялар туфайли юзага келадиган оҳангдорликни сезмасликка, сўзларнинг поэтик жарангдорлиги ва тароватини ҳис этмасликка, демакки, ўқувчиларнинг бадиий-эстетик дидларининг заифлашувига олиб келиши мумкин.

Ҳазаллар таҳлилида қиёслан усулидан фойдаланиш ҳам ўқувчи ва талабаларнинг мустақил, ижодий фикрлаш имконларини кенгайтиради. Ҳар бир поэтик асарнинг шарҳ ва изоҳларини ниҳоятда ранг-баранг ва хилма-хил шаклларда амалга ошириш мумкинлигини кўрсатиб беради. Биз айрим мисолларни келтирайлик. Буниинг учун, дастлаб, Навоийнинг

Оқара бошлади бошу тўқула бошлади тиш,

Сафар яроғини қилгилки, тушти бошинга иш.

мағлаъли ҳазалини кузатамиз. Бу ҳазални кўнгина навоийшунос олимлар таҳлил қилган. Биз улардан бири – йирик олим, филология фанлари доктори, профессор А.Ҳайитметов таҳлили ҳамда ўз кузатишларимизни ёнма-ён келтираемиз:

Байт тартиби	А. Ҳайитметов	Б. Тўхлиев
I	<p>«Оқара бошлади бошу тўкула бошлади тиш, Сафар яроғини қилғилки, тушти бошинга иш».</p> <p>Навоийнинг кексалик даврида ёзилган ва биринчи марта «Хазойин ул-маъоний» девонига киритилган ғазали матлаи шундай. Арузнинг мужтасси мусаммани махбуни маҳфуз (мафоилун фаилотун мафоилун фаилун) вазнида, 9 байт.</p> <p>Мазкур ғазалда шоир инсон ҳаётининг қариллик даврини ўз ҳаёти ва кечинмаларига боғлаб, фалсафий ва бадий жиҳатдан атрофлича талқин этишга, унинг ички маъносини образли қилиб гавдалантиришга ҳаракат қилган ва бунга тўла муваффақ бўлган. Навоийча, қариллик бу сочнинг оқариши, тишларнинг бирин-кетин тўкила бошлаши. Инсонда шундай ҳолат юз берадими, у буни қонуний бир нарса деб тушуниб, тиригида бажариши керак бўлган ишларни тезроқ бажариши ва ҳаётдан кетишга ҳозирланиши зарур. Ҳаёт шундай қурилганки, у шундай қилишга мажбур («тушти бошинга иш»).</p>	<p>Ушбу ғазал Навоийнинг ўзига хос бадийятга эга бўлган асарларидан бирidir. Унда ниҳоятда гўзал сўз ўйинлари фавқуллодда топқирлик билан қўлланган. У инсон умрининг мазмунига эътибор қаратади. Гап содир бўлган воқеани қайд этишдан бошланган:</p> <p><i>Оқара бошлади бошу тўкула бошлади тиш,</i> <i>Сафар яроғини қилғилки,</i> <i>тушти бошинга иш.</i></p> <p>Демак, гап кишининг нисбатан каттароқ ёши – қариган даври устида бормоқда. Бунинг ташқи белгилари мавжуд. Улар: оқаришни бошлаган сочлар (у «бош» сўзи билан ифодаланмоқда) ҳамда тўкилишни бошлаган тишлардир. Халқимизда бошга бир иш тушса унга ҳар доим тайёр туриш кераклигига ундайдиган ибора ва ифодалар кўп («Эр бошига иш тушса этик билан сув кечар, от бошига иш тушса сувлик билан сув ичар» мақолини эсланг). «Сафар» сўзи ҳам бу ерда ўзининг лугавий маъносидан кўра кенгроқ қамровга эга. У умр йўлининг кейинги манзили, тирикликнинг поёни – у дунё, ўлим тарзида тасаввур этилиши мумкин. Байтдаги оҳангдорлик учун шеърий ритм, тиш–иш қофиялари асос бўлмоқда. Айни пайтда «о», «и» унлиларининг, «б», «и» ундошларининг такрори ҳам уларнинг кучига куч қўшиб турибди.</p>

2	<p>Шоирнинг ҳазин таърифича, қарилликнинг келгани йигитликнинг кетгани. Тасаввуфдаги фано назариясини туғри тушуномқчи бўлган киши, демак, ҳаётни қўйидаги икки сўздан иборат деб билмоғи керак: бориш ва келиш.</p> <p><i>Йигитлигим борибон, келди бошим қарилиғ,</i></p> <p><i>Фано йўлида бу янглиғ эмиш боришу келиш</i></p>	<p>Ғазалнинг ҳар битта байтида алоҳида-алоҳида тасвир воситалари қўлланганини кўришимиз мумкин. Юқоридаги байтда таъдил, истиора, аллитерация, ассонанс қўлланган бўлса, кейинги байтда яна бошқачароқ манзара кўзга ташланади:</p> <p><i>Йигитлигим борибон, келди бошим қарилиғ,</i></p> <p><i>Фано йўлида бу янглиғ эмиш боришу келиш.</i></p> <p>Бу ерда тазод асосий ўринга қўйилган. Ўқувчилар эътиборини худди мана шундай ўзига хосликларга қаратиш, имкони борича уларнинг ўзларини мана шу тасвир имконларини топишга ундаш керак. Масалан, мазкур байт мисолида: «сўзларнинг қўлланишига эътибор беринг. Уларнинг ҳар бири англаётган маъно устида ўйлаб кўринг. Қайси сўзлар ўзаро зидланмоқда?» тарзида мурожаат қилиш мумкин. Ўқувчилар «йигитлигим» – «қарилиғ», «борибон» – «келди» «боришу келиш»ни ажратади. Байтдаги бадииятти тўла англаш учун ундаги истиорани, жонлантиришни, фразеологик иборани ҳам ўқувчиларнинг ўзларига топтириш ва маъноларини изоҳлаш керак бўлади.</p> <p>Бу ўринда «фано йўли» истиорасига ҳам эътиборни қаратиш лозим. Ўқувчи ва талабаларга бу йўлнинг тасаввуфдаги инсон камолоти билан боғлиқлигини, бу ерда ҳаётнинг абадий қонуниятларидан бири – ҳаёт ва ўлим фалсафасининг ўзига хос тарздаги эътирофи ва ифодаси мавжудлигини тушуштириш керак бўлади.</p>
3	<p>Навоий бу ғазални ёзаётганда, қирқдан ўтиб, эллик томон қадам қўйган эди. У қарилликка юз ўғирар экан, босиб ўтган ўз ҳаёт йўлидан олган биринчи таассуроти одамларнинг феълу</p>	<p>Энди кейинги байтга ўтилади:</p> <p><i>Юз улки, қирқдин элликка қўйди юз, қилса,</i></p> <p><i>Минг ишидин бирига яхшилик маҳол эрмиш.</i></p> <p>Ўқувчилар эътибори қўйидаги саволга қаратилади: Байтда қўлланган сонлар ифодасига эътибор беринг. Уларнинг қандай вазифа бажарётганини</p>

	<p>атворида бир-бирига мурувватнинг этиш-маслиги, бировга мингта яхшилик қилсанг, ўзингга бунинг биттаси қайтиши ҳам қийинлиги эди. Шоир таассуф билан бу ҳақда шундай дейди:</p> <p><i>Юз улки, қирқдин элликка қўйди юз, қилса,</i></p> <p><i>Минг ишидин бирига яхшилик маҳол эрмиш.</i></p>	<p>изоҳлаб бера оласизми?</p> <p>Улар ўз жавобларида қуйидаги нуқталарга эътибор беришлари керак бўлади.</p> <p>Қирқ ёшни тугаллаб элликка қадам қўяётган киши ҳаётнинг турли қийинчиликларига, машаққатларига рўпара келади. Аммо ҳаёт синов майдони экан унда яхшиликка яхшилик ҳар доим ҳам мумкин бўлавермайди. Мингта қилган ишдан биттасига яхшилик қайтиши мумкин, аммо у ҳам «маҳол». Бу ерда сўзнинг турфа маънолари сонларнинг қўлланиши билан боғлиқ ҳолда юзага келмоқда. Байтда бирдан минггача (бир, қирқ, эллик, юз, минг) бўлган сонлар иштирок этган. Бунинг устига «юз» сўзи ҳам омоним, ҳам кўп маъноли сўз, ҳам фразеологик ибора маъноларида келмоқда. «юз урмоқ» — этишмоқ, рўпара келмоқ, дуч келмоқ сингари маъноларни ҳам билдиради. Айни пайтда унинг «юз қилса ҳам», «юз марта қилса ҳам» каби маънолари иштирок этаётир.</p>
4	<p>Навоий ўз турмуш тажрибаси асосида ҳаётнинг ўқдек тез ўтишини қарилликда букилган инсон қаддини ёйга ўхшатиш, унинг ёшлиги билан кексалиги орасидаги масофани эса унинг қўлидаги ҳассани шу ёйнинг ипи — керишига қиёслаш орқали ифодалаган:</p> <p><i>Эрур ҳаётнинг ўқ янглиг утмакига далил,</i></p> <p><i>Кишики, ё кеби қадга асодин етти кериш.</i></p>	<p>Инсон умрининг ўққа қиёсланиши анъанага асосланади. Аммо шоирни бу нарса қаноатлантирмайди. У бу анъанага янгича бир асос билан янгилик киритади. Модомики, инсоннинг ҳаёти давомидаги машаққатлар унинг қаддини ёй каби эгиб қўяр экан, ёйнинг икки учини ўзаро бирлаштириб, бириктириб турадиган ип — кериш ҳам керак бўлади. Бу вазифани эса инсоннинг қўлида тутган қўшимча воситаси — ҳасса, таёқ адо этади.</p> <p><i>Эрур ҳаётнинг ўқ янглиг утмакига далил,</i> <i>Кишики, ё кеби қадга асодин етти кериш.</i></p> <p>Бу байтда ҳам шаклан сонга ўхшаб кетадиган битта сўз («етти») бор. Аммо матндан англашилиб турганидек, у сонни эмас, балки ҳаракат («етмоқ», «етишмоқ»)ни билдиради. Шундай қилиб, ҳаётнинг ўқ сингари тез ўтиб кетишига шоирона асос, далил шуки, кишининг қаддига ҳам худди ёйга кериш етишганидек, қўлига «асо» етишди, яъники, қариди.</p>

5	<p>Мазкур ғазалда шеърий санъатларнинг бир қанчаси муваффақият билан қўлланган. Масалан, шоир:</p> <p><i>Адудур олти жиҳатдин манга чу етти фалак, Не суд ёшим агар олтмиш ва гар етмиш,</i></p> <p>— деб ёзар экан, бунда биринчи мисрадаги "олти жиҳатдин", "етти фалак" иборалари билан иккинчи мисрадаги "олтмиш", "етмиш" сўзлари ўртасида ҳамоҳанглик, тажнис унсурлари булиши билан бирга бу икки мисра орасида мUTOбақа ва лаффу напир санъатлари унсурлари ҳам мавжуд.</p>	<p>Қуйидғи байтда яна сонларнинг "рақси" намоён бўлади.</p> <p><i>Адудур олти жиҳатдин манга чу етти фалак, Не суд ёшим агар олтмиш ва гар етмиш.</i></p> <p>Байтнинг мазмуни шуки, бу еттита фалак мен учун олтита нуқтаи назардан ғанимлиқ қилади, шунинг учун ҳам ёшим олтмиш ёки етмишга етишганидан ҳам ҳеч қандай наф йўқдир. Оддийгина ҳаётий ҳақиқатнинг бадиий ифодаси эса ниҳоятда нозик ва нодирдир. Шеърийятда сон, рақамлардан фойдаланиб туриб тегишли бадиий образларни яратиш мумтоз адабиётимизда саёқат ул-аъодод деган санъат вазифаси сифатида белгиланган.</p>
6	<p>Навий учун қарилиқ ҳамма халқлардаги каби инсон умрининг умуман сўниш, сарғайиш даври. Шунинг учун шоир йигитликни баҳорга, қарилиқни (кухулатни) куз (хазон фасли)га ўхшатишни энг яхши танбех деб тониб, бу ташбех эгасини доноларнинг бири деб ҳисоблаган.</p> <p><i>Йигитлик ўлди баҳору кухулат ўлди хазон, Дегай бу сўзни — қарилиқни қишқа ўхшатмиш.</i></p>	<p>Қуйидаги байтда ҳам шу санъат мавжуд. Фақат у ошқора тарзда сезилмайди. Агар эътибор берилса, бу ерда ҳам саноқ оҳанги мавжуд. Фақат бу саноқ сонлар билан ифодаланган эмас, у мисралар орасидаги мантиқийлик, ички бир тартиб билан акс эттирилган. Байтни ўқиймиз:</p> <p><i>Йигитлик ўлди баҳору кухулат ўлди хазон, Дегай бу сўзни — қарилиқни қишқа ўхшатмиш.</i></p> <p>Бу ерда мантиқий тартиб назарда тутилган. Уларни тахминан шундай ифодалаш мумкин: йигитлик — баҳорга, ўрта ёшлиқ эса кузга ўхшайди, шундай экан, қарилиқни қишга ўхшатса бўлади.</p>
7	<p>Шоир ўз умрининг энг яхши қисмларини яшаб бўлганини чуқур андуҳ билан эслайди ва бундан сунг унинг учун ҳеч бир фаслнинг илгариги таровати йўқлигини қайд</p>	<p>Кейинги байтда эса баҳор, куз, қиш мавзуси давом эттирилади.</p> <p><i>Не қиш нишоти манга қолди, не хазон, не баҳор, Баҳорима чу хазон қўйди юз, хазонима — қиш.</i></p> <p>Бу ерда ҳам умр фалсафаси давом эттирилади. Демак, инсоннинг умри</p>

	<p>этади: <i>Не қиш нишоти манга қолди, не хазон, не баҳор, Баҳорима чу хазон қуйди юз, хазонима — қиш.</i></p>	<p>қирқ ва эллиқдан ўтганидан кейин унинг учун ҳаётдаги қувончли кунлар камаяди. Бу, эҳтимол, инсон умрининг асосий қисми ўтиб кетгани, қолган муддатнинг эса кўнгилда тугиб қўйган режаларнинг амалга ошиши учун камлигини янада чуқурроқ ҳис этиш билан боғлиқдир. Бу ерда дастлаб йил фасллариининг саноғи воситасида ҳаётий машаққатларнинг ортиб бораётгани, аксинча, у келтирадиган севинчларнинг озайишига урғу берилади. Кейинги мисрада ҳам бу саноқ давом этади. Эътибор берилса, унда айрим сўзларнинг такрори кузатилади. Булар баҳорима, хазон, хазонима, қиш сўзларидир. Ҳатто хазон сўзи кейинги мисранинг ўзида икки марта қўлланмоқда. Аммо уларнинг қўлланиш тартибида ҳам ўзгачалик кўзга ташланади. Агар биринчи мисрада «қиш», «хазон», «баҳор» тартиби қўлланган бўлса, кейинги мисрада «баҳорима», «хазон», «хазонима», «қиш» тартиби амал қилади.</p> <p>Шеърда тарди акс санъати билан бирга ўзакдош сўзлардан фойдаланиш (иштиқоқ), сўзлар такрори (такрир), зид маъноли сўзларни (тазод) қўллаш ҳам етакчи мавқе тутади.</p>
8	<p>Мақтадан олдинги қуйидаги байтни эса газалнинг якуни деб тушуниш мумкин. Навоий фикрича, умри қийинчиликлар билан ўтган одамни «Умринг узун бўлсин!» деб дуо қилиш уни қарған билан баравар:</p> <p><i>Не турфа ишки, бирав чун ториқти умридин, Деса узун яша, қарғишдур анга бу алқиш.</i></p>	<p>Ҳаётда яшаб, қариликда мумтазам машаққатларни кўравериш кишига азоб ва кулфатлар келтиради. Ана шу тоифа одамларни (биррав чун ториқти умридин) «узук умр кўргин» деб олқишлаш, дуо қилиш қарғиш билан баробардир.</p> <p><i>Не турфа ишки, бирав чун ториқти умридин, Деса узун яша, қарғишдур анга бу алқиш.</i></p> <p>Мумтоз адабиётимизда саҳли мумтане деган бир санъат бор. Унинг моҳияти шундан иборатки, шоир ҳаёт воқеаларини шундай тасвирлайдики, бир қараишда ҳар қандай одам ҳам шу ифодани топиши мумкиндек тасаввур уйғонади. Аммо бу ташқи кўринишдангина шундай. Бундай ифодани топиш учун ниҳоятда юксак поэтик маҳорат керак. Санъатнинг «осону мумкин эмас» деган қоидаси ҳам шу фикрни тасдиқлаб туради.</p>

<p>9 Шу тахлитда Навоий кексаликни бу шеърида жамиятнинг катта, ҳал бўлмаган муаммоси сифатида тугатиш билан бирга унинг муҳим хусусиятларини ўз истеъдодининг юксак чуққисидан туриб таъсирли ва ҳаққоний ёрита олган...</p>	<p>Шундай мулоҳазалардан кейин газалнинг тушкун бир кайфият билан яқунланишини кутиш мумкин. Навоий эса уни қуйидаги мисралар билан тугатади:</p> <p><i>Навоиё, тутар аҳли фано нажот йўлин, Эришмак истар эсанг ишда, ҳам аларни эриш.</i></p> <p>Бу ерда «аҳли фано» ва «нажот йўли» ифодаларининг лугавий ва истилоҳий маъноларини тасаввур қилмасдан туриб байт маъносини тўла ва тўғри тушуниш мумкин эмас.</p> <p>Ҳаётдаги қийинчилик ва машаққатлардан шикоят қилиш, порози бўлиш оддий одамларнинг кундалик ишларидир. Аммо «аҳли фано» бу йўлдан юрмайди. Уларнинг маслаги – қаноат. Қаноат ва шукр уларни ҳар хил балою офатлардан сақлайдиган нажот йўлидир. Шунинг учун ҳам «фано аҳли»га эргashiш нажот йўлига эришишнинг асосий воситаси ҳисобланади.</p>
---	---

Савол ва топшириқлар:

1. Навоий ғазалларининг навоийшунос олимлар томонидан амалга оширилган намуналарини ўзаро қиёсланг. Ўзингиз адиб ғазалларидан иккитасини шу тарзда таҳлил қилинг.

2. Н.М.Маллаев, А.Ҳайитметов, А.Абдуғафуров, А.Р.Қаюмов, И.Ҳаққулов, Н.Жумаҳужа, Ё.Исҳоқов сингари олимлар, Эркин Воҳидов, Муҳаммад Али, Жамол Камол, Матназар Абдулҳаким сингари ижодкорлар томонидан амалга оширилган шарҳлар талаба ва ўқувчиларимизнинг бадиий диди орғишида муҳим омил бўлади. Уларга таяниб турли ғазалларнинг насрий баёни ва талқинларини ёзинг.

3. Методист В. Қодиров шундай ёзади:

«Адабиёт ўқитувчиси вақтли адабий нашрларда, илмий-адабий тўпламларда эълон қилинаётган мумтоз намуналар, хусусан, тасаввуф битиклари талқин ва таҳлил қилинган мақолаларни мунтазам равишда ўқиб, ўрганиб бориши лозим» (В. Қодиров.

Мумтоз адабиёт: ўқитиш муаммолари ва ечимлар, — Тошкент, Алишер Навоий номидаги Ўзбекистон Миллий кутубхонаси, 2009. —122-бет).

3.1. Айтинг-чи, Сиз охирги марта мана шундай мақолалардан қайси бирларини ўқидингиз. Унинг қисқача аннотациясини ёзинг.

3.2. «Ўзбек тили ва адабиёти», «Тил ва адабиёт таълими», «Шарқ юлдузи», «Ўзбекистон адабиёти ва санъати» сингари журнал ҳамда газета саҳифаларида шу муаммога бағишланган янги мақолалар обзорини тузинг. Уларга қисқача тавсиф беришг.

4. 2006 йилда Анвар Ҳожиаҳмедовнинг «Навоий арузи нафосати» деган китоби нашр этилган. Унда «Рубойиларнинг ўлчов меъёрлари» деган боб бор. Шу боб мазмуни билан танишинг. Энди мана шу ўрганганларингиз асосида қуйидаги рубойиларни таҳлил қилинг:

* * *

Кўз била қошинг яхши, қабоғинг яхши,
Юз била сўзинг яхши, дудоғинг яхши,
Энг била менгинг яхши, сақоғинг яхши,
Бир-бир не дейин, бошдин аёғинг яхши.

* * *

Фурбатда ғариб шодмон бўлмас эмиш,
Эл анга шафиқу меҳрибон бўлмас эмиш.
Олтин қафас ичра гар қизил гул бутса,
Булбулга тикондек ошён¹ бўлмас эмиш.

* * *

Жондин сени кўп севармен, эй умри азиз,
Сондин сени кўп севармен, эй умри азиз.
Ҳар неники севмак ондин ортуқ бўлмас,
Ондин сени кўп севармен, эй умри азиз.

(Навоий)

Ҳар кимки вафо қилса — вафо топқусидур!
Ҳар кимки жафо қилса — жафо топқусидур!
Яхши киши кўрмагай ёмонлик ҳаргиз,
Ҳар кимки ёмон бўлса — жазо топқусидур!

¹ Ошён — ин, уя

* * *

Азм айла сабо, ет гули хандонимға,
Не гулки, қуёшдек моҳи тобонимға.
Етгил доғи иштиёқ ила Бобурдин
Зинҳор дегил салом туққонимға.

* * *

Беқайдмен-у¹ хароби сийм² эрмасмен,
Ҳам мол йиғиштирур лаим³ эрмасмен.
Кобулда иқомат⁴ қилди Бобур, дерсиз,
Андоқ демангизларки, муқим⁵ эрмасмен.

* * *

Даврон мени ўткарди сару сомондин⁶,
Ойирди мени бир йўли хонумондин.
Ғаҳ бошима тож, ғаҳ балойи таъна,
Неларки бошимға келмади даврондин.

* * *

Толе йўқи жонимға балолиғ бўлди,
Ҳар ишники айладим, хатолиғ бўлди.
Ўз ерни қўйиб, Ҳинд сори юзландим,
Ё раб, нетайин, не юз қаролиғ бўлди.

* * *

Ҳижрон қафасида жон қуши рам⁷ қиладур,
Фурбат бу азиз умрни кам қиладур.
Не нав битай фироқу фурбат шарҳин,
Ким кўз ёши номанинг юзин нам қиладур.

* * *

Жисмимда иситма кунда маҳкам бўладур,
Кўздин ўчадур уйқу, чу ақшом бўладур.
Ҳар иккаласи ғамим била сабримдек,
Борғон сари бу ортадур, ул кам бўладур.

* * *

Жонимда менинг ҳаёти жоним сенсен,
Жисмимда менинг руҳи равоним сенсен.

1 Беқайд — эркин

2 Сийм — кумуш, тапга пул

3 Лаим — паст

4 Иқомат — яшаш

5 Муқим — тургун, бир жойда қолувчи

6 Сару самон — азизлик ва хорлик маъносига

7 Рам — чўчимоқ, ҳуркмоқ

Бобурни сенингдек ўзга йўқ ёри (азизи),
Алқиссаки, умри жовидоним сенсен.

* * *

Қўнгли тилаган муродиға етса киши,
Ё барча муродларни тарк этса киши,
Бу икки иш муяссар бўлмаса оламда,
Бошини олиб бир сориға¹ кетса киши.

* * *

Эй ки, ёралик² жисмима марҳам сенсен,
Мажруҳ³ кўнгулға ништарим ҳам сенсен.
Гаҳ шод-у, гаҳи ғамгин эсам, айб этма
Ким, боиси шодмонлиғу ғам — сенсен.

* * *

Душманники, бу даҳр забардаст қилур,
Нахват⁴ майидин бир неча кун маст қилур,
Ғам емаки, еткурса бошини кукка,
Охир яна ер киби они паст қилур.

* * *

Хусн аҳлиға зору мубғало кўз эрмиш,
Жоним била кўнглумға бало кўз эрмиш.
Фаҳм айладим эмди, Бобуро, ишқ ичра
Кўзумни қорортқон қаро кўз эрмиш.

* * *

Ишқингда кўнгул харобдур, мен не қилай?
Ҳажрингда кўзум пуробдур⁵, мен не қилай?
Жисмим аро печу тобдур⁶, мен не қилай?
Жонимда кўп изтиробдур, мен не қилай?

* * *

Ҳажри аро орому қарорим йўқтур,
Васлиға етарга ихтиёрим йўқтур.
Кимға очайин розки⁷, йўқ маҳрами роз,
Ғам кимға дейинки, ғамгусорим⁸ йўқтур.

1 Сори — сари, томон

2 Ёра — яра

3 Мажруҳ — жароҳат

4 Нахват — кибру гурур

5 Пуроб — лим-лим тула ёш

6 Печу тоб — тулғанмоқ

7 Роз — сир

8 Ғамгусор — ғамни тарқатувчи

Сен гулсен-у, мен ҳақир¹ булбулдурмен,
Сен шуыласен-у, ул шуылага мен кулдурмен.
Нисбат йўқтур деб ижтиноб² айламаким,
Шаҳмен элга, вале санга қулдурмен.

* * *

Ҳар кимки вафо қилса, вафо тонқусидур,
Ҳар кимки жафо қилса, жафо тонқусидур.
Яхши киши кўрмагай ямонлиқ ҳаргиз
Ҳар кимки ямон бўлса, жазо тонқусидур.

* * *

Аҳбоб, йиғилмоқни фароғат тутунгиз,
Жамиятингиз борини давлат тутунгиз.
Чун гардиши чарх будурур, тенгри учун
Бир-бирни неча кун ғанимат тутунгиз.

* * *

Кўндин бериким, ёру диёрим йўқтур,
Бир лаҳзаю бир нафас қарорим йўқтур.
Келдим бу сори ўз ихтиёрим бирла,
Лекин боруримда ихтиёрим йўқтур.

* * *

Туз оҳ, Заҳириддин Муҳаммад Бобур,
Юз оҳ, Заҳириддин Муҳаммад Бобур,
Сарринггаи айшдин кўнгулни зинҳор
Ўз оҳ, Заҳириддин Муҳаммад Бобур.

* * *

Бобурни бурун маҳрами асрор эттинг,
Васлингга бериб йўл, ўзунгга ёр эттинг.
Охир бординг, доғи они зор эттинг.
Ҳижрон алами бирла гирифтөр эттинг.

* * *

Эй ёр, сенинг васлингга етмак мушқил,
Фархунда ҳадисингни эшитмак мушқил.
Ишқингни доғи бир тараф етмак мушқил,
Бошни олибон бир сари кетмак мушқил.

* * *

Фурбат туғи ёнқон руҳи зардимниму дей?
Ё ҳажр чиқарғон оҳи сардимниму дей?

1 Ҳақир — бечора

2 Ижтиноб — четга олмоқ

Ҳолинг не дурур? Билурмусен, дардимни!
Ҳолингни сўрайму, йўқса дардимниму дей!

Шоҳим санга маълум эмастур, не қилай,
Оҳим санга маълум эмастур, не қилай?
Мен юз қошинг дермену сен — бадру ҳилол,
Моҳим, санга маълум эмастур не қилай?

(Бобур)

Илова

"Мезон ул-авзон"дан

Аруз вазнини белгилашда байт асос қилиб олинади. «Байт»нинг маъноси уй демақдир. Уйни тўртта устун қўтариб турганидай, байтнинг ҳам асосини тўрт руки ташкил этади.

Рукилар жузвлардан иборат бўлади. Уларни «сабаб», «ватад» ва «фосила» дейдилар.

Сабаби хафиф — бир мутаҳаррик ва бир сокин:

май най гул мул

Сабаби сақийл — икки мутаҳаррик:

йузи кўзи хати қади

Ватади мажмуъ — икки мутаҳаррик ва бир сокин:

шажар самар

Ватади мафрук — бурунги ва сўнги ҳарфи мутаҳаррик, ўрта сокин:

хома нома фоқа ноқа

Фосилайи суғро — уч ҳарфи мутаҳаррик, тўртинчиси сокин:

мираким юраким

Фосилайи кубро — тўрт ҳарфи мутаҳаррик, бешинчиси сокин:

йашамаған қисамаған

«Ул кўзи қаро дарду ғамидин чидамадим» мисраларида мана шу ҳижоларнинг барчаси жамланган.

Баҳрлар 19 та:

1. Тавил	2. Мадид
3. Басит	4. Вофир
5. Комил	6. Ҳажаз
7. Ражаз	8. Рамал
9. Мунсариҳ	10. Музорей
11. Муқтазаб	12. Мужтасс
13. Сарий	14. Жаид
15. Қариб	16. Хафиф
17. Мушокил	18. Мутақориб
19. Мугадорик	

Куйида мана шу баҳрларнинг барчасига мисоллар келтирилган. Уларнинг вазнини аниқлашга ҳаракат қилинг.

1. Тавил:

Десам оразу зулфунг ул ўтдур, тутундур бу,
Дер ондин санга куймак, бу бирдур қаро қайғу.

2. Мадид:

Эй қадингдин сарвга минг хижолат ҳар нафас,
Сарв қадингдин менинг кўнгулма юз минг ҳавас.

3. Басит:

Ишқинг мени туну кун мажнуни зор айламинш,
Кўнгулмни зору ҳазин, жисмим нисор айламинш.

4. Вофир:

На фурқат эрур сенсизин уртанур юраким,
Не бўлгай агар манга гузар айласанг, мираким.

5. Комил:

Не бало эмиш ул сенинг хиром ила қоматинг,
Ғаҳи сурьатинг, ғаҳи ноз бирла иқоматинг.

6. Ҳажаз:

Кўнгул қон бил висолингда ғами ҳижрон хаёлидин...

7. Ражаз:

Қон бил висолингда ғами ҳижрон хаёлидин кўнгул...

8. Рамал:

Бил висолингда ғами ҳижрон хаёлидин кўнгул қон...

9. Мунсариҳ:

Ишқ этар тан фигур, шавқ қилур жон заиф...

- 10. Музори:**
этар тан фиғор шавқ, қилур жон заиф ишқ...
- 11. Муқтазаб:**
тан фиғор шавқ қилур, жон заиф ишқ этар...
- 12. Мужтас:**
фиғор шавқ қилур жон, заиф ишқ этар тан...
- 13. Сарий:**
Сен бу жафони манго кўп қилма, ёр...
- 14. Жадид:**
Бу жафони манго кўп қилма, ёр, сен...
- 15. Қариб:**
Жафони манго кўп қилма, ёр, сен бу...
- 16. Хафиф:**
Манго кўп қил ма, ёр, сен бу жафони...
- 17. Мушокил:**
Ёр, сен бу жафони манго кўп қилма...
- 18. Мутақориб:**
Келиб дардима чора қилсанг на бўлғай,
Табиби чорасозим ўлсанг на бўлғай.
- 19. Мутадорик:**
Дардима чора қилсанг на бўлғай келиб,
Табиби чорасозим мисоли бўлиб.
Энди бу жавобларни қуйидаги маълумотлар билан қиёсланг. Нима
учун сизда баъзи айирмалар бўлганини тушунишга ҳаракат қилинг.
1. фаувлун мафойилун фаувлун мафойилун
 2. мутафъилун фойилун мутафъилун фойилун
 3. мафоилатун мафоилатун мафоилатун
 4. мутафойилун мутафойилун мутафойилун
 5. мафойилун мафойилун мафойилун мафойилун
 6. мустафъилун мустафъилун мустафъилун мустафъилун
 7. фойлотун фойлотун фойлотун фойлотун
 8. муфтаилун фойлоту муфтаилун фойлоту
 9. мафойилу фойлоту мафойилу фойлоту
 10. фойлоту муфтаилун фойлоту муфтаилун
 11. мафойилун файлоту мафойилун файлоту
 12. мафойилун файлотун мафойилун файлотун
 13. муфтаилун муфтаилун фойлоту
 14. файлотун файлотун мафойилун
 15. мафойилу мафойилу фойлоту
 16. файлотун мафойилун файлотун

17. фоилоту мафоййлу мафоййлу
18. фаувлун фаувлун фаувлун фаувлун
19. фоилун фоилун фоилун фоилун

II. Билиб олинг: Юқорида Сиз рубойларнинг вазнларини ҳам таҳлил қилдингиз.

Табийки, рубой вазиларининг таҳлили бошқа жанрларникига нисбатан анчагина мураккаброқ. Шунга қарамай, айрим қонуниятлар мавжудки, уларни пухта билиб олиш, рубой вазиларини ҳам нисбатан енгилроқ тарзда аниқлаш имконини беради. Бу усулларни бизга Заҳириддин Муҳаммад Бобур тавсия этган. Қуйида мана шу тавсиялар билан танишамиз. Бобурнинг кўрсатишича, рубой ҳазаж баҳрида яратилади. Бу баҳрнинг ахрам ва ахраб вазилари рубой учун мосланган. Гарчи бир қарашда рубойдаги ҳар бир мисра вазни турлича бўлиши мумкин бўлса-да, улар мутлақо тасодифий бўлмасдан, муайян қонуниятларга эга бўлади.

Шулардан айримлари қуйидагича: рубойлар, одатда тўрт рукндан таркиб топади. Буни жадвалда шундай акс эттириш мумкин:

1-руки	2-руки	3-руки	4-руки
--------	--------	--------	--------

Кейинги рукнларнинг жойлашиши дастлабки рукнга боғлиқ. Шунинг учун ҳам дастлабки рукнга алоҳида эътибор бериш керак бўлади. Рубойнинг аввалги рукни мафъувлун ёки мафъувлу бўлиши мумкин. Шунга қараб кейинги рукнлар муайян тартибда уюшиб келади. Уларни жадвалда шундай кўрсатиш мумкин:

1	2	3	4
мафъувлун	мафъувлун	мафъоййлун	фъувл
	мафъувлу	мафъоййлу	фъул
	фъойилун	мафъувлун	фо
мафъувлу	мафъоййлун	мафъувлу	фа
	мафъоййлу		
	мафъойилун		

Эътибор берган бўлсангиз, асосий айирма биринчи рукндан бошланади. Агар вазн мафъувлун рукни билан бошланса, у ахрам дейилади. Бундай ҳолатда иккинчи рукни юқорида кўрсатилган учта рукндан бирида келади. Агар руки мафъувлу билан бошланса, иккинчи мисра унинг рўпарасидаги учта рукндан бирида бўлиши тақозо этилади. Учинчи ва тўртинчи рукнлар ҳар икки тармоқ учун ҳам бир хилда бўлиб, кўрсатилган тўрт хил кўринишдан бири бўлиши мумкин.

Ана шу ихчам қонуниятни билиб олганимиздан кейин, юқоридаги рубойлар вазнини яна бир марта аниқлаб чиқамиз. Дарвоқе, вазнининг бундай тарзда аниқланиши тақте дейилади.

Намуна:

1	2	3	4
Эй ёр, се	нинг вас лнинг	га ет мак муш	кил
мафъувлун	мафъувлун	мафъыйлун	фoъ
- - -	- - -	V - - -	-
Фархунда	ҳа ди синг ни	э шит мак муш	кил
мафъувлу	мафойилу	мафъыйлун	фoъ
- - V	V - - V	V - - -	-
Ишқингни	до ғи бир та	ра фoт мак муш	кил
мафъувлу	мафойилу	мафъыйлун	фoъ
- - V	V - - V	V - - -	-
Бош ни о	ли бош бир сари	кет мак муш	кил
мафъувлу	мафъыйлун	мафъувлун	фoъ
- - V	V - - -	- - - -	-

Куйида айрим рубойларнинг йирик навоийшунослар талқинидаги вариантлари билан танишасиз:

Б. Валихўжаев:

«Алишер Навоий рубой жанрида кўп асарлар битган бўлса-да, улардан 133 тасини «Ғаройиб ус-сиғар» девони таркибига киритган. Рубойлар мумтоз шеърят назариясига тула жавоб беради. Улар ҳамд, наът ҳамда фалсафий-ижтимоий, ишқий-ахлоқий мавзуларга бағишланган. . . Алишер Навоийнинг «Ҳазойин ул-маъоний» учун ёзган дебочасида ҳам рубойлар бор. Уларда ҳасби ҳоллик хусусиятлари ҳамда маълум тарихий воқеани ифодалаш кўпроқ кўзга ташланади. Жумладан:

Шоирлик ила шуҳра қилиб отимни,
Зоеъ қилдим шеър ила авқотимни.
Эмди тузайин Тенрига тоотимни,
Кўп элга мушавваш этмай абъётимни».

Л. П. Серикова:

«Навоий шеърятининг рубой жанрига мансуб намуналарини диққат билан кузатиш шуни кўрсатадики, уларнинг орасида бир хил қурилишга эга бўлган гуруҳлари ҳам учрайди. Бу тил

материаллари қурилишининг шаклий жиҳатлари шоир томонидан жуда аниқ анлангани ҳамда мақсадли равишда қўлланганининг ёрқин далилидир. Айрим тузилмаларнинг барқарорлиги уларда шеър тузилишида мужассамлашган объектив мантиқ мавжудлигини инкишоф этишга имкон беради. Мана шундай қурилишга эга бўлган рубойлардан бири қуйидагичадир:

Гардун ўза базм учун мақом айлади, туг,
Ул базмда хуршидни жом айлади, туг,
Ул жом ила ишратни мудом айлади, туг,
Охир дам ер қуйи хиром айлади, туг.

Шеърнинг зинапояли қурилиши жуда аниқ кўзга ташланади: ҳар бир образ кейинги мисра мазмунига кўра олдинги мисра мазмунидан келиб чиқади. Бошқачароқ айтиладиган бўлса, кейинги мисра олдинги мисрада тасдиқланаётган фикрга тўла асосланади. Бу олдинги мисрада мантиқий марказ вазифасини адо этаётган тушунчадан кейинги мисра бошланишида фойдаланиши билан алоҳида таъкидланади. Мазкур мисолимизда биринчи ва иккинчи мисралар учун шундай сўз «базм»дир. Иккинчи ва учинчи мисралар учун эса «жом» сўзи шу вазифани адо этади. Тўртинчи мисра мазмунига кўра олдинги учта мисрага қатъий тарзда қарши қўйилади.

Шунга қарамай, биринчидан, ўша интонацияни сақлаб қолади, бу эса унинг бошқалар билан анчагина уйғунлашишига имкон беради, иккинчидан эса, шу зид қўйишнинг ўзи бириктириш ва тўртинчи мисралардаги антоним жуфтликлар («гардун» ва «ер») дан фойдаланиш ҳисобига амалга оширилади. Шундай қилиб, тўртинчи мисра гўёки биринчи мисра билан мантиқан бирланади, шеърнинг боши ва охирини ўзаро бирлаштириб туради».

Савол ва топшириқлар

1. Олимлар таҳлилда нималарга эътибор беришган?
2. Уларнинг қайси жиҳатлари сизга маъқул бўлди? Нима учун?
3. Уларга яна нималарни қўшиш мумкин?
4. Навоийшунос олим И. Ҳаққулов Навоий рубойларини махсус ўрганган. Унинг рубойий таҳлилларига оид мақолалари билан танишиб, қисқача конспектлаштиринг.
5. Энди ўзингиз ҳам рубойлардан икkitасини таҳлил қилинг.

Адабиётлар рўйхати:

- 1; 37; 39; 41-44; 83-84; 85; 87; 89; 90; 99; 117; 118; 125; 143; 148-149.

7-мавзу: Иншо режасини тузиш, иншога материал тўплаш, ёзиш. Иншони баҳолаш. Таҳлил қилиш йўллари.

1-топшириқ.

А) Иншога тайёрланиш борасида қуйидаги босқичларга эътибор беринг:

1. Иншо мавзусини танилаш.
2. Мавзуга доир материални хотирада жамлаш.
3. Жамланган материал асосида пухта режа тузиш.
4. Режага мувофиқ изчил равишда иншо ёзиш.
5. Ёзилаётган иншони ҳам мантиқий-услубий жиҳатдан, ҳам грамматик жиҳатдан назорат қилиб бориш¹.

Б) Б. Тўхлиевнинг «Адабиёт ўқитиш методикаси» ўқув қўлланмасидаги «Адабиёт дарсида ўқувчиларнинг оғзаки ва ёзма нутқини ўстириш» мавзусидан фойдаланиб академик лицейларнинг учинчи босқичида ўрганиладиган «Меҳробдан чаён» романидаги Раъно образи мавзуси асосида иншога материал тўпланг. Мавзуга режа тузинг. Бунда М. Ёқуббекованинг қуйидаги тавсияларини эътиборга олинг:

а) Кириш иншо мавзусини ёритишда дебоча ҳисобланади. Асосий мавзуга ўтиш учун кўприк вазифасини ўтайди.

б) Асосий қисм бўлимлари қўйилган мавзудан чиқиб кетмаслиги лозим. Асосий қисмнинг ҳар бир бўлими мантиқан мавзунини ёритиш учун хизмат қилмоғи керак. Асосий қисмдаги режа 3 тадан 11 тагача бўлиши мумкин.

в) Хулоса – иншонинг интиҳоси. Иншо хулосаси иншонинг асосий қисмидаги изчил фикр ривожининг якуни ва ўша фикрлар келтириб чиқарадиган мантиқий натижа характерида бўлади.

г) О. Мадаевнинг «Иншо қандай ёзилади?» қўлланмасида келтирилган иншо режаси намунасида фойдаланинг.

Мавзу: Абдулла Қаҳҳор – ҳикоянавис. Режа

1. Кириш:

1. Ҳикоя ўзбек адабиётидаги етакчи жанрлардан биридир.
2. А. Қаҳҳор ижодининг ўзбек ҳикоячилигида тугган ўрни.

¹ Ёқуббекова М. М. Адабиёт таълимида иншо. – Тошкент, 2000. – 6-бет.

II. Асосий қисм:

1. Ёзувчи ҳикояларининг мавзу қамрови.
2. Ўтмиш ҳаёт тасвири А. Қаҳҳор ҳикояларининг асосий мавзуси сифатида.
3. А. Қаҳҳорнинг ўтмиш даври акс этган ҳикоялари ҳақида маълумот.

4. Ёзувчининг образ яратиш маҳорати.

5. А. Қаҳҳор ҳикояларининг ўзига хос хусусиятлари.

III. Хулоса:

1. А. Қаҳҳор — моҳир сўз устаси.

2. А. Қаҳҳор ҳикояларини севиб ўқийман.

2-топшириқ. Содда режа намунасида фойдаланиб ихтиёрий мавзуда режа тузинг.

Навоий — мен севган қаҳрамон

1. Алишер Навоий Ойбек тасвирида.

2. Алишер Навоий — ижодкор шахс.

3. Навоий шахсиятидаги инсоний фазилатлар тасвири.

4. Ҳамма ҳам Навоий сингари камчиликларга қарши дадил курашчи инсон бўлса эди...

5. Навоий бобомиз билан фахрланаман.

3-топшириқ. Шу мавзуда ихчам иншо ёзинг. Иншони баҳолаш мезони талаблари асосида текширинг. Йўл қўйилган хато ва камчиликларни аниқланг.

4-топшириқ. Хатолар устида ишлаш босқичида нималарга эътибор берилади? Фикрларингизни қоғозга туширинг.

Савол ва топшириқлар:

1. Иншо қандай турларга бўлинади?

2. Иншонинг услубларига нималар кирди?

3. Назорат иншоси қанақа бўлади?

4. Таълимий иншо нима?

5. Иншо бажарилишига кўра қандай турларга бўлинади?

Савол ва топшириқлар:

I.

1. «Иншо» сўзининг маъносини биласизми? Уни «Ўзбек тилининг изоҳли лугати»дан топинг ва дафтарингизга кўчириб олинг.

2. «Ҳар бир иншо, қоида бўйича, бир-бирига узвий боғлиқ бўлган уч бўлим: кириш, асосий қисм ва хулосадан иборат бўлади.

Кириш қисмида иншонинг мақсади, асосий қисмда ёритиш лозим бўлган масала, яъни асар яратилган давр, унинг мавзу қамрови, ёзувчи ижодининг ўзига хос томонлари тўғрисида

қисқача маълумот берилади. Иншонинг иккинчи — асосий қисмида мавзу бўйича тўпланган материаллар ёритилади. Ушбу қисмда образга тўлиқ характеристика берилади; асар ғояси, мавзуси ёритилади, ёзувчи маҳорати, умуман, илгари сурилган масала очилади.

Иншонинг хулоса қисмида, қоида бўйича, асосий қисмда баён этилган фикрлар умумлаштирилади, шахсий хулосалар билдирилади»¹.

3. Мустақиллик кунига, Баҳор фаслига, қизлар байрамига, Ўқитувчи ва мураббийлар кунига, Наврўз байрамига бағишланган иншолар танлови учун мавзу ва шиорлар танланг. Фикрингизни изоҳланг.

4. Уларнинг ҳар бири учун содда режалар тузинг.

5. Иншо мавзусига оид эпиграфлар танлашга ҳаракат қилинг.

II.

Қуйидаги иншо намуналари Низомий номидаги ТДПУда ўтказилган «Бу муқаддас Ватанда азиздир инсон» мавзусидаги кўрик танловга тақдим этилган. Улардан педагогик-методик мақсадларда айрим ўзгаришлар билан фойдаланамиз.

I. Қуйидаги иншо намунаси билан танишиб чиқинг. Унинг номланиши, мазмуни, тузилиши, ифода хусусиятлари ҳақида мулоҳазаларингизни билдиринг.

*«Бошланғич таълим» факультети
I-курс талабаси Зиёда Мирганиева*

Ватан — миллат бешиги

Ватан деганда ҳамisha кўз олдимизга ўзимиз туғилиб ўсган юрт келади. Ватан тушунчаси кенг ва катта маънога эга. Ватан деганда биз мустақил Ўзбекистонимизни, унинг бой тарихий меросини, тоғу тошларини, боғ-роғларини, шарқироқ сувларини, битмас-туганмас бойликларини тушунамиз. Ватан сўзи ёнида ҳамisha она сўзи келади. Бу бежиз эмас. Чунки, она Ватан тимсолида биз океан ортидаги мамлакатни кашф этган Абу Райҳон Берунийни, тиббиёт илмининг асосчиларидан бири бўлмиш Абу Али ибн Синони, буюк саркарда, йирик давлат арбоби Амир Темурни, не-не саркардалар ололмаган жойни қалам кучи билан забт этган Алишер Навоийни, шоҳларнинг шоири, шоирларнинг шоҳи Заҳириддин Муҳаммад Бобурни, юлдузлар жадвалини тузган Мирзо Улугбекни

¹ Зуинунов А. Мактабда Ғафур Ғулом ҳаёти ва ижодини ўрганish. — Т.: Ўқитувчи, 1977. — 69-бет.

кўз олдимизга келтирамиз. Зотан, ватан уларга ҳам она ўрнида она бўлган. Биз бу каби ажодларимиздан фахрлансак арзийди. Онгимизга она ватан, она ер, она замин каби тушунчалар сингиб кетган. Ватан ҳам она каби ягонадир. Чунки, ҳеч бир инсон онасини танлай олмаганидек, ватанини ҳам танлай олмайди. Ватаннинг катта-кичиги бўлмайди. Дунёга келиб, илк бор кўз очиб кўрганим — ватан. Онажоним айтган алласи орқали томиримга, вужудимга сингган, бувижоним айтган эртақлар орқали жажжи тасаввуримда гужғон ўйнаган саволларимга жавобим бугун — ватан. Онажоним ёпган иссиқ кулчаларни қўлларимда тутолмай, сувларда оқизганим — ватан. Ватан инсон киндик қони тукилган жойдир. Ватанга муҳаббат туйғуси она сути билан қонга қиради. Ватан ҳам, ватанга муҳаббат туйғуси ҳам илоҳий бир неъмат.

Шунинг учун ҳам ватан туйғуси саждагоҳдай пок ва улуғдир. Ватанпарварлик ватанини севишдир. Инсон учун ватандан мусоффо ватаниниқ бойлик йўқ. Ватанпарварлик туйғуси гўдакликдан бошлаб шаклланса, унинг илдизи ҳам шунчалик мустаҳкам бўлади. Ватанпарварлик — она ватанимиз, мустақил Ўзбекистонимизга муҳаббат туйғусини ўз онгимизга сингдириш, унга содиқ бўлишга эришишдир; ватанимиз халқига, унинг анъаналарига, тили ва маданиятига ҳурмат билан қарандир; буюк ажодларимиздан қолган меросни, тарихий обидаларимизни ўрганиш ва уларни асраб-авайландир. Киши туғилган ерига ёпишиб олган билан чин ватанпарвар бўла олмайди. Ҳақиқий ватанпарвар ўз ватани учун жонини ҳам фидо қилишга тайёр туриши керак. Қарда бўлмасин ўз она ватани шон-шухрати учун курашмоғи, элим деб, юртим деб ёниб, куйиб яшамоғи лозим. Ватанимиз озодлиги, эрки, мустақиллиги учун курашган фидойи ажодларимизни миллатимиз, халқимиз ҳеч қачон унутмайди. Ватанини қадрламайдиган инсонни миллат ҳам, жамият ҳам қадрламайди. Кўксига уриб керилган инсон эмас, ватан равнақи йўлида онгли равишда меҳнат қилган инсон ҳақиқий ватанпарвардир. Ватанини севиш — энг олийжаноб хислат. Доно халқимиз айтганидек, «Ватанини севмоқ — иймондандир». Ватанини севиб, ардоқлаб, керак бўлса ватан учун жонини, ҳаётини фидо қилган ажодларимиз Тумарис, Широқ бизга ҳамиша ўрнак бўлганлар. Ватанини севиш юксак фазилатдир. Зеро, ватан озодлиги йўлида қурбон бўлган ватандошимиз Муқанна айтганидек: «Ватан учун жонини қурбон қилганлар мангу тирикдир». Шундай экан, биз ҳам мустақил Ўзбекистонимизни севиб, унинг гуллаб-яшнаши учун ўз ҳиссамизни қўшмоғимиз лозим. Ҳаёт ватанда гўзал! Чунки бу гўзаллик, аввало, ўз она ватанингда юз очади. Ватанда

юз очган гўзаллик кўнгилда юз очган гўзалликдир. Агар шоҳликнинг ўзи бир бахт бўлиб, амал ва эъзозлар инсонга умр ато этганда эди. ажодимиз Заҳриддин Муҳаммад Бобур:

Толе йўқи жонимга балолиғ бўлди.

Ҳар ишники айладим хатолиғ бўлди.

Ўз ерни қўйиб Ҳинд сори юзландим,

Ё раб, нетайин, не юз қаролиғ бўлди,

— дея оҳи оламини ўртаб 48 ёшида дунёдан кетмас эди. Инсон қанчалик бой бўлишидан қатъий назар, у ўз ватанидан йироқда яшаса ҳеч қачон бахтли бўлолмайди. Дарҳақиқат, ҳаёт ватанда гўзал. Бизнинг мустақил Ўзбекистонимиз эса мутлоқ гўзал бўлиб яралган. Унинг саховатли замини, бетакрор табиати, бир-биридан гўзал шаҳар ва қишлоқлари, бой тарихий мероси, содда, меҳнаткаш одамлари — барча-барчаси инсонни ўзи туғилган шу тупроққа боғлаб туради, унинг жонкуяр фарзанди бўлишга ундайди. Президентимиз И. А. Каримов «Юксак маънавият — енгилмас куч» асарига шундай деган эди: «Агар биз Ўзбекистонимизни дунёга тараннум этмоқчи, унинг қадимий тарихи ва ёруғ келажагини улуғламоқчи, уни авлодлар хотирасида боқий сақламоқчи бўлсак, авваламбор, буюк ёзувчиларни, буюк шоирларни, буюк ижодкорларни тарбиялашимиз керак». Юрбошимизнинг ишончини оқлаган ҳолда, уларнинг биз ёшларга яратган имкониятлари, шароитларидан тўғри фойдаланиб, жамиятимиз учун керакли шахс бўлишимиз керак. Зеро, мен шундай мустақил ватанда яшаётганимдан фахрланаман.

Ота юрт бу, она юрт, шаъни яшар жонингда,

Момо ернинг иси бор, ушатишган нонингда,

Юрт чироғи шуъласи юзингга тушиб турар,

Агар боқий бахт бўлса, у Ўзбекистонингда.

2. Юқоридаги иншо намунасида хатбоши (абзацлар) атайлаб олиб ташланган. Уларни тиклашга ҳаракат қилинг. Бунда нималарга эътибор берганингизни изоҳланг.

Энди шу мавзудаги бошқа бир иншо намунаси билан танишиб чиқинг.

*Табиий фанлар факультети 1-курс талабаси
Имомова Маҳлиё*

Ватан — миллат бешиги

Мен, Имомова Маҳлиё, 1992 йил 22 июль куни Ўзбекистон аталмиш буюк давлатнинг, Бухоро дея ном олган қадим шаҳарнинг азим туманларидан бирида дунёга келганман. Мен туғилган ўлка

Ўзининг кўркемлиги, тинч-осудалиги билан бутун дунёга машҳурдир. Мен илк бора шу ўлкада ватан, она меҳрини ҳис қилганман.

Ватан! Бу сўзни эшитишимиз билан қалбимизда ўзгача бир ҳис-ҳаяжон уйғониб кетади. Ватан оstonадан бошланади.

Ватан биз туғилиб ўсган, киндик қонимиз тўкилган, ота-боболаримиз яшаб ўтган муқаддас гўшадир. Бу дунёда ҳар бир инсон, ватан тушунчасини ўзига хос тарзда талқин қилади.

Бизнинг буюк ватанимиз Ўзбекистон 1991 йил 31 август кунини ўз мустақиллигини қўлга киритди. Бу кун тарих зарварақларидан ўзининг муносиб ўрнини эгаллади. Шу кундан бошлаб дунё харитасида Ўзбекистон деб аталган янги давлат пайдо бўлди. Бу кундан бошлаб халқимиз ҳаётида кутилмаган кунлар бошланиб кетди. Неча йиллардан буён етиша олмаётган орзулар аста-секин ўз рўёбини топа бошлади. Бу кун халқимиз қалбида бир умрга муҳрланиб қолди.

Ҳаммамизга жуда яхши маълумки, халқимиз мустақилликкача бўлган даврда ўз бошидан оғир синовларни кечирди. Озодлик деб не-не буюк ажлодларимиз бевақт ҳаётдан кўз юмдилар. Уларнинг астойдил меҳнатлари билан, қолаверса, Президент Ислам Каримовнинг кучли сиёсатлари туфайли, бугун Ўзбекистон буюк давлатлар қаторидан муносиб ўрин эгаллаган. Ўзбекистон мустақил бўлгач ҳам сиёсий, ҳам иқтисодий соҳаларда илдам қадам ташлай бошлади.

Ўзбекистонимиз мустақилликнинг илк кунларидаёқ, ўз рамзларига, миллий армиясига, пул бирлигига эришди. Аста-секин биз ёшлар учун кенг имкониятлар эшиги очила бошлади. Мамлакатимизнинг турли бурчакларида ўрта мактаблар, касб-ҳунар коллежлари, академик лицейлар, олий ўқув юртлиари барпо этила бошланди. Уларда ёшларнинг яхши таълим олишлари учун қулай шарт-шароитлар яратилди. Қолаверса, ёшлар чет элларда малака ошириш имкониятига ҳам эга бўлдилар. Албатта, буларнинг ҳаммаси энг буюк неъмат бўлган мустақиллик туфайлидир.

Ҳар бир халқнинг инсоният тарихида ўзига хос, ноёб ва бетакрор ўрни бор. Шу жумладан, Ўзбекистоннинг ҳам ўрни беқиёс. Лекин, халқнинг буюклиги фақат ноёблик, бетакрорлик каби хусусиятлар билан белгиланмайди. Давлат ёки миллатнинг буюклиги унинг инсоният илм-фани, адабиёти, санъати ривожига қўшган ҳиссаси, ижтимоий-иқтисодий, сиёсий салоҳияти ва имкониятлари билан белгиланади. Халқимизнинг келажак таянадиган

ўгмиши, кўп минг йиллик тарихи бор. Келажак авлод фахрланадиган буюк аждодларимиз бор. Амир Темур, Заҳириддин Муҳаммад Бобур каби аждодларимиз асос солган буюк давлатчилик анъаналари мавжуд. Хоразмий, Аҳмад Фарғоний, Форобий, Беруний, ибн Сино, Алишер Навоий, Имом Бухорий, Нажмиддин Кубро каби алломаларимизнинг улкан мероси бор. Бу мероссиз дунё илм-фани, маърифати, инсоннинг маънавий руҳий изланишларини, умуман олганда, жаҳон маданияти ривожини тасаввур қилиш қийин.

Мустақиллик туфайли Ўзбекистон ўз эрки ва озодлигига эришди. Ўзбекистон — келажаги буюк давлат деган шиор мана шу озодликка ва буюк келажакка интилишимиз теран тарихий илдизларга эгаллигига ишора ва уни англаб етиш, кўз қорачиғидек асраб-авайлаш лозимлигидан далолат беради.

Баҳрайн сувларига чайдим юзимни,
Насимлар эдилар илиқ арабий.
Бир осмон тўлдириб келди кўксимни,
Ватан қолар экан, ватан абадий.
Не зотлар ўтдилар ватандан айро,
Соғинчи савдою, севинчи саҳро.
Бир осмон тўлдириб келди кўксини,
Ватан қолар экан, ватан абадий.
Бобо қирлардаги бир хас ё тикан,
Шу ҳам кимларгадир зўр армон экан,
Кўп экан, зар тоңиб, зор бўлиб юрган,
Ватан қолар экан, ватан абадий.

Юқорида айтиб ўтганимиздек Ватанни ҳар ким ўзинча талқин қилади. Қадимда ота-боболаримиз ўз ватанларини кўз қорачиғларидек асраб, ҳатто ватан учун ўзларининг жонларини ҳам фидо қилганлар. Ватанни муқаддас билиб, унинг озодлиги йўлида кеча-кундуз ҳаракат қилганлар. Биз мустақиллик йилларида уларнинг кўрсатган жасоратлари, қилган эзгу ишларини юқори баҳолаб, керак бўлса ватанимиз учун улардан ҳам кўпроқ қайғуришимиз зарур.

Ватан — она каби муқаддас. Шу сўз замирида жуда катта маъно ётибди. Биз ўз онамизни қанчалик муқаддас ва азиз билсак ватанимизни ҳам шунчалик қадрлашимиз зарур. Инсон ҳеч қачон ўз ватанидан йироқда яшай олмайди. Яшаганда ҳам бир умр она Ватан соғинчи уни ҳеч қачон тарк этмайди. Халқимизда шундай нақл бор. «Ўзга юртда шоҳ бўлгунча, ўз юртингда гадо бўл». Ўз ватанига хиёнат қилган хиёнаткор инсонлар бир кун қаттиқ афсус

чекадилар. Буюк бобокалонимиз Заҳириддин Муҳаммад Бобур маълум сабабларга кўра ўзга юртларда яшашга мажбур бўладилар. Улар ўз ватанларидан йироқда яшасалар-да, бир кун ҳам ўз ватанларини унутмайдилар. Доимо Ватан соғинчи билан яшайдилар. Улар Ватандан айро жуда огир кунларни бошларидан кечирганлар. Улар қалбларидан ўз Ватанлари ёдини бир кун ҳам чиқармаганлар ва бир умр Ватанга қайтиш умиди уларни тарк этмаган. Бундай кунлар ҳеч бир инсоннинг бошига тушмасин, дея ниятлар қиламиз.

Ўзбекистон — муқаддас ватан. Биз мана шундай буюк ва бетакрор Ватан бағрида камол тонаётганимиздан доимо фахрланишимиз лозим. Биз келажакда шундай инсон бўлишимиз керакки, биздай ёшлар туфайли мамлакатимиз бундан-да юксак чўққиларни забт этсин. Шу жиҳатдан фойдаланиб мен ҳам келажакда аъло ўқиб, Ватаним учун нафи тегадиган инсон бўлишга ҳаракат қиламан. Олий ўқув юртини тугатиб, ўзимнинг туманимдаги мактабларда ёш авлодга қўлимдан келгунча таълим-тарбия бериб, Ватанимга керакли кадрлар тайёрлашга ўз ҳиссамни қўшмоқчиман.

Мен шу ниятимга эришиб, халқим, Ватаним учун содиқ фарзанд бўламан. Кимё соҳасида янгиликлар яратиб, Ватаним номини бундан-да юксак чўққиларга олиб чиқаман. Ўйлайманки, шу ниятларим ўз рўёбини топади.

Ватанлар шодаси ичра дурдона,
Ўзингсан дунёда тапҳо ягона,
Қошингда бир умр бўлиб парвона,
Ватаним, корингга ярасам, дейман.
Қисмат ташламасин сендан йироққа,
Юрак дош беролмас бундай фироққа,
Гўдакдек талпиниб она кучоққа,
Йўнгу борингга ярасам, дейман.

1. Эпиграф танланг. Иншонинг режасини тузинг.
2. Иншонинг хулоса қисмини ўз тасаввурларингиз асосида янгидан ёзинг.
3. Юқоридаги икки иншони ўзаро қиёсланг. Уларга ихчам тақриз ёзинг.

III.

1. «Фарҳод образига тавсиф» мавзуси учун тузилган иншо режалари билан танишинг. Уларнинг ютуқ ва камчиликлари ҳақида ўз фикрингизни билдиринг:

Фарҳод образига тавсиф

Кириш.

Асосий қисм:

1. Фарҳод – кучли ақл-идрок эгаси.
 2. Фарҳод – сурати ва сийрати уйғун бўлган шахс тимсоли.
 3. Фарҳоднинг мақсад йўлидаги сабот ва матонати.
- Хулоса.

2. 5-, 6-, 7-, 8-, 9-синфларнинг адабиёт дарсликлари асосида ўқувчиларнинг уйда ёзиб келишлари учун иншо мавзуларини тавсия қилинг.

3. Академик лицейларнинг иккинчи босқичида Алишер Навоий ва Заҳириддин Муҳаммад Бобурнинг ҳаёти ва ижоди ҳам алоҳида ўрганилади. Мазкур ўқув материаллари билан танишиб чиқинг. Сўнг уларга боғлиқ бўлган иншо мавзулари рўйхатини тузинг. Рўйхатни гуруҳ билан муҳокама қилинг.

IV. Иншога материал тўплаш:

Алишер Навоийнинг «Лайли ва Мажнун» достонидаги Мажнун образига тавсиф мавзусидаги иншо учун материаллар тўплаш тажрибасидан.

Бунинг учун Алишер Навоийнинг «Лайли ва Мажнун» достони («Мукаммал асарлар тўплами. (Йигирма томлик) асосида. Хамса. Лайли ва Мажнун, – Тошкент: Ўзбекистон Республикаси Фанлар академиясининг «Фан» нашриёти, 1992) тўлиқ ўқиб чиқилади. Ўқиш жараёнида қуйидагиларга эътибор берилади:

Воқеаларнинг асосий моҳиятини кўрсатиб берадиган мисра ва байтлар.

Бевосита Мажнун руҳиятини кўрсатиб беришга қаратилган муаллиф нутқи.

Мажнуннинг портрети акс этган мисралар

Мажнуннинг ота-онаси ҳақидаги қайдлар.

Мажнуннинг бошқалар билан муносабатини кўрсатиб берувчи байтлар.

Мажнун ҳақида бошқалар айтган мулоҳазалар.

Мажнуннинг Лайлига муносабатини кўрсатиб берувчи мисралар.

Лайлининг Мажнунга бўлган муносабатини кўрсатиб берувчи байтлар.

Шоирнинг бадиий маҳоратини кўрсатиб беришга хизмат қиладиган байтлар.

Лайли ва Мажнуннинг мактубларидан намуналар.

Айрим намуналар

<p>Мажнуннинг отаси ҳақида</p>	<p>Ким, барри Арабда комрони, Бор эрди Арабқа ҳукмрони. Маҳкуми анинг неча қабила, Иқболига истабон васила. Бечора улусқа чорасоз ул, Хон густару, меҳмоннавоз ул. Осмоқдин анинг қозони тушмай, Тун-кун ўти ўчғали ёвушмай, Дониш анга касбу жуд пеша, Дониш била жуд этиб ҳамеша. Оту теваси ҳисоб ила жул, Кўю қузиси ҳисобдин кўп. Айлаб ани умри суръагойин, Бир ёш йўқидин асру гамгин. Моли кўпу умри суст пайванд, Фарзандга эрди орзуманд. . . Чун тенгрига қилди кўп тазарруъ Топти неким айлади таваққуъ. Чун коми анинг бор эрди фарзанд, Берди халафе анга худованд.</p>
<p>Мажнунга ном қўйиши ва бунинг сабаби:</p>	<p>Қайс айлади ўгли отини бот Ким, ўз атосига бу эди от.</p>
<p>Мажнуннинг парвариш этилиши:</p>	<p>Ҳифз айлади они неча доя, Ҳар навъ ишидин топарга воя. Чирмаб япа кишу ос бирла, Фунча киби юз либос бирла. Ётқуздилар они маҳд ичинда, Гул ёфроғи тушти шаҳд ичинда</p>
<p>Унинг гудаклик даври учун хос хусусиятлар:</p>	<p>Маҳд ичраки тортибон фиғонлар, Афғонида дарддин нишонлар. Рухсорида ламъаи малоҳат, Гуфғорида нашъаи фасоҳат. . . Не қилса баён хирадга маъқул, Бошдин аёғи назарда мақбул. . . Севмакда ато-ано мувофиқ, Маъшуқ бир эрди икки ошиқ.</p>
<p>Мажнуннинг мактабга берилиши:</p>	<p>Етгач ёши тўрту беш ароси, Таълим сўзин солиб атоси. Истатти қабойил ичра пири, Таълим берурга беназири</p>
<p>Мажнуннинг ўқишга муносабати:</p>	<p>Таълимига белни чуёт қилди, Не ул леда, бу дуруст қилди. Ҳар неча сабақ дебон фузунроқ, Гўски билиб эди бурунроқ. . . Кўп бор эдиким беш-ун сабақни, Англаб эвурур эди варақни. Оз вақтда айлади замона, Они бори илм аро ягона.</p>

Ширишинг тавсифи:	Хусн ичра аёғидин боши хуб, Бошдин аёғига тегру маҳбуб.
Лайлининг Мажнунни бир гуллар тўпи ичида куриб берган саволи:	К-ей турфа йигит, не ҳолатинг бор, Не навъ ғаму малолатинг бор? Ким, шодлигинг йуқ ўзгалардек, Ободлигинг йуқ ўзгалардек.
Мажнуннинг жавобидан:	Кей жонима ҳайрат ўти солгон, Кўнглумни бурун назарда олгон. Аввалки жамолидин сочиб барқ, Ўт ичра вужудум айлаган ғарқ, Зулф очмоқ ила олиб қарорим, Қилгон қаро рузу рўзгорим. Аввалки фасона зоҳир этгон, Кўнглумнинг ишини охир этгон. Қилгонни ёшурмоғинг не эрди? Мендин яна сўрмоғинг не эрди?
Мажнуннинг ҳолати:	Чун буйла неча хуруш қилди, Заъф эттию тарки ҳуш қилди. Булбул била сөз этиб навони, Булбулдин ошар эди фигони
Дугоналарнинг ҳамдардлиги:	Деди: «Ема ғамки бок эмастур, Ким ишқ ўтидин ҳалок эмастур. Сен кўнгилу бизга топшур они, Азм айла қабилаға равони. То булмасун эл бу ишдин огоҳ, Биз фикр этали нечукки дилхоҳ».
Мажнуннинг ҳолатини эшитган ота-онанинг руҳий ҳолати:	Чун булди аён бу можароси, Беҳол ўлубон ато-аноси. Кўргач ани айлабон назора, Кўнглак дема, кўкси пора-пора
Мажнуннинг ишқи ҳақидаги қайдлар:	Ғам хайли кўнгул ҳисорин олди, Ишқ илғидин ихтиёрин олди. Лайли ғами ўйла қилди бедод Ким, ато-анони қилмади ёд. Ошиқлари холини унутти, Маъшук ўйининг йўлини тугти. . . Ҳам жисмига печу тоб тушти, Ҳам кўнглига изтироб тушти. . .
Мажнуннинг Лайлиларнинг итига мурожаатидан:	Мен ғар топмай бу комронлиқ, Сен айлабон анда нособонлиқ. Бу ким сену мен биз икки ҳамдам, Мен хору валеқ сен мукаррам. Сен ёр эшигинда шоду масрур, Маҳрум мен ғарибу маҳжур. . . Сен кўйида тош уза кўюб бош, Бошимга фироқи ёғдуруб тош.

Лайли ҳақида:	Лайлики эди араб балоси, Ҳам бор эди Қайс мубталоси.
Ўз қабиладошларининг фикрлари:	Бу деди: «Керак қулогига панд», Ул деди: «Керак аёғига банд».
Мажнуннинг ҳолати:	Ожиз бўлубон ато-аноси, Балким бори хайлу акрабоси. . . Савдо қилиб они мухталиф ҳол. Тинмай югуруб сўнгича атфол. «Мажнун» била айлабон хитобин, Ким ҳарне деса бериб жавобин. Эл деб чу етишса ул жигар хун: «Келди Мажнуну, келди Мажнун» Ўз отию қавму хайли оти, Йўқ ёдида ғайри Лайли оти.
Лайли отаси:	Ҳам уғлунга, ҳам санга билурмеи Ким, ҳарне қилай десам қилурмен. Бўлса япа буйла амр зоҳир, Аввал ани айлағумдур охир. Сўнгра санга доғи қаҳр сургум, Хайлингни бу даштдин итургум!
Мажнуннинг руҳий ҳолати:	. . . Гаҳ ўзида, гаҳ йўқ ўзида, Гаҳ сув, гаҳ қон анинг кўзида.
Мажнуннинг Каъба тавофидаги илтижосидан:	Дерменки, манга бу утни ҳардам, Афзун қилу, қилма заррае кам! Чек айнима ишқ тўтиёсин, Ур қалбима ишқ кимиёсин! Кўнглумга фазо ҳарими ишқ эт, Жонимга визо насими ишқ эт! . . . Кўнглум ғам ила тўқ айла, ё раб! Ишқ ичра мени йўқ айла, ё раб! . . . То бўлса ҳаётдин нишоним, Савдосини қил тан ичра жоним!
Мажнуннинг даштдаги ҳолати:	Гирдида кийик, тўла ябони, Ул ўртада уйлаким шубони. Гоҳи ўнубон мулунг жабинини, Гоҳи силабон анинг суторини.
Муболаға:	Кўксум ичида чибин солиб шўр, Кўзум уйида ватан қилиб мўр.
Ружу:	Ҳарён бури носбон итидек, Йўқ, йўқ, не дедим, шубон итидек.

Савол ва тошшириқлар.

1. «Мажнун образига тавсиф» мавзуси учун режа тузинг. Уни мураккаб режага айлантинг.

2. Иншо учун бир неча эпитаф тапила. Эпитафларни асар матнидан олинга ҳаракат қилинг.

3. Иншо учун қўшимча материалларни тўпланг.

4. Иншо матнини ёзинг.

V. Эсада тутишг:

Методист олим О. Мадаев шундай ёзади: «Ёзувчи ижодидаги маълум жанрда яратилган асарларнинг умумий таҳлилига оид иншолар бироз мураккаблиги билан бошқа мавзулардан ажралиб туради. «Ҳамза – драматург», «Абдулла Қодирий – тарихий романлар устаси», «Ҳамид Олимжон – лирик шоир», «Абдулла Қаҳҳор» – ҳикоянавис» каби мавзулар шулар жумласидандир. Бундай мавзуларда ёзиладиган иншолар кўпроқ обзор маълумотлар берилишини тақозо этади. Уларда адибнинг ҳаёти давомида яратган маълум бир жанрга оид бир неча асари ҳақида фикр юритилади. Фикр ҳаддан ташқари тарқоқ бўлмаслиги, иншонинг изчиллигига зарар етказмаслиги учун у асарларни мавзу юзасидан тасниф қилиб олишни тавсия этамиз»¹.

«Иншонинг мустақил бажарилишида ёш муаллифнинг ўзига хос овози, билим ва маҳорати, услуби ва қанчалик луғат бойлигига эгаллиги, иншонинг оригиналлиги кўришиб туриши керак»².

VI.

Йирик методист олим А. Зуннунов «Гулханийнинг «Тошбақа билан Чаён» масали – кишиларни хушёрликка чақирувчи асар» мавзуси юзасидан иншо режасини қуйидаги шаклда тавсия этган:

I. Кириш. Гулханийнинг «Зарбулмасал» асари ҳақида маълумот.

II. Асосий қисм:

а) Тошбақа – яхши дўст образи;

б) Тошбақанинг Чаёнга қилган яхшилиги;

в) Тошбақа – душманга шафқатсиз;

г) Чаён – виждонсиз, хоин;

д) Чаённинг ҳалок бўлиши. Хоинга шафқат йўқ.

III. Яқун: «Тошбақа билан Чаён» масалининг аҳамияти»³.

Савол ва топшириқлар:

1. Мана шу режага таянган ҳолда ўзингиз мустақил равишда режа тузинг.

2. Режанинг бошқа бир варианты ҳақида ўйлаб кўринг: режангизда асар матнидан олинган жумлалар режа бандларини ташкил этсин.

3. Энди мана шу бандлар сирасига асарнинг бадиий хусусиятлари

¹ Мадаев О. Иншо қандай ёзилади? – Т.: Ўқитувчи, 1991. – 37-бет.

² Турдиев Б. Ёзма нутқни устиринг юзасидан практикum. – Т.: Ўқитувчи, 1980. – 100-бет.

³ Зуннунов А. Мактабда Гулханий ва Муқимий ижодини ўргатиш. – Т.: Ўқитувчи, 1965. – 29-бет.

хамда шоирнинг поэтик маҳоратини ёритишни кўзда тутадиган бандларни киритинг.

4. Қуйидаги мавзулардан иккитасини танлаб олинг. Уларга аввал содда, кейин мураккаб режа тузинг.

1. «Қутадғу билиг — туркий тилдаги илк йирик ёзма ёдгорлик».

2. Атоий — лирик шоир.

3. Алишер Навоий ижоди — ўзбек адабиётининг гултожи.

4. «Хамса»да инсон мадҳи.

5. «Навбаҳор» (Муқимий) шеърининг ғоявий-бадиий хусусиятлари.

6. Махмурнинг «Ҳапалак»газалида ижтимоий иллатларнинг фони этилиши.

7. «Саёҳатнома» — ўзбек адабиётидаги янги жанр сифатида.

8. «Навоий» (Ойбек) романида тарихий шахслар образи.

9. Мен севган шоир.

10. Мен севган асар.

11. Китоб — билим манбаи.

12. Сен баҳорни соғинмадингми?

13. Кумуш образига тавсиф.

14. Зеби, Зеби, Зебона...

VII.

С. Долимов, Ҳ. Убайдуллаев, Қ. Аҳмедовлар Ҳамзанинг «Бой ила хизматчи» драмасидаги Холмат образига нутқий тавсиф бериш чизмасини тавсия этишган:

Саж	Мақоллар	Образли иборалар	Киноя, пичинг	Нутқи учун характерли булган сузлар
Э... у кампирнинг пешонаси буришган, худо билан уришган, оғзида битта тиши йуқ, бу уйдаги кирди-чиқдилар билан иши йуқ...	Камбағалнинг оғзи ошга етганда бурни қопайдими? Бой бойга боқар, сув сойга оқар.	Чумчуқ нир этса, юраги шир этади. Ёгонни роса ҳам ямламай ютасиз экан. Сенга ҳақиқатни уқтириш тонга азон айтиш билан барабарга ухшайди-ку?!	Апа-ана холос, сайра. тўтиқушим, сайра! Салласи булмаса эшакнинг Узи-ку буларинг! Соқолингизнинг ярми омон қонги, шунга шукр қилинг. Яхши ҳам келганим, йуқса зисфат деб нақ жанозангизнинг устидан чиқар экаман!	Тасаддуфнинг кетай, Холматжон тура. хумор, таралани ванг қўйиб, галамислар, қитиқ паримга тегма, не, апавини қарашг, онагнинг усма-сурмасигача қолдирмай сукиб танлайман.

Энди ана шу тажрибадан фойдаланиб ўзингиз мустақил равишда Навоий дostonларидаги Фарҳод, Ширин, Лайли, Мажнун, Чўлпоннинг "Кеча ва кундуз" романидаги Акбарали, Мирёқуб, Абдулла Қодирийнинг "Ўткан кунлар" романидаги Отабек, Кумуш, П. Қодировнинг "Юлдузли тушлар" романидаги Бобур нутқларидаги бири учун чизма бандларини тузинг. Уни тегишли материаллар билан тўлдириг.

Эркин мавзуларда ўтказиладиган иншолар танлови учун мавзулар рўйхати

1. Ардоқли китоблар олами.
2. Мен севган мисралар.
3. Адабий қаҳрамонлар — абадий қаҳрамонлар.
4. «Камол эт касбким...»
5. «Қўлингдан келгунча чиқар яхши от...»
6. Замонавий одам: ижобий ва салбий хусусиятлар қамрови.
7. Интернетнинг бепоён олами.
8. Телевизор қаршидаги ўйлар.
9. Санъат — менинг ҳаётимда.
10. Ўзбекистон — ватаним маним.
11. Мумтоз адабиёт — тарбия мактаби.
12. Адиблар инсондаги қайси фазилатни мақтаб, қай бирини қоралашади?
13. Бугунги адабиётимиз ҳақида ўйларим.
14. Яхши фильм — китобхонликнинг дебочаси.
15. Тил билган...
16. Олим бўлсанг — олам сеники.
17. Моддий ҳаёт афзалми ё... .
18. Касбий маҳорат ўз-ўзича келмайди.
19. Спортчиларимиз — юртимиз ифтихорлари.
20. Тарих бизга нималардан сабоқ беради?
21. Бахтиёр инсон қиёфаси.
22. Кечиримлилик — кучлиларнинг фазилати.
23. Адабий асар қаҳрамонининг энг гўзал дақиқалари.
24. Ёшлар ва бизнес олами.

Адабиётлар рўйхати:

15; 50; 59; 71; 91; 105-108; 143; 189.

ГЛОССАРИЙ

Асарнинг жанрий хусусиятларини ҳисобга олиш — методикадаги асосий тамойиллардан бири бўлиб, бу бадий асарнинг мавжудлик шартларидан бирини ҳамда уни тушуниш, ҳис этишнинг бошланғич таянч нуқтасини ташкил этади.

Бадий асар таҳлили — асарни ўрганишнинг ўзига хос усули. Таҳлилнинг шакл ва усуллари ранг-баранг. Таҳлилнинг таркибий қисмлари сифатида ўқиш, изоҳ ва шарҳлар, яхлит асарни қисмларга ажратиш, қаҳрамонларни тавсифлаш, асар образларини кузатиш, тасвирий ифода воситаларини аниқлаш, асарни бадий идрок этиш, ҳис қилишни кўрсатиш мумкин.

Бадий асар композициясини ўрганиш — адабий асарнинг бадий-эстетик моҳиятини ундаги турли-туман қаҳрамонлар, бир-бирига ўхшамайдиган саҳналар, алоҳида жой, манзара, вазият тасвирлари, монолог, диалоглар, ўй, хаёл, туш ва бошқа турли компонентларнинг мураккаб тартибини ўрганиш, шарҳлаш орқали ўзлаштириш демакдир.

Видеосул — ахборотни кўпроқ курғазмали ўзлаштиришга асосланган бўлиб, унда киноскоп, кодоскоп, проектор, киноаппарат, ўқув телевидениеси, видеоманитофон, ахборотни дисплейда акс эттирувчи компьютерлардан фойдаланилади.

Давлат таълим стандарти — ўқувчилар умумтаълим тайёргарлигига, савиясига қўйиладиган мажбурий минимал даражани белгилаб берувчи расмий ҳужжат.

Иллюстрация — ҳодиса, нарсa, жараёнларни тасвирий шаклда чизма, репродукция, ясси моделлар ёрдамида кўрсатиш ва қабул қилишни кўзлайди. Иллюстрация усулининг воситаси бўлиб суратлар, жадваллар, рангли хариталар, альбомлар хизмат қилади.

Маъруза — катта ҳажмдаги ўқув материалини нисбатан узоқ вақт давомида монологик баён этиш. Бу усулнинг асосий вазифаси — таълим бериш, ўргатиш.

Метод — юнонча «Metodos» сўзидан олинган бўлиб, «изланиш ёки билиш йўли, усули» маъносини англатади.

Муаммоли таълим — ўқувчиларнинг олдин олган билимларини фаоллаштириш; янги билимлар ва ҳаракат усулларини эгаллаш; улардаги кўникма ва маънакаларни шакллантиришнинг самарали усулларида бири. Муаммоли дарс кўрсаткичларининг энг асосийси унда изланувчилик элементининг мавжудлигидир.

Намойиш — ўқувчиларни табиий ҳолатда ҳодисалар, жараёнлар, объектлар билан курғазмали ҳиссий таништириш.

Тушуштириш — баён қилинаётган материалнинг турли ҳолатларини таҳлил қилиш, изоҳ бериш, исботлаш ёрдамида ўқув материалини баён қилиш.

Ўқитиш усули — ўқитишда белгиланган мақсадга эришиш учун таълим олувчи ва таълим берувчининг ўзаро боғлиқ фаолиятини ташкил этишнинг тартибга солинган тартиб ва йўли. Усуллар натижага эришишни таъминлайди.

**Ўзбек адабиёти ўқитиш методикаси фанидан тест саволлари
I-вариант**

1. Ўзбекистон Республикасининг «Таълим тўғрисида»ги Қонуни бўлим ва моддалари тўғри белгиланган бандни топинг.

- А) V бўлим 33 модда
- Б) IV бўлим 30 модда
- С) V бўлим 34 модда
- Д) А ва Б жавоблар тўғри
- Е) VI бўлим ва 34 модда

2. Маҳмуд Қошғарийнинг «Девону луғот ит-турк» асари академик лицейларнинг қайси босқичида ўрганилади?

- А) I, II, III босқичларда
- Б) III босқичда
- С) II босқичда
- Д) I босқичда
- Е) Бу асар академик лицейларда ўрганилмайди

3. Адабий таълим мазмуни ва қурилишини нима белгилайди?

- А) Давлат дастури
- Б) Адабиёт дарслиги
- С) Адабий қўлланмалар
- Д) Чорак ва йиллик режалар
- Е) Адабиёт дарслиги, қўлланмалар

4. Қуйи синфларда ҳам, юқори синфларда ҳам самарали тарзда қўлланиши мумкин бўлган усулни белгиланг.

- А) Маъруза
- Б) Ўқувчилар маърузаси
- С) Конференция
- Д) Мунозара
- Е) Суҳбат

5. Адабиёт ва адабиёт ўқини машғулотларига алоқадор бўлган тўғараклар 3 турга бўлинади, улар қайсилар?

- А) Конференция, амалий машғулот, саҳна дарси
- Б) Семинар, метод бирланма, драма
- С) Адабий ижодий драма, ифодали ўқини ва бадий ҳикоя қилини
- Д) Драма, амалий машғулот, саҳна дарси

Е) Ҳамма жавоблар тўғри

6. Адабиёт машғулотлари режаси қандай шаклларда бўлади?

- А) Ижодий изланиш, тадқиқот
- Б) Йиллик, календарь, чорак бўйича, тематик, айрим дарс режаси
- С) Баён, адабий ишшо, тест
- Д) Тадқиқот, изланиш, йиллик режа
- Е) Ишшо, тест, диктант

7. Ёзувчининг таржимаи ҳолини ўрганишда унинг...

- А) Бошқа ёзувчилар билан адабий алоқада бўлганлигига, улар ижодига бўлган муносабатига алоҳида эътибор берилди
- Б) Ёзувчининг характериға, дўстлари сонига, фарзандларига муносабатига эътибор берилди
- С) Фарзандларига муносабатига
- Д) Ёзувчининг характериға
- Е) Ёзувчининг ижодга бўлган муносабатига эътибор берилди

8. Ёзувчининг ҳаёт йўлини ўтишда...

- А) Пластинка ва магнитофон ёзувлари, расмлар, тарихий ва адабий материаллардан фойдаланилади
- Б) Дарслик ва бошқа материаллардан фойдаланилади
- С) Фақат дарсликдан фойдаланилади
- Д) Китоб ва қўшимча материаллардан фойдаланилади
- Е) А ва Б

9. Дарс режаси қайси таркибий қисмлардан таркиб топади?

- А) Янги материални баён қилини, уйга вазифа берини
- Б) Уйга вазифани сураши, шеърхонлик ўтказиши, суҳбат ва савол-жавоблар ўтказиши
- С) Уй вазифасини сураши, янги материални баён қилини, билимларни мустаҳкамлаши, уйга вазифа бериши
- Д) Шеърхонлик, суҳбат
- Е) Уйга вазифа, шеърхонлик, суҳбат

10. Адабий мавзудаги ишшолар учун асосий маъна қайсилар?

- А) Бадиий адабиёт
- Б) Одамларнинг меҳнат фаолияти
- С) Ҳайкалтарошлик асарлари
- Д) Рассомлар ижоди
- Е) Эпик асарлар

11. Муфассал таҳлил қайси найтда қўлланади?

- А) Шеърни ифодали ўқишда, диктант таҳлилида
- Б) Драматик асарларни таҳлил қилишда
- С) Асар боблари, лавҳалар, образларни ўрганишда
- Д) Диктант, ифодали ўқишда
- Е) Асар боблари, ифодали ўқишда

12. Асар таҳлилига киришишда ўқитувчидан талаб қилинадиган асосий масалалар қайси жавобда кўрсатилган?

- А) Ўқувчиларни асарга қизиқтириш
- Б) Таҳлил мазмуни ва мақсадига эътибор бериш, мангулот тартибини таъкил қилиш, ўқувчиларни асарга қизиқтириш
- С) Уйга вазифа бериш
- Д) Бадиий асарни ўқитиш
- Е) Суҳбатга тортиш

13. Бадиий асарни ўрганиш дарслари ўз хусусиятига кўра:

- А) Асарни ифодали ўқиш дарслари, асарни таҳлил қилиш дарсларига бўлинади
- Б) Асарни бадиий идрок қилиш дарслари, асарни чуқур ўрганиш, асар устида олиб бориладиган ишни умумлаштирувчи дарсга бўлинади
- С) Асар бўйича ишно ёзиш, асарни саҳналаштириш дарсларига бўлинади
- Д) Бадиий асарни таҳлил қилиш турларига бўлинади
- Е) Диктант, ишшолар ёзишга бўлинади

14. Обзор дарсларида асосан:

- А) Аниқ бир даврдаги адабий ҳаракат, адабий жараён ўрганилади
- Б) Лирик турдаги асарларни ифодали ўқиш ўрганилади
- С) Асарни саҳналаштириш

ўрганилади

- Д) Драматик турдаги асарларни ўқитиш асосий ўрин тутди
- Е) Бадиий асарларни шарҳлаб ўқитишга эътибор берилди

15. Ишшонинг кириш қисмида ёзилиши керак бўлган фикрлар қайси жавобда тўғри кўрсатилган?

- А) Воқеа юз берган давр, асарнинг яратилиши, асар мавзуси, ёзувчи ижодида тугган ўрни ҳақида
- Б) Асар гоёсининг ёритилиши
- С) Умумий фикрлар ёзилади
- Д) Умумий фикрлар бўлмади
- Е) Ҳамма жавоблар тўғри

16. Мактабда адабиёт ўқитишнинг бosh мақсади:

- А) Бадиий адабиётга меҳр уйғотиш, ахлоқан баркамол, ўз фикрини мустақил ифодалай оладиган авлодни тарбиялаш
- Б) Бадиий асарни ўқийдиган, соғлом эътиқодли, бадиий асарни таҳлил қилиш малакасига эга бўлган шахсни тарбиялаш
- С) Соғлом эътиқодли, умуминсоний қадриятларни англайдиган, ахлоқан баркамол етук авлоднинг маънавий дунёсини шакллантириш

Д) Ахлоқан баркамол авлодни тарбиялаш

Е) Дунёқарашни шакллантириш

17. Бадиий асар матни устида ишлан босқичларини аниқлаш.

- А) Ёзувчининг таржимаи ҳоли ҳақида маълумот бериш, кириш, ўқиш
- Б) Кириш, асар устида ишлан, ўқиш ва таҳлил қилиш, якунловчи мангулот
- С) Кириш, ўқиш, ибораларга эътибор бериш
- Д) Иборалар устида ишлан
- Е) Матн устида ишлан

18. Якунловчи мангулотларга қандай талаблар қўйилган?

- А) Лавҳалар, бобларни таҳлил қилиш, муаммоли масалалар ҳақида

уйланга, мулоҳаза қилишга мажбур этиш

Б) Бадиий асарни ўқитиш, савол бериш

С) Асарда акс эттирилган масалаларни чуқур идрок этиш, мукаммал масалалар ҳақида уйланга, мулоҳаза қилишга мажбур этиш, асарни ўқини ва таҳлил қилиш жараёнида ўзлаштирилган билимлар даражасини аниқлаш

Д) Саволлар тузиш, суҳбат

Е) Матн устида ишлаш, суҳбат

19. Ўзбекистон Республикаси «Таълим тўғрисида»ги Қонуни қабул қилинган сана:

А) 1998 йил январь

Б) 1996 йил 20 август

С) 1998 йил 29 август

Д) 1997 йил 29 август

Е) 1997 йил 20 январь

20. Умумий ўрта таълим босқичлари:

А) бошланғич таълим, умумий ўрта (таъин) таълим

Б) мактабгача таълим, бошланғич таълим

С) мактабгача таълим, умумий таъин таълим

Д) бошланғич таълим, умумий ўрта таълим, ўрта махсус касб ҳунар таълими

Е) мактабгача таълим, умумий ўрта таълим, ўрта махсус касб-ҳунар таълими

21. Маълум соҳадаги ҳодисаларни изчилликда идрок этиш қайси усулнинг асосини ташкил этади?

А) тажриба

Б) анкета

С) изланиш

Д) суҳбат

Е) кузатиш

22. Ғурбатда ғариб шодмон бўлмас эмиш,

Эл анга шафиқу меҳрибон бўлмас эмиш,

Олтуш қафас ичра гар қизил гул бутса,

Булбулга тикандек ошиён бўлмас эмиш, — рубойисини ўрганишда асосий

эътибор нимага қаратилиши керак?

А) Унинг лугат таркибига

Б) Композициясига

С) Тасвир воситаларига

Д) Буларнинг барчасига

Е) Асосий фикр берилмаган

23. Асар таҳлилида бадиий шакл етакчилик қилиши мумкин бўлган ҳолатларни белгилаш.

А) Адабий асар таҳлили ҳар доим шундай бўлади

Б) Драматик асарлар таҳлилида

С) Уйга вазифа беришда

Д) Эпик асарлар таҳлилида

Е) Лирик асарлар таҳлилида

24. Бадиий асарни ўрганиш босқичларига тегишли бўлган қисмни ажратинг:

А) Диктант, ишлар ёзиш

Б) Асарни бадиий идрок қилиш

С) Асар бўйича иш ёзиш

Д) Бадиий асарни таҳлил қилиш

Е) Кириш мангулотлари

25. Ўрта мактабда адабий-пазарий тушунчаларни ўрганишнинг қандай аҳамияти бор?

А) У ўқувчиларнинг бадиий дидини такомиллаштиради

Б) Ўқувчиларнинг оғзаки нутқини ўстиришга имкон беради

С) Ўқувчиларнинг ёзма нутқини ўстиришга имкон беради

Д) Ўқувчиларнинг бадиий ижодга бўлган рағбатини оширади

Е) Адабиётнинг сўз санъати сифатидаги моҳиятини очишга ёрдам беради

26. Адабиётдан кириш мангулотлари нима учун ўрганилади?

А) Йўқлама қилиш мақсадида ўтказилади

Б) Уйга берилган вазифани текшириш мақсадида ўтказилади

С) Ёзувчиларнинг таржимаи ҳолини ўрганиш мақсадида ўтказилади

Д) Ёзувчиларнинг таржимаи ҳоли, асарнинг яратилиш тарихи, асарда акс этган тарихий муҳит, адабий анъаналарга доир муҳим

маълумотларни беринч, ўрганилаётган маън таркибидаги тушунилишни қийин сўзларни изоҳлаш мақсадида ўтказилади.

Е) Дарсликдаги янги бўлимни ўрганишга киришишдан олдин ўтказилади.

27. 20–30 йиллар ўзбек адабиёти ўқитиш методикаси фани ривожига ҳисса қўшган методистлар қайси қаторда тўғри кўрсатилган?

А) М. Бехбудий, Ҳамза, Мурод Шаме

Б) А. Авлоний, С. Айний, О. Мадаев

С) А. Авлоний, Фитрат, О. Шарафиддинов

Д) Н. Маллаев, У. Долимов, Қ. Аҳмедов

Е) Ю. Султонов, С. Долимов, Н. Каримов

28. Ўзбек мактаблари учун адабиёт дастури илк бор қачон яратилган?

А) 1918 йилда

Б) 1915 йилда

С) Ўтган асрнинг 20-йилларида

Д) Ўтган асрнинг охирида

Е) 1917 йилда

29. Сифдан ташқари машғулот белгиланган қаторни топинг.

А) Иншо

Б) Ўқитувчининг дарсга тайёрланиши

С) Семинар дарслари

Д) Ҳар хил ижодий топшириқлар

Е) Адабий-ижодий тўгараклар

30. Адабиёт ўқитиш методикаси фан сифатида яшаши учун қандай шартларга жавоб бериши керак?

А) Адабиётдан пухта билим беринч, ватанга муҳаббат руҳида тарбиялан

Б) Ўқувчиларни оддий китоб-хондан ижодкор китобхон даражасига кўтариш, эзгуликка муҳаббат руҳида тарбиялан

С) Бу фан ўрганидан соҳа бошқа бирор фан томонидан ўрганил-маслиги, уни ўрганишга ижтимоий зарурат борлиги, мазкур фанга хос

илмий тадқиқот усулларининг мавжудлиги

Д) Ўқувчиларнинг оғзаки ва ёзма нутқини ўстириш

Е) Ўқувчиларнинг адабий-назарий тушунчаларини шакллантириш

2-вариант

1. Адабий-эстетик таҳлил элементлари қайси қаторда тўғри кўрсатилган?

А) Асарни ифодали ўқинч, тўғри ва тушуниб ўқинч

Б) Асарнинг ғоявий-бадиий мазмуни, сюжети, қаҳрамонлари, композицион тузилиши, тил хусусиятлари, шакл ва мазмун бирлиги

С) Ўқитувчи маърузаси, савол-жавоб

Д) Асарни ўқинга тайёрлан

Е) Баҳс-мунозара ўтказиш, сценарий тайёрлаш

2. Илк адабиёт назарияси ҳақидаги дарслик муаллифи:

А) Алишер Навоий

Б) Иззат Султон

С) Умарали Норматов Д) Фитрат

Е) Абдураҳмон Саъдий

3. Бехбудий ўзи ташкил қилган мактаб учун қандай дарслик яратган?

А) «Падарқуш»

Б) «Болалар учун китоб»

С) «Адабиёт назарияси»

Д) «Қироат китоби»

Е) «Ўқинч китоби»

4. Семинар дарслар таълимнинг қайси усулига мансуб?

А) Ноанъанавий

Б) Ижодий ўқинч

С) Маъруза

Д) Суҳбат

Е) Ҳеч қандай усулга мансуб эмас

5. Ўқитувчи ҳар бир мисра мазмунини аниқлаб, тушунтиради, изоҳталаб сўзларга изоҳлар беради. Бундай усулнинг номи нима дейилади?

А) Ифодали ўқинч

Б) Шеърлий асарларни ўқиш

С) Жўр бўлиб ўқиш

Д) Анъанавий ўқиш

Е) Шарҳли ўқиш

6. «Ёзувчини гарчи шахсан танилмаса ҳам, асарини ўқиб қандай шахс эканини ғойибона билиш, тасаввур этиш мумкин. Чунки у асарларида ўз табиатини, руҳини тасвирлайди» гапи кимнинг қаламига мансуб?

А) А. Авлоний

Б) С. Долимов

С) Абдулла Қодирий

Д) Н. Малласев

Е) М. Бехбудий

7. «Ўқув жараёни билим даражаси ўртача бўлган ўқувчиларга мўлжалланган бўлиб, таълимнинг иқтидорли ёшлар билан яқка тартибдаги ўқув дастурлари бўйича ишлаш каби механизмларидан яхши фойдаланилмагани». Кўчирманинг манбасини аниқлаш.

А) «Таълим тўғрисида»ги Қонун

Б) «Адабий таълим Концепцияси»

С) И. А. Каримов. Туркистон — умумий уйимиз

Д) А. Зуннунов. Адабиёт ўқитиш методикаси

Е) Кадрлар тайёрлаш Миллий дастури

8. Адабиёт ўқитиш методикаси фанида қандай муаммоларга жавоб изланади?

А) Ўқитиш, тарбиялаш

Б) Нимани ўқитиш керак, қандай ўқитиш керак, нега айнан шундай ўқитиш керак?

С) Адабиёт ўқитиш методлари

Д) Адабиёт дарсларини тапшиқ этиш

Е) Асар таҳлили, матн устида ишлан

9. Адабиёт ўқитиш методикасининг предмети қайси қаторда тўғри кўрсатилган?

А) Бадиий адабиётни ўқитиш жараёни

Б) Бадиий адабиёт

С) Ўқитиш методлари

Д) Ўқувчиларни адабий эстетик таҳлилга ўргатиш

Е) Таълим-тарбияни қўшиб олиб бориш

10. 5–9-синф адабиёт дарсларида энг кўп қўлланадиган кўرғазмали воситани топинг.

А) Ҳар хил суратлар, китоблар, радиоситтиришлар.

Б) Диафильмлар, кинофильмлар.

С) Ўқитувчи ва ўқувчилар томонидан тайёрланган фотоальбомлар.

Д) Жадваллар, актёрларнинг суратлари.

Е) Ўқитувчининг ифодали нутқи.

11. Адабиёт ўқитиш методикаси фан сифатида қачон шаклланган?

А) XV асрда

Б) XIX асрда

С) Утган асрнинг 20-йилларида

Д) Ҳали шаклланмаган

Е) XV асрнинг охири XVI асрнинг бошларида

12. Адабиётдан муаммоли таълим методи қайси мавзудаги асарларни ўрганишда қўлланади?

А) Ҳар хил мавзудаги асарларни ўрганишда

Б) Мумтоз адабиёт намуналарини ўрганишда

С) Насрий асарларни ўрганишда

Д) Шеърлий асарларни ўрганишда

Е) Драматик асарларни ўрганишда

13. Болаларни тўғрисўзликка, ростгўйликка тарғиб этгичи куйидаги мисралар муаллифи ким эди?

Тўғри сузла, эй угил, тил бурмагил ёлғонга ҳеч,

Бир масал бор: «Тўғри сўзлар бошини кесмас қилич».

А) Муқимий

Б) Фурқат

С) Аваз Утар

Д) Абдулла Авлоний

Е) Ҳамза

14. Бадий асарнинг сюжети ва композициясини таҳлил қилиш кўроқ қайси жанрдаги асарларга тегишли бўлади?

- А) Лирик асарларга
- Б) Эпик асарларга
- С) Драматик асарларга
- Д) Ҳажвий асарларга
- Е) Таржима асарларига

15. Адабиёт дарсларида ўқувчи путқини ўстириш печа хил йўл билан ва қандай амалга оширилади?

- А) 1 хил: оғзаки суҳбатга тортин орқали
- Б) 2 хил: оғзаки, ёзма
- С) 3 хил: суҳбатланиш, саволларга жавоб тоғтириш, ишро ёздирин
- Д) 2 хил: лугат устида ишлан, ёд айтиш
- Е) 3 хил: ифодали ўқин, ролларга бўлиб ўқин, қайта ҳикоялан

16. Агар ўқувчиларнинг мавзу юзасидан маърузалари тингланиб, ёд олинган шеърлар ўқилса, айрим адабий парчалар саҳналаштирилса, куй ва қўшиқлар тинглангани асосида мавзу ёритилса, бу қандай дарс деб номланади?

- А) Семинар
- Б) Назм
- С) Маъруза
- Д) Аралаш
- Е) Конференция

17. Таълим жараёни қандай қисмлардан иборат?

- А) 3 қисм: бошланғич, ўрта ва юқори
- Б) 2 қисм: ўқитувчи ўқитади, ўқувчи ўқийди
- С) 3 қисм: ўқув предмети, ўқитувчи фаолияти, ўқувчи фаолияти
- Д) 2 қисм: ўрта таълим, олий таълим
- Е) Ҳеч қандай қисмларга бўлинмайди

18. Адабий таълим мазмунини ва қурилишини нима белгилайди?

- А) Давлат дастури
- Б) Адабиёт дарслиги

- С) Адабий қўлланмалар
- Д) Педкенгаш қарори
- Е) ЎзР Конституцияси

19. Адабиёт ўқув предметининг ўрганиш объекти...

- А) Ўзбек классик адабиёти
- Б) Миллий адабиётни назарий жиҳатдан эгаллан
- С) Суз санъати намунаси бўлган бадий адабиёт
- Д) Ишро, баён
- Е) А, Б, С

20. Адабиёт ўқитиш методлари тўғри курсатилган қаторни аниқланг.

- А) Суҳбат, қиёсий таҳлил, маъруза, санаш
- Б) Сўровнома, изланиш, ҳисоб-китоб
- С) Лугат устида ишлан, талқиқот, кўргазмали курол
- Д) Маъруза, ижодий ўқин, муаммоли таълим
- Е) Мустақил иш, чиройли ёзув, қайта ҳикоялаш

21. Адабиётда ижодий ўқин методининг туб моҳияти нимадан иборат?

- А) Ифодали ўқин, ижодий ўқин, бон қаҳрамонни аниқлаш
- Б) Қайта ҳикоялаш, шеър ёдлаш, қиёслаш, ижод қилиш
- С) Ифодали ўқин, шарҳли ўқин, режа ва саволлар тузин, суҳбат
- Д) Бадий асарни ичдан ўқин, нахсини узгартириб ҳикоялаш, муаммоли саволларга жавоб тайёрлаш
- Е) Ролларга бўлиб ўқин, методик адабиётлар ўқин, шеър ёдлаш

22. «Ёзувчининг ҳаёти ва ижодий фаолиятини ўрганиш унинг дунёқарашини аниқлашга ёрдам беради. Бу эса унга турли баҳо бериш учун замин ҳозирлайди». Ушбу фикр қайси методист олимга тегишли?

- А) Абдулла Авлонийга
- Б) А. Зуннуовга
- С) С. Доинмовга
- Д) М. Шайхзодага
- Е) М. Мирқосимовага

23. Адабиётдан мустақил ишлар шаклига кўра неча турга бўлинади?

А) 3 турга: ижодий, эркин, мажбурий

Б) 2 турга: ёзма, оғзаки

С) 4 турга: ишшо, баён, тақриз, реферат

Д) 2 турга: ўқитувчи топширади, ўқувчи бажаради

Е) Ҳеч қандай турга бўлинмайди

24. Дарслик ва бошқа адабиётлардан кўчирмалар олиш асосан қайси таълим методи доирасига киради?

А) Шарҳли ўқиш

Б) Тадқиқот

С) Изланиш

Д) Суҳбат

Е) Муаммоли таълим

25. Адабиёт ўқитиш методикаси асосан қайси фанларда эришилган ютуқларга суянади?

А) адабиётшунослик, педагогика, руҳшунослик, математика

Б) тилишунослик, адабиётшунослик, дидактика, руҳшунослик

С) дидактика, руҳшунослик ўқитиш методикаси, ер илми

Д) бонлангич таълим методикаси, тил ўқитиш методикаси, тарих

Е) фалсафа, мантқ, педагогика, бонлангич таълим методикаси

26. «Адабиёт ўқитиш методикаси» (1952) номли илк ўқув қўлланмасининг муаллифлари тўғри белгиланган қаторни тошинг.

А) А. Зуннунов, С. Долимов

Б) С. Долимов, У. Долимов, О. Маъев

С) С. Долимов, Ҳ. Убайдуллаев

Д) А. Зуннунов, С. Долимов, Ҳ. Убайдуллаев

Е) К. Аҳмедов, Н. Маллаев

27. Бадиий асарни жанрий хусусиятларига кўра ўрганиш адабиёт ўқитиш методикасида қандай аҳамият касб этади?

А) Ўқувчиларнинг оғзаки нутқини оширади

Б) Уларнинг ёзма нутқини ўстиради

С) Эпик асарларни ўрганиш имкониятини кенгайтиради

Д) Адабий-пазарий тушунчаларни шакллантириш омили бўлади

Е) Ўқувчиларга адабиёт саъятининг бир тури эканлигини, унинг ифода имкониятлари хилма-хиллигини аниқлашга имкон беради

28. Адабиёт ўқитиш методикасининг методологик асоси кўрсатилган қаторни тошинг.

А) Миллий мафкура, тасаввуф

Б) Тасаввуф, нақшбандия, «Таълим тўғрисида»ги Қонуни

С) Миллий мафкура, адабиётшунослик

Д) Адабиётшунослик ва тилишунослик ютуқлари

Е) Шарқ мутафаккирларининг таълим-тарбияга оид қаранлари, миллий мафкура, адабий таълимга доир давлат ҳужжатлари

29. Ўқувчиларни асарлар матни билан таништириш ижодий ўқиш методининг қайси усулига мансуб?

А) ичдан ўқиш

Б) овоз чиқариб ўқиш

С) хор бўлиб ўқиш

Д) ролларга бўлиб ўқиш

Е) шарҳли ўқиш

30. Кадрлар тайёрлаш Миллий дастури қабул қилинган санаи белгиланг.

А) 1918 йил

Б) 1991 йил

С) 1994 йил

Д) 1997 йил

Е) 1999 йил

Адабиётлар рўйхати:

1. Каримов И. А. Адабиётга эътибор — маънавиятга, келажакка эътибор. — Т.: Ўзбекистон, 2009.
2. Каримов И. А. Асосий вазифамиз — ватанимиз тараққиёти ва халқимиз фаровонлигини янада юксалтиришдир. — Т.: Ўзбекистон, 2010.
3. Каримов И. А. Ватан равнақи учун ҳар биримиз масъулмиз. — Т.: Ўзбекистон, 2001. 9-жилд.
4. Каримов И. А. Юксак маънавият — енгилмас куч. — Т.: Маънавият, 2008.
5. Каримов И.А. Баркамол авлод — Ўзбекистон тараққиётининг пойдевори. Президент Ислам Каримовнинг Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси сессиясида сўзлаган нутқи, 1997 йил 29 август. // . Баркамол авлод — Ўзбекистон тараққиётининг пойдевори. — Т.: Шарқ, 1997.
6. Каримов И. А. Бунёдкорлик йўлидан. — Тошкент Ўзбекистон, 1996 йил.
7. Каримов И. А. Тарихий хотирасиз келажак йўқ. Тарихчи олим ва журналистлар билан суҳбат. Биз келажакимизни ўз қўлимиз билан қурамыз. Т.7. — Т.: Ўзбекистон, 1999.
8. Каримов И. А. Ўзбекистон XXI асрга интилоқда. Биринчи чақириқ Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг ун тўртинчи сессиясидаги маъруза. 1999 йил 14 апрель. — Т.: Ўзбекистон, 1999.
9. Каримов И.А. Ўзбекистон мустақилликка эришини оstonасида / И.А.Каримов. — Т.: Ўзбекистон, 2011.
10. «Таълим тўғрисида»ги Қонун // Баркамол авлод — Ўзбекистон тараққиётининг пойдевори. — Т.: Шарқ, 1997.
11. Adabiy ta'lim va yoshlar tarbiyasi. 2-kitob. (Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi). — Т., 2010.
12. Adabiy ta'lim va yoshlar tarbiyasi. 3-kitob.(Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi). — Т., 2010.
13. Akademik litseylarning aniq fanlar yo'nalishidagi tarmoq ta'lim standarti va ehuqurlashtirilgan fanlar o'quv dasturlari. Ona tili va adabiyoti / Mualliflar: Nurmonov A., Mahmudov N., Sobirov A., Qosimova N., Yusupova Sh. — Т.: O'qituvchi, 2005.
14. Asallayev A. She'riy san'atlar. — Andijon, 2009.
15. Boboyorov O., Xolsaidov F. Adabiyot. Akademik litsey va kasb-hunar kollejlari uchun qo'llanma. — Т.: 2006.
16. Boynazarov F. Jahon adabiyoti. — Т.: Musiqa, 2006.
17. Karimov N., Mirzayev T., Nazarov B., Normatov U., Qosimov B. Adabiyot. Umumiy o'rta ta'lim maktablarining 9-sinfi uchun darslik. — Т.: Ma'naviyat, 2002.
18. Karimov N., Nazarov B., Normatov U., Yo'ldoshev Q. Adabiyot. Umumiy o'rta ta'lim maktablarining 11-sinfi uchun darslik. — Т.: O'qituvchi, 2004.
19. Karimov N., Normatov U. Adabiyot. 5-sinf uchun darslik- majmua. — Т.: O'qituvchi, 2000.
20. Berdak Yusuf. Mumtoz adabiy asarlar lug'ati. 2010 йил.
21. Qosimov B., To'xliyev B., Yo'ldoshev Q. Adabiyot. O'rta umumta'lim

maktablarining 10-sinfi uchun darslik. — T.: O'qituvchi, 2004.

22. Qosimov B., To'xliyev B., Yo'ldoshev Q. Adabiyot. (Majmua) O'rta umumta'lim maktablarining 10-sinfi uchun. — T.: «O'qituvchi», 2004.

23. Quronov D. Adabiyotshunoslikka kirish. — T.: Xalq merosi nashriyoti, 2004.

24. To'rayev D. Yangi o'zbek adabiyoti. — T.: Fan, 2008.

25. To'xliyev B. Adabiyot. Akademik litsey va kasb-hunar kollejlari uchun darslik. — T.: O'qituvchi, 2005.

26. To'xliyev B., Abdurahmonova B. Adabiyot (Majmua). Akademik litsey va kasb-hunar kollejlarining 1-bosqichi uchun. — T.: Cho'lpon, 2010.

27. To'xliyev B., Mirsamiqova R., Ametova O. Adabiyot (Majmua). Akademik litsey va kasb-hunar kollejlarining 2-bosqichi uchun. — T.: Cho'lpon, 2010.

28. To'xliyev B., Shermurodov T., Isayeva Sh. Adabiyot (Majmua). Akademik litsey va kasb-hunar kollejlarining 3-bosqichi uchun. — T.: Cho'lpon, 2010.

29. Vohidov R. J., Eshonqulov H. P. O'zbek mumtoz adabiyoti tarixi, — T.: 2006.

30. Абдувалитов Е. Миллий мактабларда қардон халқлар адабиётини қиёсий ўрганишнинг методологик асослари. — T.: Фан, 2008.

31. Абдуғафуров А. Буюк бешлик сабоқлари. Мақолалар. — T.: Ф.Фулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 1995.

32. Абдулла Авлоний. Танланган асарлар. 2 жилдли. 2-жилд, Пандлар, ибратлар, набийлар ҳаёти, драмалар, мақолалар, саёҳат хотиралари. Тўпловчи ва нашрга тайёрловчи Б. Қосимов. — T.: Маънавият, 1998.

33. Абдусаматов Х. Драма назарияси. — T.: Фафур Фулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 2000.

34. Абу Али ибн Сино. Тиб қонунлари. Уч жилдли сайланма. 1-жилд. — T.: Абдулла Қодирий номидаги Халқ мероси нашриёти, 1994.

35. Абу Али ибн Сино. Тиб қонунлари. Уч жилдли сайланма. 2-жилд. — T.: Абдулла Қодирий номидаги Халқ мероси нашриёти, 1994.

36. Абу Райҳон Беруний. Ҳайлар, ҳикматлар, нақллар, шеърлар / Тўпловчи ва нашрга тайёрловчи А.Ирисов, — T.: Ёш гвардия, 1973.

37. Адабиёт ўқитиш методикаси / Тузувчилар Қ.Йўлдошев, О.Мадаев ва б. — T.:, 1996.

38. Адабиёт назарияси. Икки томли. I том. — T.: Фан, 1978.

39. Адизова И. Ўзбек мумтоз адабиёти тарихи (XVI—XIX аср I ярми). — T.: Фан, 2009.

40. Акбарзода Ф. Таълими соний. — T.: А. Қодирий номидаги Халқ мероси нашриёти, 1993.

41. Алишер Навоий асарлари тилининг изоҳли луғати. Тўрт томли. I т. — T.: Фан, 1983.

42. Алишер Навоий асарлари тилининг изоҳли луғати. Тўрт томли. III т. — T.: Фан, 1984.

43. Алишер Навоий асарлари тилининг изоҳли луғати. Тўрт томли. IV т. — T.: Фан, 1985.

44. Алишер Навоий асарлари тилининг изоҳли луғати. Тўрт томли. II т. — T.: Фан, 1983.

45. Алишер Навоий. Мажолис ул-нафоис / Мукаммал асарлар тўплами. Йигирма томли. Ҳн учинчи том. — T.: Фан, 1997.

46. Алишер Навоий. Маҳбуб ул-қулуб / Мукаммал асарлар тўплами.

Йигирма томли. Үн туртинчи том. — Т.: Фан, 1998.

47. Алишер Навоий. Муҳокамат ул-лугатайн / Мукамал асарлар тўплами. Йигирма томли. Үн олтинчи том. — Т.: Фан, 1999.

48. Алишер Навоий. Ҳологи Паҳлавон Муҳаммад / Мукамал асарлар тўплами. Йигирма томли. Үн бешинчи том. — Т.: Фан, 1999.

49. Ахлоқ-одобга оид ҳадис намуналари. — Т.: Фан, 1990.

50. Аҳмедов Қ. Ҳамза Ҳакимзоданинг Бой ила хизматчи драмасини ўрганиш. — Т.: Ўрта ва Олий мактаб давлат нашриёти, 1963.

51. Аҳмедов С. Адабиёт дарсларида эпик жанрларни ўрганиш. Адабиёт ўқитувчиларига ёрдам. — Т.: Ўқитувчи, 1986.

52. Балдауф И. XX аср ўзбек адабиётига чизгилар. — Т.: Маънавият, 2001.

53. Баракаев Р. Ўзбек болалар адабиёти ва Абдулла Авлоний ижоди. — Т.: Фан, 2004.

54. Белинский В.Г. Адабий орзулар. Адабий-танқидий мақолалар. — Т.: Адабиёт ва санъат нашриёти, 1977.

55. Бобоев Т. Шеър илми таълими. — Т.: Ўқитувчи, 1996.

56. Бобометов С. Аруз вазнидаги шеърий асарларни ифодали ўқиниш // Тил ва адабиёт таълими. — Т., 1992. — 2-сон.

57. Болтабоев Ҳ. Профессор Фитратнинг назарий қўлланмаси // А. Фитрат. Адабиёт қоидалари. Нашрга тайёрловчи, суз боши ва изоҳлар муаллифи Ҳ. Болтабоев. — Т.: Ўқитувчи, 1995.

58. Долимов С. 5-синф «Ватан адабиёти» хрестоматияси учун методик қўлланма. — Т.: Ўқитувчи, 1974.

59. Долимов С., Убайдуллаев Ҳ., Аҳмедов Қ. Адабиёт ўқитиш методикаси. — Т.: Ўқитувчи, 1952.

60. Долимов У. Туркистонда жадид мактаблари. — Т.: Университет, 2006.

61. Дўстқораев Б. Бир мунозара тарихидан // Шарқ юлдузи. — Т., 1989. — 6-сон.

62. Дўстқораев Б. Маҳмудхужа Бехбудий — таълим ислоҳотчиси. // Тил ва адабиёт таълими. — Т., 2005. — 4-сон.

63. Ёқуббекова М.М. Адабиёт таълимида иншо. — Т.: 2000.

64. Жаббор Эшонқул. Эпик тафаккур тадрижи. — Т.: Фан, 2006.

65. Жалилов Б. Шарипова М. Мактабда драматик асарларни ўрганиш. Ўқитувчилар учун методик қўлланма. — Т.: Ўқитувчи, 1992.

66. Жамол Камол. Лирика. // Адабиёт назарияси. Икки томлик, II том. Адабий-тарихий жараён. — Т.: Фан, 1979.

67. Жўраев М. Наврўз байрами. — Т.: Фан, 2009

68. Замонавий дарс / Масъул муҳаррир Ш. Шомансуров. — Т.: А. Авлоний номидаги халқ таълими ходимларини қайта тайёрлаш ва малакасини оширини марказий институту, 2007.

69. Зиёдуллаева Н.Ш. Ўзбек адабиётшунослигида ижодкор биографиясини ўрганиш муаммолари (А.Қаҳҳор ҳаёти ва ижоди асосида): Фил. ф. н... дисс. авт. — Т., 2000.

70. Зуннунов А. 4-10-синфларда адабий-назарий тушунчаларни ўрганиш. — Т.: Ўқитувчи, 1974.

71. Зуннунов А. Мактабда Ф.Фулом ҳаёти ва ижодини ўрганиш. — Т.: Ўқитувчи, 1977.

72. Зуннунов А. Ўзбек адабиёти методикаси тарихидан очерклар.

Ўқитувчилар учун қўлланма. — Т.: Ўқитувчи, 1973.

73. Зуннунов А., Алиев А. Адабиётни бошқа ижтимоий фанларга боғлаб ўрганиш. — Т.: Ўқитувчи, 1982.

74. Зуннунов А., Усмонов Р. 7-синф «Ватан адабиёти» дарслик-хрестоматияси учун методик қўлланма. — Т.: Ўқитувчи, 1975.

75. Зуннунов А., Ҳотамов Н. Адабиёт назариясидан қўлланма. Ўрта мактабларнинг юқори синф ўқувчилари учун. — Т.: Ўқитувчи, 1978.

76. Зуннунов А., Ҳотамов Н., Эсонов Ж., Иброҳимов А. Адабиёт ўқитиш методикаси. — Т.: Ўқитувчи, 1992.

77. Иброҳим Ҳаққул. Тасаввуф ва шеърят. — Т.: Фафур Гулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 1991.

78. Иброҳим Ҳаққул. Тасаввуф сабоқлари. — Бухоро, 2000.

79. Иззат Султон. Адабиёт назарияси. — Т.: Ўқитувчи, 1980.

80. Иззат Султон. Навоийнинг қалб дафтари. — Т.: Фафур Гулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 1969.

81. Имомов Б., Жўрасв Ж., Хақимова Г. Ўзбек драматургияси тарихи. — Т.: Ўқитувчи, 1995.

82. Исҳоқов Ё. Навоий лирикаси ва янги давр поэтикаси // Навоийнинг ижод олами. Мақолалар тўплами. — Т.: Фан, 2001.

83. Исҳоқов Ё. Навоий поэтикаси («Хазойин ул-маоний» асосида). — Т.: Фан, 1983.

84. Исҳоқов Ё. Сўз санъати сўзлиги. — Т.: Зарқалам, 2006.

85. Исҳоқов Ф. Мактабда Гулҳаний адабий меросининг ўرғанилиши. — Т.: Ўқитувчи, 1983.

86. Инмуҳамедов Р., Абдуқодиров А., Пардаев А. Таълимда инновацион технологиялар. — Т., 2008.

87. Йўлдошев М. Бадиий матн ва унинг лингвопоэтик таҳлили асослари. — Т.: Фан, 2007.

88. Йўлдошев Қ. Адабиёт ўқитишнинг илмий-назарий асослари. — Т.: Ўқитувчи, 1996.

89. Йўлдошев Қ. «Адабий сабоқлар. 8». Умумтаълим мактабларининг 8-синф «Адабиёт» дарслиги учун методик қўлланма. — Т.: Шарқ, 2004.

90. Йўлдошев Қ. «Алпомиш» талқинлари ёки дoston бадиияти ҳамда миллат маънавияти ҳақида айрим фикрлар. — Т.: «Маънавият», 2002.

91. Йўлдошев Қ. Ўқитувчи китоби. Методик қўлланма, 7-синф «Ўзбек адабиёти» дарслик мажмуаси учун. — Т.: Ўқитувчи, 1997.

92. Йўлдошева Н., Муродова С. Адабиёт дарсларида замонавий педагогик технологияларни қўлланишнинг афзаллиги. — Т.: ИПТ ва нашр ишлари бўлими, 2007.

93. Каримов Б. Абдулла Қодирий: танқид, таҳлил ва талқин. — Т.: Фан, 2006.

94. Каримов Н., Мамажонов С., Назаров Б., Норматов У. Шарафиддинов О. XX аср ўзбек адабиёти. — Т.: Ўқитувчи, 1999.

95. Каримов Н., Назаров Б., Норматов У. XX аср ўзбек адабиёти. — Т.: Ўқитувчи, 2002.

96. Каримов Х. Адабиёт назариясининг илмий асослари. — Т.: Янги нашр, 2010.

97. Каримов Х. Истиқлол давр адабиёти. — Т.: Янги нашр, 2010.

98. Келдиёров Р. Адабиёт ўқитувчиси фаоллигининг муҳим қирраси. // Тил ва адабиёт таълими. –Т., 1998. – I-сон.
99. Комилов Н. Тасаввуф ёки комил инсон ахлоқи. Биринчи китоб. – Т.: Ёзувчи, 1996.
100. Комилов Н. Тасаввуф. Иккинчи китоб. Тавҳид асрори. – Т.: Фафур Фулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 1999.
101. Қошғарий Маҳмуд. Туркий сўзлар девони (Девону луғот ит-турк). Уч томлик. I том / Таржимон ва нашрга тайёрловчи С.М.Муталлибов, – Т.: Фан, 1960.
102. Қошғарий Маҳмуд. Туркий сўзлар девони (Девону луғот ит-турк). Уч томли. III том / Таржимон ва нашрга тайёрловчи С.М.Муталлибов. – Т.: Фан, 1963.
103. Лапасов Ж. Бадий матн ва лисоний таҳлил. – Т.: Ўқитувчи, 1995.
104. Мадаев О. Адабиёт дарслари ва миллий мафкура. Тил ва адабиёт таълими. –Т., 1998. – 2-сон.
105. Мадаев О. «Адабиёт – сўз санъати» мавзусини урганиш. – Т., 2008.
106. Мадаев О. Иншо қандай ёзилади. – Т.: Ўқитувчи, 1995.
107. Мадаев О. Ўқувчилар билимини баҳолашда вақтдан самарали фойдаланиш усуллари. – Т.: «Тезкор» МЧЖ, 2007.
108. Магжонов С. Мактабда адабиётдан мустақил ишлар. – Т.: Ўқитувчи, 1996.
109. Маҳмудов Н. Ўқитувчи нутқи маданияти. – Т.: Алишер Навоий номидаги Ўзбекистон Миллий кутубхонаси нашриёти, 2007.
110. Мирвалиев С., Шокирова Р. Ўзбек адаблари. – Т.: Фан, 2007.
111. Мирқосимова М. Адабий таҳлил методикаси. – Т., 1993.
112. Мирқосимова М. Сўз изтироблари – Т., 2010.
113. Мирқосимова М. Ўқувчиларда адабий таҳлил малакасини шакллантириш ва такомиллантириш асослари. – Т.: Фан, 2006.
114. Мирқосимова М. Ўқувчиларни адабий-эстетик таҳлилга ургатиш. – Т., 1994.
115. Мирқосимова М. Ҳозирги адабий жараён. – Т.: ТДПУ, 2008.
116. Муртазо Қаринбой. Янгилашдан – буюк узгарин сари. – Т.: Ғ.Фулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 2001.
117. Навоий асарлари лугати. Тузувчилар: П.Шамсиев, С.Иброҳимов. – Т.: Ғ.Фулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 1995.
118. Навоий асарлари лугати / Тузувчилар: П.Шамсиев, С.Иброҳимов. – Т.: Ғ.Фулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 1995.
119. Назаров К. Ўзбек тили ва адабиётдан баҳо меъёри. – Т.: Ўқитувчи, 1990.
120. Нисёметова Р.Х. Ўзбек тили дарсларида янги ўзбек адабиёти ўқитиш масалалари. – Т., 2010.
121. Норматов У. Ижодкорнинг дахлсиз дунёси. – Т.: Мумтоз сўз, 2008.
122. Норматов У. Янги ўзбек адабиёти. – Т.: Университет, 2007.
123. Пирназаров М. Мактабда Уйғуннинг ҳаёти ва ижодини урганиш. – Т.: Ўқитувчи, 1972.
124. Расулов А. Танқид, талқин, баҳолаш. – Т.: Фан, 2006
125. Рафиев А., Н.Фуломова «Она тили ва адабиёт». Тошкент. 2002.
126. Раҳимжонов Н. Бадий асар биографияси. – Т.: Фан, 2008.
127. Раҳмонов В. Ўзбек классик адабиёти асарлари учун қисқача лугат. – Т.: Ўқитувчи, 1983.
128. Рустамов А. Сўз хусусида сўз. – Т.: Ёш гвардия, 1987.

129. Саидносова С. Ойбегим менинг. Хотиралар. — Т.: Шарқ, 1994.,
130. Сайдахмедов Н. Дидактик жараён лойиҳасининг интерфаол методлари. — Т.: Университет, 2005.
131. Сатторова Н. Ўқувчиларда иншо ёзиш малакасини такомиллаштириш. Номз. дисс. автореферати. — Т., 1995.
132. Сафо Матжон. Китоб ўқишни биласизми? — Т.: Ўқитувчи, 1993.
133. Сафо Матжон. Мактабда адабиётдан мустақил ишлар. Ўқитувчилар учун методик қўлланма. — Т.: Ўқитувчи, 1995.
134. Сирожиддин Саййид. Қадирғочларга бер айвонларингни. — Т.: Шарқ, 2005.
135. Солижонов Й. Нутқ ва услуб. — Т.: Чўлпон, 2002.
136. Султонова Қ., Маламинова Н. Мактабда Огаҳий ижодини ўрганиш. — Т., 2003.
137. Суёнов Х. Адабиёт дарсларида савол-топшириқлар устида ишлан. — Т., 2004
138. Тонхўжаева Ш. Завқий ижодини ўрнамаиз. — Т.: Фан, 2007.
139. Турдимов Ш. «Гуруғли» дostonларининг генезиси ва тадрижий босқичлари. — Т.: Фан, 2007.
140. Турсунова М. Мадрасалар таълимида адабиёт сабони. — Самарқанд, 2010.
141. Тўйчиев У. Ўзбек поэзиясида аруз системаси. — Т.: Фан, 1985.
142. Тўлак Исмоил. XX аср ўзбек адабиёти. — Андижон, 1993.
143. Тўхлиев Б. Адабиёт ўқитиш методикаси. — Т.: Алишер Навоий номидаги Ўзбекистон Миллий кутубхонаси нашриёти, 2010.
144. Тўхлиев Б. Адабиёт. Академик лицей ва касб-хунар коллежлари учун дарслик. — Т.: Ўқитувчи, 2005.
145. Тўхлиев Б. Махсус фанларни ўқитиш методикаси. — Т.: ТДПУ, 2008.
146. Тўхлиев Б., Саримсоқов Б. Адабиёт. Академик лицейлар учун ўқув дастури. — Т., 2000.
147. Улугбек Ҳамдам. Янгилашни эҳтиёжи. — Т.: Фан, 2007.
148. Умумий ўрта таълим, АЛ ва КХК нинг дарсликлари.
149. Умумий ўрта таълимнинг давлат таълим стандарт ва ўқув дастури. Она тили. Адабиёт. Ўзбек тили (таълим бошқа тилларда олиб бориладиган мактаблар учун). / Таълим тараққиёти. ЎзР ХТВнинг Ахборотномаси. I-махсус сон. — Т.: Шарқ, 1999.
150. Усмонова З. Адабиёт ўқитишда ахборот технологияларидан фойдаланиш имкониятлари // Тил ва адабиёт таълими. — Т., 2005. — 3-сон.
151. Усмонова К. Адабиётдан замонавий дарс турлари. — Т., 2007.
152. Ўзбек шоирлари баёзи. Дилшоди Барно. Анбар отин / Тузувчи ва сўзбоши муаллифи М. Қодирова. — Т.: Фан, 1994.
153. ЎзМ:Э. — Т.: Ўзбекистон миллий энциклопедияси, 2003. — 5-жилд.
154. Форобий. Афлотун қонунлари моҳияти. // Фозил одамлар шаҳри. — Т.: Халқ мероси, 1993.
155. Форобий. Фозил шаҳар одамлари қарашлари // Фозил одамлар шаҳри. — Т.: Халқ мероси нашриёти, 1993.
156. Форобий. Шейр санъати / Арабчадан таржима, изоҳ ва муқаддималар муаллифи А. Ирисов. — Т.: Адабиёт ва санъат нашриёти, 1979.
157. Худойбердиев Э. Адабиётшуносликка кириш. — Т., 2003.
158. Шарафиддинов О. Истеъдод жиллолалари. — Т.: Фафур Фулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 1976.

159. Шарафиддинов О. Чулпонни англаш. — Т., 1994.
160. Шаропов А. Оламлар ичра оламлар. Рисола. — Т.: Фафур Гулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 1978.
161. Шермуродов Т. Жозиб изҳор излаб. Элбек. — Т.: Алишер Навоий номидаги Ўзбекистон Миллий кутубхонаси нашриёти. 2009.
162. Элбек. Танланган асарлар. — Т.: Шарқ, 1999.
163. Ўзбекистон миллий энциклопедияси. — Т.: Ўзбекистон миллий энциклопедияси, 2003. — 5-жилд
164. Қаҳрамонов Қ. Адабий танқид янгиланиш жараёнлари. — Т., 2010.
165. Қаюмов А. «Садди Искандарий». — Т.: Фафур Гулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 1975.
166. Қаюмов А. »Садди Искандарий«дostonининг сарлавҳалари // Навоийнинг ижод олами. Мақолалар тўплами, — Т.: Фан, 2001.
167. Қаюмов А. «Ҳайрат ул-аброр» талқини. — Т.: Фафур Гулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 1977.
168. Қодиров В. Мумтоз адабиёт: ўқитиш муаммолари ва ечимлар. — Т.: Алишер Навоий номидаги Ўзбекистон Миллий кутубхонаси нашриёти. 2009.
169. Қосимов Б. Оқ тонглари орзулаган шоир. Абдулла Авлоний. Танланган асарлар. 2 жилди. 1-жилд.
170. Қосимова К. 5-синфда лугат устида ишлаш. — Т.: Ўқитувчи, 1971.
171. Қурамбоев К. Адабий жараён. Ижод масъулияти. Адабий алоқалар. — Т.: Чулпон, 2009.
172. Қуронов Д. «Адабиёт надири» ёки Чулпоннинг мангу саволи. Адабий-танқидий мақолалар. — Т.: Зарқалам, 2006.
173. Қуронов Д. Чулпон насри поэтикаси. — Т.: Шарқ, 2006
174. Қушжонов М. «Кеча ва кундуз» романида образлар тизмаси // Ўзбек тили ва адабиёти. — Т., 1992. — 3-4-сонлар.
175. Фаннєв И. Фитрат драмалари поэтикаси. — Т.: Фан, 2005.
176. Фафуров И. Мангу лағофат. — Т.: Шарқ, 2008.
177. Фафуров И. Ям-яшил дарахт. Адабий-танқидий мақолалар. — Т.: Фафур Гулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 1976.
178. Ҳайитметов А. Адабий меросимиз уфқлари. — Т.: Ўқитувчи, 1997.
179. Ҳайитметов А. Темурийлар даври ўзбек адабиёти. — Т.: Фан, 1996.
180. Ҳайитов А., Боймуродов Н. Таълимда ноанъанавий дарслар ва интерфаол усуллардан фойдаланиш. — Т.: Янги аср авлоди, 2006.
181. Ҳаққул Иброҳим. Ким нимага таянади? Адабий суҳбатлар. — Т.: Зарқалам, 2006.
182. Ҳамдамов А. Абдулла Ориповнинг «Ҳангома» шеърисида халқона рух // Ўзбек тили ва адабиёти. — Т., 2003. — 4-сон.
183. Ҳамид Олимжон. Ўзбек халқининг адабиёти. Ҳамид Олимжон. Асарлар мажмуаси. Беш томлик. Бешинчи том. Мақолалар. Танқид. — Т.: Фафур Гулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 1972.
184. Ҳомидий Ҳ. Кўҳна Шарқ даргалари. Бадиий-илмий лавҳалар. — Т.: Шарқ, 1999.
185. Ҳомидий Ҳ. Тасаввуф алломалари. — Т.: Шарқ, 2004.
186. Ҳусанбоева Қ. Адабий таълимда мустақил фикрланга ўргатиш асослари. — Т.: Ўзимкомцентр, 2003.
187. Ҳусанбоева Қ. Адабиёт — маънавият ва мустақил фикр шакллантириш

омили. – Т.: Алишер Навоий номидаги Ўзбекистон Миллий кутубхонаси наприёти, 2009.

Хорижий адабиётлар

188. Айзерман А.С. Испытание доверием записки учителя. – М.: Просвещение, 1991.

189. Богданова О. Ю., Леонов С. А., Чертов В. Ф. Методика преподавания литературы / Под редакцией О.Ю. Богдановой.

190. Вартаньянц А.Д., Якубовская М.Д. Пособие по анализу художественного текста для иностранных студентов-филологов. – М.: Русский язык, 1989.

191. Гальперин И. Р. Текст как объект лингвистического исследования. – М.: Наука, 1981.

192. Гин А. Приёмы педагогической техники. – М.: Вита, 2003.

193. Голубков В.В. Методика преподавания литературы. – М.: 1978.

194. Капустин Н.П. Педагогические технологии адаптивной школы. – М.: АCADEMIA, 2001.

195. Кларин М.В. Инновационные модели обучения в зарубежных поисках. – М., 1994.

196. Коменский Я.А. Великая дидактика. – Изб. пед. соч. В 2-х томах. – М., 1982. – Т.1.

197. Корогасва Е.В. Особенности речевого взаимодействия учителя и учащихся // Русский язык в школе, 2001. – № 1.

198. Махмутов М. И. Современный урок и пути его реализации. – М., 1978.

199. Методика преподавания литературы. – М.: Просвещение 1985.

200. Бар Л.Б., Ильин Н.Д., Монастырская Н.Ф., Фесенка Э.Я. Анализ художественного произведения. – Т.: Ўқитувчи, 1995.

201. Рыбникова М. А. Очерки по методике литературного чтения. – М., 1985.

202. Степанов Г.В. Содержательный и формальный аспекты в литературно-критическом анализе художественного произведения. – Язык и стиль писателя в литературно-критическом анализе художественного произведения. – Кишинев.: Штиинца Кишинев, 1977.

203. Ушинский К.Д. Собр. соч. – М-Л., 1950.

204. Черкезова М.В. В поисках новых подходов к созданию учебников по литературе. На материале учебников по русской литературе для национальной школы // Литература в школе. – 2006. – № 5.

Elektron ta'lim resurslari

1. <http://pedagog.uz>.
2. tdpu-INTERNET.Ped
3. www.cdu.uz
4. www.nutq.intal.uz
5. www.pedagog.uz
6. www.tdpu.uz
7. www.Ziyonet.Uz

МУНДАРИЖА

АМАЛИЙ МАШҒУЛОТЛАР:

1-машғулот. Асарни образлар тизими орқали ўрганиш. Образларга сингдирилган маъно ва мазмун. Образлар таснифи.....	3
2-машғулот. Матн устида ишлаш йўллари. Матн мазмунини ўзлаштиришга оид қийинчиликлар, уларни бартараф қилиш йўллари. Бунда лугатлардан, табдил усулидан фойдаланиш. Бадиий асар матнини адаптация қилиш йўллари.....	13
3-машғулот. Эпик асарларни ўрганиш усуллари. Бунда сюжет, композиция ва унинг элементларини таҳлил қилиш методикаси.....	24
4-машғулот. Драматик асарларни ўрганиш усуллари. Воқеа ва персонажлар. Персонажлар нутқи. Драматик асарларда муаллиф нуқтаи назарининг намоён бўлиш шакллари. Драматик асарларда қаҳрамон нутқидаги ўзига хосликлар.....	40

ЛАБОРАТОРИЯ МАШҒУЛОТЛАРИ

«Ўзбек адабиётини ўқитиш методикаси» фанидан лаборатория ишланмалари.....	44
1-мавзу. Ўқувчиларининг билим, кўникма ва малакаларига қўйиладиган талаблар. Адабиёт дарси.....	44
2-мавзу. Лирик асарларни ўрганиш усуллари. Лирик асарлар таҳлили. Мумтоз ва ҳозирги замон шоирларининг лирик асарлари мисолида.....	56
3-мавзу. Ўқувчиларнинг оғзаки ва ёзма нутқ малакаларини ошириш йўллари. Адабиёт дарсларида кўргазмалилик. Ўқувчиларнинг мустақил ишларини ташкил этиш.....	67
4-мавзу. Амалий топшириқлар: умумий ўрта таълим мактаблари ва АЛларнинг адабиёт дастурлари мазмуни, таркиби. Уларни қийёслаш, ўхшаш ва фарқли томонларини белгилаш, ундаги адабиёт намуналари таҳлили устида ишлаш усуллари.....	71
5-мавзу. Ноанъанавий дарсларнинг турлари, уларни ташкил этишнинг шакл ва усуллари. Замонавий эпик асарлар таҳлили.....	76
6-мавзу. Мумтоз асарни ўрганишда лугат билан ишлашнинг ўзига хослиги. Ғазал ва рубоий таҳлили. Таҳлил қилишда шарҳлаш, насрий баёндан фойдаланиш.....	84
7-мавзу. Иншо режасини тузиш, иншога материал туплаш. ёзиш. Иншони баҳолаш. Таҳлил қилиш йўллари.....	112
Глоссарий.....	127
Ўзбек адабиёти ўқитиш методикаси фанидан тест саволлари.....	128
Адабиётлар рўйхати.....	134

Б. Тўхлиев

АДАБИЁТ ЎҚИТИШ МЕТОДИКАСИ

(Амалий ва лаборатория машғулотлари)

Муҳаррир	Б. Ботиров
Техник муҳаррир	О. Ёқубов
Дизайнер	Б. Тўхлиев
Саҳифаловчи	Н. Раҳмонов

Наширёт лицензияси: А1 №159, 14.08.2009.

Босинга 2012 йил 14 мартда рухсат этилди.

Бичими: 60x84 $\frac{1}{16}$ Times гарнитураси.

Офсет босма. Шартли б.т.: 9,0.

Адади 1000 нусха. Буюртма № 20

Алишер Навоий номидаги
Ўзбекистон Миллий кутубхонаси нашриёти
Тел: (+99871) 239-40-56. e-mail: natlib.uz

«ВАУОЗ» МЧЖ матбаа корхонасида чоп этилди.
100100, Тошкент. Юсуф Хос Ҳожиб кўчаси, 103-уй.

